

วารสารสังคมศาสตร์เอเชียศึกษา

Journal of Asia Social Science Studies

ISSN: 3057-0204 (Online)

Journal of Asia Social Science Studies Vol.3 No.1(January-February) 2026

วัตถุประสงค์

วารสารสังคมศาสตร์เอเชียศึกษาเป็นวารสารวิชาการ วารสารมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการศึกษา ค้นคว้า และเพื่อเผยแพร่ บทความวิจัยและบทความวิชาการที่เป็นความคิดริเริ่มใหม่ ที่เป็นศูนย์กลาง แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความคิดเห็น ข้อเสนอแนะที่แตกต่าง หลากหลาย ไม่จำกัดแนวคิด อุดมการณ์โดยเน้น ประเด็นที่ถกเถียงในสังคมทั้งปัญหาในอดีต ปัจจุบันอันเป็นแนวทางนำไปสู่การแก้ไขปัญหาาร่วมกันในสังคม อย่างสันติและยั่งยืนเกี่ยวกับประเทศในภูมิภาคเอเชีย เช่นเอเชียตะวันออกเฉียงและกลุ่มประเทศอาเซียน วารสาร เป็นสื่อกลางในการนำเสนอต่อสังคมให้แก่ประชาชนทั่วไป นักวิจัย นักวิชาการ อาจารย์ นิสิตนักศึกษา และ ผู้สนใจทั่วไป

วารสารมุ่งนำเสนอในมิติต่างๆในเชิงสหวิทยาการ (Interdisciplinary) ครอบคลุมทางด้านการเมือง ความมั่นคง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ ธุรกิจ ปรัชญา สังคม กฎหมาย อัตลักษณ์ ด้าน ศาสนา ชาติพันธุ์ การสื่อสาร ภาษา ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม วรรณกรรม ชุมชน ท้องถิ่น สิ่งแวดล้อม การ บริหารจัดการ และธรรมาภิบาล หรือมิติทางการเมือง เศรษฐกิจ และมิติอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

วารสารมีกำหนดการเผยแพร่ปีละ 3 ฉบับ ประกอบด้วย ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน) ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม) ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม) ในปีพ.ศ.2569 วารสารกำหนดการเผยแพร่เป็นปีละ 6 ฉบับ ประกอบด้วยฉบับที่ 1 (มกราคม-กุมภาพันธ์) ฉบับที่ 2 (มีนาคม-เมษายน) ฉบับที่ 3 (พฤษภาคม-มิถุนายน) ฉบับที่ 4 (กรกฎาคม-สิงหาคม) ฉบับที่ 5 (กันยายน-ตุลาคม) ฉบับที่ 5 (พฤศจิกายน-ธันวาคม) บทความที่ได้รับการพิจารณาให้ตีพิมพ์เผยแพร่ได้ผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer Review) 2-3 ท่าน

วารสารรับพิจารณาตีพิมพ์บทความทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

ทัศนะและความคิดเห็นที่ปรากฏในบทความของวารสาร สังคมศาสตร์ไทย ถือเป็นความรับผิดชอบ ของผู้เขียนบทความนั้น และไม่ถือเป็นทัศนะของกองบรรณาธิการ และไม่สงวนลิขสิทธิ์การคัดลอก แต่ให้อ้างอิง แสดงที่มา

เกณฑ์การพิจารณาและคัดเลือกบทความ

บทความแต่ละบทความจะได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการกลั่นกรองบทความวารสาร (Peer Review) 2-3 ท่าน ที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง และได้รับความเห็นชอบจากกองบรรณาธิการ ก่อนตีพิมพ์ โดยการพิจารณาบทความจะมีรูปแบบที่ผู้พิจารณาบทความไม่ทราบข้อมูลของผู้เขียนบทความ เช่น ชื่อหรือประวัติการทำงาน และผู้เขียนบทความไม่ทราบชื่อผู้พิจารณาบทความ (Double-Blind Peer Review)

บทความที่ส่งมาขอเพื่อตีพิมพ์ในวารสาร จะต้องไม่เคยตีพิมพ์หรืออยู่ระหว่างการพิจารณาจาก

ผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตีพิมพ์ในวารสารอื่น ผู้เขียนบทความต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์การเสนอบทความของวารสาร และต้องให้เป็นไปตามรูปแบบที่กำหนดไว้

เจ้าของ

ศูนย์สังคมศาสตร์ศึกษา (Center for Social Science Studies)
เลขที่ 78/1หมู่9 ต.บ่อพลอย อ.บ่อพลอย จ.กาญจนบุรี 71160
โทร.081-8437249
<https://so18.tci-thaijo.org/index.php/Asiaso>
อีเมล-thaisocialscience@gmail.com
เฟสบุ๊ก-ศูนย์สังคมศาสตร์ศึกษา

บรรณาธิการ

ผ.ศ.เทวราช สนโศรก
อีเมล: sansokethewarat@gmail.com

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

นายสมชาย ขจรไพศาล
อีเมล: thaisocialscience@gmail.com

กองบรรณาธิการ

พระศุภกิจ สุปัญญา,ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อีเมล:suphakitsupanyo@gmail.com

ดร.ภูวนัย เพชรไพบร์ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น
อีเมล:phuwanaipetpai@gmail.com

ดร.พิชญ์ โหระกุล สภานายความแห่งประเทศไทย
อีเมล:pitsanuyorakul@gmail.com

ดร. อนันตพร วงศ์คำ มหาวิทยาลัยเนชั่น
อีเมล:anantaporn566@gmail.com

ผ.ศ. ดร. ทศพร เกตุถนอม วิทยาลัยเทคโนโลยีสยาม
อีเมล:tassaporn282@gmail.com

ผ.ศ. ดร.เกรียงศักดิ์ พิณฑุสรศรี มหาวิทยาลัยศรีปทุม
อีเมล:krangsak693@gmail.com

ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาถ้อยแถลง (Peer Review)

- พระครูสิริกาญจนารักษ์,ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อีเมล:sirikarnchanaphirak@gmail.com
- พระวิสุทธิพงษ์เมธี ,ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อีเมล:wisutthipongmethee@gmail.com
- พระมหาบุญรอด มหาวีโร , ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อีเมล:boonrawdmahaveero@gmail.com
- ดร.สุนทร สุวรรณพร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อีเมล:sunthornsuwannaporn@gmail.com
- ดร.กนกวรรณ ปรีดีเปรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อีเมล:kanokwanpreeprem35@gmail.com
- ร.ศ. ดร.ชุตินา มุกสิกานนท์ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น
อีเมล:chutimamug1950@gmail.com
- ผ.ศ.ดร.นิพนธ์ ฐานะพันธ์ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น
อีเมล:niponta1952@gmail.com
- ผ.ศ. ดร. ปาณัฎกัญญ์ เจริญพัฒน์ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น
อีเมล:panudgun@gmail.com
- ผ.ศ.ดร. ณัฐพิชา วโรดมอธิตพัฒน์ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น
อีเมล:nadpiccha2014@gmail.com
- ผ.ศ. ดร. รัชฎา ภาแรง มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น
อีเมล:ratchada393@gmail.com
- ดร.เฉลียว นครจันทร์ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น
อีเมล: chaliao1419@gmail.com
- ดร.นীরนุช เนื่องวัง มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น
อีเมล:neeranuchneangwang@gmail.com
- ดร.จินดา ทับทิมดี มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น
อีเมล:jindatubtemdee@gmail.com
- ดร.พร้อมพล พระพรหม มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น
อีเมล:phomphon1981@gmail.com
- ดร.ปาริฉัตร ลีลาเลอเกียรติ ข้าราชการบำนาญ
อีเมล:parichatlela@gmail.com
- ดร. อรรถพงษ์ ชุ่มเขียว มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น
อีเมล:attapong710@gmail.com

ผ.ศ.ดร.มีชัย ตรีคุณ

นักวิชาการอิสระ

อีเมล:meechai.110099@gmail.com

สารบัญ

บทบรรณาธิการ.....	ก
จากความมั่นคงของรัฐสู่ความมั่นคงของมนุษย์: การจัดลำดับคุณค่าในนโยบายชายแดน ไทย-กัมพูชา.....	1-19
ผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่อชุมชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กรณีศึกษา: ประเทศไทย ลาว และกัมพูชา.....	20-31
บทบาทของครอบครัวในสังคมเอเชีย: การเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ กรณีศึกษา อินเดีย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย.....	32-42
การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศต่อวิถีชีวิตชนพื้นเมืองในเอเชีย: กรณีศึกษาชนพื้นเมืองในอินเดียและประเทศ ในแถบเทือกเขาหิมาลัย.....	43-56
ภาคผนวก.....	57

บทบรรณาธิการ

วารสารสังคมศาสตร์เอเชียศึกษาฉบับนี้เป็นปีที่ 3 ฉบับที่ 1 โดยกองบรรณาธิการได้พิจารณาบทความให้คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer Review) พิจารณาก่อนการตีพิมพ์เพื่อให้เกิดคุณภาพสูงสุด โดยในฉบับนี้ประกอบด้วย บทความวิชาการ 4 บทความ ซึ่งทางกองบรรณาธิการได้มีการคัดเลือกมานำเสนอเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทเชิงสถานการณ์ของประเทศในแถบเอเชียปัจจุบันคือ

นายธวัช วรรณเลิศ จากบทความ จากความมั่นคงของรัฐสู่ความมั่นคงของมนุษย์: การจัดลำดับคุณค่าในนโยบายชายแดนไทย-กัมพูชาที่พบว่า การมองชายแดนในฐานะพื้นที่ความมั่นคงของรัฐ ส่งผลให้การทหาร การควบคุมการเคลื่อนย้าย และความสัมพันธ์รัฐต่อรัฐ กลายเป็นกลไกหลักของนโยบาย โดยลดทอนบทบาทของประชาชนชายแดนและชุมชนข้ามพรมแดนให้เป็นเพียงปัจจัยรอง นโยบายดังกล่าวนำไปสู่การปิดด่าน การใช้กำลัง และการบังคับใช้กฎหมายความมั่นคงอย่างเข้มงวด ซึ่งสร้างผลกระทบโดยตรงต่อเศรษฐกิจชายแดน วิถีชีวิต และความรู้สึกมั่นคงในชีวิตประจำวันของประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบาง เช่น แรงงานข้ามแดนและชุมชนชาติพันธุ์ การวิเคราะห์ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของรัฐไทย ทั้งในมิติของวัฒนธรรมความมั่นคงที่ผูกขาดการนิยามความมั่นคงไว้กับสถาบันการทหาร และระบบราชการแบบรวมศูนย์ที่ขาดความยืดหยุ่นในการตอบสนองต่อความซับซ้อนของพื้นที่ชายแดน ข้อจำกัดดังกล่าวเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการบูรณาการแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์เข้าสู่นโยบายชายแดนอย่างเป็นรูปธรรม

นายมานพ ศิวกรกาญจน์ ในบทความผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่อชุมชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กรณีศึกษา: ประเทศไทย ลาว และกัมพูชา ที่พบว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสามารถสร้างผลกระทบเชิงบวกต่อชุมชนในหลายด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ เช่น การสร้างรายได้และโอกาสการจ้างงานด้านสังคม เช่น การฟื้นฟูอัตลักษณ์ท้องถิ่น และด้านวัฒนธรรม เช่น การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชน อย่างไรก็ตามยังมีผลกระทบเชิงลบที่น่ากังวล ได้แก่ การแปรรูปวัฒนธรรมเพื่อการบริโภค การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและค่านิยมดั้งเดิม การเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม และการกระจายผลประโยชน์อย่างไม่เป็นธรรมภายในชุมชน โดยเฉพาะในบริบทที่รัฐไม่มีนโยบายรองรับอย่างรอบด้าน หรือมีการแทรกแซงของกลุ่มทุนภายนอก

นายธนกร แก้วศรีกับบทความ บทบาทของครอบครัวในสังคมเอเชีย: การเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์กรณีศึกษา อินเดีย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย ที่พบว่า ครอบครัวในทั้งสามประเทศต่างมีรากฐานที่มั่นคงในระบบคุณค่าดั้งเดิมที่ให้ความสำคัญกับเครือญาติ การเคารพผู้สูงอายุ และบทบาทที่ชัดเจนตามเพศและลำดับอาวุโส อย่างไรก็ตามกระแสโลกาภิวัตน์ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง เช่น การลดขนาดของครอบครัว การย้ายถิ่นฐานเพื่อการทำงาน การเข้าสู่ตลาดแรงงานของผู้หญิง และการลดทอนของอำนาจผู้สูงวัยในครัวเรือน ตลอดจนทำให้เกิดการเจรจาบทบาทใหม่ภายในครอบครัว โดยเฉพาะในประเด็นด้านการเลี้ยงดู

บุตร การดูแลผู้สูงอายุ และการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างรุ่น บทความเสนอว่านโยบายสาธารณะในสังคมเอเชียควรให้ความสำคัญกับความหลากหลายของรูปแบบครอบครัว และออกแบบมาตรการที่ส่งเสริมบทบาทของครอบครัวในฐานะสถาบันทางวัฒนธรรมที่มีพลวัต

น.ส.ปาริชาติ กลิ่นสุคนธ์ กำนันการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศต่อวิถีชีวิตชนพื้นเมืองในเอเชีย: กรณีศึกษาชนพื้นเมืองในอินเดียและประเทศในแถบเทือกเขาหิมาลัย ที่พบว่า การเปลี่ยนแปลงของอุณหภูมิและรูปแบบปริมาณน้ำฝนในภูมิภาคส่งผลให้เกิดความไม่แน่นอนในระบบนิเวศภูเขา อันเป็นฐานทรัพยากรที่ชนพื้นเมืองพึ่งพาอย่างลึกซึ้ง เช่น ระบบเกษตรกรรมภูเขา การเลี้ยงสัตว์กึ่งเร่ร่อน และการจัดการน้ำแบบดั้งเดิม ส่งผลกระทบทั้งต่อความมั่นคงทางอาหารและการดำรงชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศยังบั่นทอนความสัมพันธ์ทางจิตวิญญาณและวัฒนธรรมของชุมชน เช่น พิธีกรรมตามฤดูกาลที่ผูกโยงกับธารน้ำแข็งและธรรมชาติ กลายเป็นความไม่แน่นอนและสูญเสียความหมายในชีวิตประจำวันของชุมชน ในขณะที่เดียวกันชนพื้นเมืองไม่ได้เป็นเพียงเหยื่อของภาวะโลกร้อน แต่มีศักยภาพและกลไกการปรับตัวผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่นและความร่วมมือในชุมชน อย่างไรก็ตาม ความสามารถนี้ยังถูกจำกัดด้วยโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและนโยบายรัฐที่มักไม่เปิดพื้นที่ให้เสียงของชนพื้นเมืองได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

ดร. ทวารัฐ สอนไทร

(ผ.ศ.ทวารัฐ สอนไทร)

บรรณาธิการวารสารสังคมศาสตร์เอเชียศึกษา

Journal of Asia Social Science Studies Original Article

Received: 3 January 2026

Revised: 4 February 2026

Accepted: 16 February 2026

จากความมั่นคงของรัฐสู่ความมั่นคงของมนุษย์: การจัดลำดับคุณค่าในนโยบายชายแดนไทย-กัมพูชา

From State Security to Human Security: Prioritizing Values in Thai-Cambodian Border Policy

นายธวัช วรรณเลิศ¹

Mr.Thawat wannalert

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งวิเคราะห์การจัดลำดับคุณค่าในนโยบายชายแดนไทย-กัมพูชา โดยตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ต่อกรอบความมั่นคงของรัฐซึ่งครอบงำนโยบายชายแดนมาอย่างยาวนาน และเสนอให้พิจารณาการเปลี่ยนผ่านสู่กรอบความมั่นคงของมนุษย์เป็นแกนกลางในการกำหนดนโยบาย การศึกษานี้ใช้การทบทวนวรรณกรรมและการวิเคราะห์เชิงแนวคิดด้านความมั่นคงศึกษา ชายแดนศึกษา และสิทธิมนุษยชน เพื่ออธิบายผลกระทบของนโยบายรัฐศูนย์กลางต่อประชาชนชายแดนไทย-กัมพูชา บทความชี้ให้เห็นว่าการมองชายแดนในฐานะพื้นที่ความมั่นคงของรัฐ ส่งผลให้การทหาร การควบคุมการเคลื่อนย้าย และความสัมพันธ์รัฐต่อรัฐ กลายเป็นกลไกหลักของนโยบาย โดยลดทอนบทบาทของประชาชนชายแดนและชุมชนข้ามพรมแดนให้เป็นเพียงปัจจัยรอง นโยบายดังกล่าวนำไปสู่การปิดด่าน การใช้กำลัง และการบังคับใช้กฎหมายความมั่นคงอย่างเข้มงวด ซึ่งสร้างผลกระทบโดยตรงต่อเศรษฐกิจชายแดน วิถีชีวิต และความรู้สึกมั่นคงในชีวิตประจำวันของประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบาง เช่น แรงงานข้ามแดนและชุมชนชาติพันธุ์ การวิเคราะห์ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของรัฐไทย ทั้งในมิติของวัฒนธรรมความมั่นคงที่ผูกขาดการนิยามความมั่นคงไว้กับสถาบันการทหาร และระบบราชการแบบรวมศูนย์ที่ขาดความยืดหยุ่นในการตอบสนองต่อความซับซ้อนของพื้นที่ชายแดน ข้อจำกัดดังกล่าวเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการบูรณาการแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์เข้าสู่นโยบายชายแดนอย่างเป็นรูปธรรม บทความเสนอว่าการจัดลำดับคุณค่าใหม่จากความมั่นคงของรัฐสู่ความมั่นคงของมนุษย์ มิได้เป็นการลดทอนอธิปไตยของรัฐ หากแต่เป็นการเสริมสร้างความมั่นคงในระยะยาว ผ่านการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การมีส่วนร่วมของชุมชนชายแดน และการบูรณา

¹ นักวิชาการอิสระ ; independent Scholar,Thailand

การสิทธิมนุษยชนในกระบวนการกำหนดนโยบาย ชายแดนไทย-กัมพูชาจึงควรถูกมองในฐานะพื้นที่ชีวิตและความร่วมมือ มากกว่าพื้นที่ปะทะทางอำนาจของรัฐ

คำสำคัญ: ความมั่นคงของมนุษย์, ความมั่นคงของรัฐ, ชายแดนไทย-กัมพูชา, นโยบายชายแดน, สิทธิมนุษยชน

Abstract

This article critically examines the value hierarchy underlying Thailand–Cambodia border policies, questioning the long-standing dominance of a state-centric security framework and advocating a shift toward a human security approach. Drawing on a review of existing literature and conceptual analysis in security studies, border studies, and human rights, the article explores how state-centered border policies affect people living in border areas. The analysis demonstrates that framing the border primarily as a space of state security has prioritized militarization, mobility control, and state-to-state relations as the core policy mechanisms, while marginalizing border communities and cross-border social relations. Such policies have led to border closures, the use of force, and the strict enforcement of security laws, resulting in significant impacts on local economies, everyday livelihoods, and the sense of security among border populations. Vulnerable groups, including migrant workers and ethnic communities, are particularly affected by these measures. The article further argues that these outcomes are rooted in structural constraints within the Thai state, notably a security culture that monopolizes the definition of security within military institutions and a centralized bureaucratic system that lacks flexibility in responding to the complex realities of border regions. These structural conditions limit the effective integration of human security principles into border governance. The article concludes that reordering policy priorities from state security to human security does not undermine state sovereignty; rather, it enhances sustainable security by centering human dignity, community participation, and human rights in policy-making processes. Thailand–Cambodia border areas should therefore be understood not merely as zones of territorial defense or political contestation, but as lived spaces of cooperation, human security, and long-term peace.

Keywords: human security; state security; Thailand–Cambodia border; border policy; human rights

1. บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

พื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่รัฐไทยให้ความสำคัญอย่างยาวนานในฐานะ “พื้นที่ความมั่นคง” อันเกี่ยวข้องโดยตรงกับอธิปไตย ดินแดน และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่อรัฐ นโยบายและมาตรการที่รัฐนำมาใช้ในพื้นที่ดังกล่าวจึงมักถูกออกแบบภายใต้กรอบความมั่นคงแบบดั้งเดิม (State security) ซึ่งเน้นการป้องกันภัยคุกคามจากภายนอก การควบคุมอาณาเขต และการคงไว้ซึ่งเสถียรภาพของรัฐเป็นศูนย์กลาง แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับกรอบคิดความมั่นคงในยุคสงครามเย็นและหลังสงครามเย็นตอนต้น ซึ่งมองความมั่นคงเป็นเรื่องของรัฐ มากกว่าชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่ชายแดนเอง (Acharya, 2014; Kaldor, 2012)

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ พื้นที่ชายแดนมิได้เป็นเพียงเส้นแบ่งอาณาเขตของรัฐ หากแต่เป็น “พื้นที่ชีวิต” ของประชาชนที่มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมข้ามพรมแดนมาอย่างต่อเนื่อง การกำหนดนโยบายชายแดนโดยยึดกรอบความมั่นคงของรัฐเป็นหลัก จึงมักส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของประชาชน เช่น การจำกัดการเดินทาง การปิดด่านชายแดน การใช้กำลังทางทหาร หรือการยกระดับมาตรการความมั่นคงในช่วงที่เกิดความตึงเครียดระหว่างรัฐ ซึ่งแม้จะอ้างเหตุผลด้านอธิปไตยและความมั่นคงแห่งชาติ แต่กลับสร้างความไม่มั่นคงในมิติชีวิต ความปลอดภัย และรายได้ของประชาชนชายแดน (Hughes, 2009; Nakwangasai, Rugchatjaroen, & Janthothai, 2023)

ในช่วงกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิด “ความมั่นคงของมนุษย์” (Human security) ได้รับการเสนอขึ้นเพื่อท้าทายและขยายกรอบความมั่นคงแบบรัฐศูนย์กลาง โดยรายงานการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Development Report) ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) เมื่อปี ค.ศ. 1994 ได้ชี้ให้เห็นว่าความมั่นคงที่แท้จริงมิได้หมายถึงเพียงการปราศจากภัยคุกคามทางทหาร หากแต่รวมถึงการที่มนุษย์มีเสรีภาพจากความกลัว (Freedom from fear) และเสรีภาพจากความขาดแคลน (freedom from want) แนวคิดนี้ได้เปลี่ยนจุดศูนย์กลางของความมั่นคงจาก “รัฐ” ไปสู่ “มนุษย์” และเปิดพื้นที่ให้พิจารณาผลกระทบของนโยบายความมั่นคงต่อชีวิตประจำวันของประชาชนอย่างเป็นระบบ (United Nations Development Programme, 1994; Commission on Human Security, 2003)

สำหรับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมถึงประเทศไทย แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ถูกนำมาอภิปรายมากขึ้นในบริบทของภัยคุกคามที่ไม่ใช่ทางทหาร (Non-traditional security) เช่น การค้ามนุษย์ การย้ายถิ่นแรงงานข้ามชาติ ความยากจน และความเปราะบางของชุมชนชายแดน งานศึกษาหลายชิ้นชี้ให้เห็นว่า แม้รัฐในภูมิภาคจะรับเอาภาษาของความมั่นคงมนุษย์มาใช้ในเชิงวาทกรรม แต่ในทางนโยบายจริงยังคงให้ความสำคัญกับความมั่นคงของรัฐเป็นลำดับแรก โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดนที่ถูกมองว่าเป็นพื้นที่อ่อนไหวทางการเมืองและความมั่นคง (Caballero-Anthony, 2016; Othman, Mat, & Haron, 2011)

กรณีชายแดนไทย-กัมพูชาจึงเป็นตัวอย่างที่สะท้อนความตึงเครียดระหว่างสองกรอบความมั่นคงอย่างชัดเจน เหตุการณ์ความขัดแย้งและการยกระดับมาตรการด้านความมั่นคงในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา รวมถึงเหตุการณ์ล่าสุดในช่วงปี พ.ศ. 2568 แสดงให้เห็นว่า การตัดสินใจเชิงนโยบายของรัฐมักจัดลำดับคุณค่าโดยให้ความสำคัญกับอธิปไตยและความมั่นคงของรัฐเหนือความมั่นคงของประชาชนในพื้นที่ บทความนี้จึงเห็นว่า การทบทวนและวิพากษ์นโยบายชายแดนไทย-กัมพูชาผ่านกรอบความมั่นคงของมนุษย์ เป็นประเด็นที่มีความสำคัญทั้งในเชิงวิชาการและเชิงนโยบาย เพื่อเปิดพื้นที่ให้การออกแบบนโยบายความมั่นคงที่คำนึงถึงชีวิต ศักดิ์ศรี และความปลอดภัยของมนุษย์มากยิ่งขึ้น(Paris, 2001; Newman, 2010)

1.2 ปัญหาและคำถามสำคัญ

แม้ว่านโยบายความมั่นคงชายแดนของรัฐไทยในช่วงที่ผ่านมาจะมีการปรับถ้อยคำและกรอบนโยบายให้ครอบคลุมมิติทางเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น แต่ในสาระสำคัญยังคงยึดโยงอยู่กับแนวคิดความมั่นคงของรัฐเป็นหลัก โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับอธิปไตย ความสมบูรณ์แห่งดินแดน และการควบคุมภัยคุกคามจากภายนอกเป็นลำดับแรก (Office of the National Security Council of Thailand, 2023) การจัดลำดับคุณค่าเช่นนี้ส่งผลให้นโยบายชายแดนมักถูกออกแบบจากมุมมองของรัฐและกลไกความมั่นคงมากกว่าจากประสบการณ์ และความเปราะบางของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายแดนเอง

ปัญหาสำคัญประการหนึ่งคือความไม่สอดคล้องระหว่างวัตถุประสงค์ด้านความมั่นคงของรัฐกับผลกระทบที่เกิดขึ้นในระดับมนุษย์ นโยบายที่มุ่งเน้นการควบคุม การใช้กำลัง และการจำกัดการเคลื่อนย้าย อาจช่วยตอบโจทย์ด้านความมั่นคงในเชิงอธิปไตย แต่กลับสร้างความไม่มั่นคงในชีวิตประจำวันของประชาชนชายแดน ทั้งในด้านรายได้ ความปลอดภัย และการเข้าถึงทรัพยากรพื้นฐาน งานศึกษาด้านความมั่นคงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ชี้ให้เห็นว่า ภายใต้อุปกรณ์ความมั่นคงแบบรัฐศูนย์กลาง ประชาชนมักถูกทำให้เป็นเพียง “วัตถุของความมั่นคง” (Objects of security) มากกว่าจะเป็น “ประธานของความมั่นคง” (Subjects of security) (Hughes, 2009; Thayer, 2010)

ในเชิงทฤษฎีแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ถูกเสนอขึ้นเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว โดยมุ่งขยายความหมายของความมั่นคงให้ครอบคลุมภัยคุกคามที่ไม่ใช่ทางทหาร และให้ความสำคัญกับชีวิต ศักดิ์ศรี และเสรีภาพของมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (United Nations Development Programme, 1994; Commission on Human Security, 2003) อย่างไรก็ตามนักวิชาการจำนวนไม่น้อยได้ตั้งคำถามว่า แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ถูกนำไปใช้จริงในเชิงนโยบายมากน้อยเพียงใด หรือถูกใช้เพียงเป็นวาทกรรมเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายความมั่นคงเดิมของรัฐเท่านั้น (Paris, 2001; Newman, 2010) ปัญหานี้สะท้อนความตึงเครียดระหว่างอุดมการณ์เชิงมนุษยนิยมกับโครงสร้างอำนาจของรัฐชาติสมัยใหม่

สำหรับกรณีชายแดนไทย-กัมพูชา ช่องว่างดังกล่าวปรากฏอย่างชัดเจนในสถานการณ์ความตึงเครียดและข้อพิพาทที่เกิดขึ้นเป็นระยะ นโยบายตอบโต้ของรัฐมักให้น้ำหนักกับการแสดงอำนาจอธิปไตยและการป้องปราม

มากกว่าการคุ้มครองความมั่นคงในชีวิตของประชาชนสองฝั่งชายแดน ทั้งที่พื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะเป็นชุมชนข้ามพรมแดนซึ่งพึ่งพาซึ่งกันและกันในทางเศรษฐกิจและสังคม (Sothirak & Sophal, 2013) สถานการณ์เช่นนี้ทำให้เกิดคำถามสำคัญว่า การจัดลำดับคุณค่าในนโยบายชายแดนของรัฐไทยสะท้อนการเลือก “ความมั่นคงแบบใด” และ “เพื่อใคร” เป็นหลัก

จากปัญหาดังกล่าวบทความนี้จึงตั้งคำถามหลักว่านโยบายชายแดนไทย-กัมพูชาถูกกำหนดและดำเนินการภายใต้กรอบความมั่นคงของรัฐในลักษณะใด และแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์สามารถทำหน้าที่เป็นกรอบวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เพื่อชี้ให้เห็นข้อจำกัดและความเป็นไปได้ใหม่ในการจัดลำดับคุณค่าของนโยบายความมั่นคงชายแดนได้อย่างไร การตอบคำถามนี้ไม่เพียงมีความสำคัญต่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านความมั่นคงศึกษาเท่านั้น หากยังมีนัยสำคัญต่อการออกแบบนโยบายสาธารณะที่คำนึงถึงมนุษย์ในฐานะศูนย์กลางของความมั่นคงในบริบทชายแดนไทย-กัมพูชาในอนาคตอีกด้วย

2.แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดความมั่นคงของรัฐ (State Security)

แนวคิดความมั่นคงของรัฐเป็นกรอบคิดหลักที่ครอบงำการศึกษาด้านความมั่นคงและการกำหนดนโยบายของรัฐชาติมาอย่างยาวนาน โดยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่การดำรงอยู่ของรัฐในฐานะหน่วยการเมืองสูงสุด ความมั่นคงในกรอบนี้ถูกนิยามเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับอธิปไตย ความสมบูรณ์แห่งดินแดน ความสามารถในการป้องกันตนเอง และการรักษาเสถียรภาพของระบอบการเมืองภายใน (Acharya, 2014) รัฐจึงถูกมองว่าเป็นทั้ง “ผู้ครอบครองความมั่นคง” และ “ผู้กำหนดภัยคุกคาม” โดยประชาชนและทรัพยากรถูกจัดวางให้เป็นองค์ประกอบที่ต้องได้รับการปกป้องเพื่อคงไว้ซึ่งรัฐเป็นหลัก มากกว่าการเป็นจุดมุ่งหมายสุดท้ายของความมั่นคงนั่นเอง

ในเชิงประวัติศาสตร์ แนวคิดความมั่นคงของรัฐมีรากฐานมาจากระบบรัฐชาติแบบเวสต์ฟาเลียน (Westphalian system) ซึ่งยึดถือหลักอธิปไตยและการไม่แทรกแซงกิจการภายในเป็นแก่นสำคัญ ภัยคุกคามจึงถูกมองในลักษณะเป็น “ภัยจากภายนอก” ไม่ว่าจะเป็นการรุกรานทางทหาร ความขัดแย้งระหว่างรัฐ หรือการทำลายต่อเส้นเขตแดน (Kaldor, 2012) ภายใต้กรอบคิดเช่นนี้ความมั่นคงจึงถูกผูกติดอย่างแนบแน่นกับกองทัพ การทหาร และมาตรการด้านความมั่นคงแข็ง (Hard security) ขณะที่มิติทางสังคม เศรษฐกิจ และมนุษยธรรมมักถูกจัดวางเป็นเรื่องรองหรือเป็นเพียงผลพลอยได้ของความมั่นคงทางทหาร

เมื่อเข้าสู่บริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แนวคิดความมั่นคงของรัฐยิ่งมีความสำคัญเป็นพิเศษ เนื่องจากประวัติศาสตร์อาณานิคม ความเปราะบางของรัฐหลังเอกราช และความหลากหลายทางชาติพันธุ์และดินแดน ทำให้ชนชั้นนำของรัฐจำนวนมากมองความมั่นคงในฐานะเครื่องมือในการธำรงอำนาจและความเป็นเอกภาพของชาติ (Acharya, 2014) งานศึกษาหลายชิ้นชี้ว่า ในภูมิภาคนี้ความมั่นคงของรัฐมักถูกเชื่อมโยงกับความมั่นคงของระบอบ (Regime security) กล่าวคือการปกป้องรัฐและรัฐบาลถูกทำให้เท่ากับการปกป้องผลประโยชน์ของชาติ (Hughes,

2009) ส่งผลให้การใช้มาตรการด้านความมั่นคงมีลักษณะรวมศูนย์และเน้นการควบคุมมากกว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในกรณีพื้นที่ชายแดน แนวคิดความมั่นคงของรัฐยิ่งแสดงบทบาทอย่างชัดเจน ชายแดนถูกทำให้เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่ต้องได้รับการควบคุมอย่างเข้มงวดทั้งในเชิงการทหาร การตรวจคนเข้าเมือง และการป้องกันภัยคุกคามที่ถูกนิยามโดยรัฐ นโยบายชายแดนภายใต้กรอบนี้มักมองประชาชนในพื้นที่เป็น “ปัจจัยเสี่ยง” หรือ “ช่องโหว่ด้านความมั่นคง” มากกว่าจะเป็นผู้มีสิทธิและศักดิ์ศรีในฐานะมนุษย์ (Thayer, 2010) การเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดน ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และเศรษฐกิจชุมชนจึงถูกควบคุมหรือจำกัดภายใต้เหตุผลด้านความมั่นคง แม้แนวคิดความมั่นคงของรัฐจะมีบทบาทสำคัญในการรักษาเสถียรภาพและการดำรงอยู่ของชาติ แต่ข้อจำกัดสำคัญคือการมองความมั่นคงในลักษณะแคบและเน้นรัฐเป็นศูนย์กลาง จนละเลยผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดนที่ความมั่นคงของรัฐและความมั่นคงของมนุษย์มีได้สอดคล้องกันเสมอไป (Paris, 2001) ข้อจำกัดดังกล่าวเป็นจุดตั้งต้นสำคัญที่ทำให้เกิดการตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ และนำไปสู่การพัฒนาแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ในฐานะกรอบทางเลือก ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

2.2 แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security)

แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์เกิดขึ้นจากความพยายามท้าทายข้อจำกัดของกรอบความมั่นคงแบบรัฐศูนย์กลาง โดยเสนอให้ย้ายจุดโฟกัสของความมั่นคงจาก “รัฐ” มาสู่ “มนุษย์” ในฐานะผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากภัยคุกคามในรูปแบบต่างๆ แนวคิดนี้ได้รับการผลักดันอย่างเป็นทางการผ่านรายงานรายงานการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Development Report 1994) ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติซึ่งชี้ให้เห็นว่าความมั่นคงมิได้หมายถึงเพียงการปราศจากการรุกรานทางทหาร หากแต่ครอบคลุมถึงการที่มนุษย์สามารถดำรงชีวิตได้อย่างปลอดภัย มีศักดิ์ศรี และมีความมั่นคงในปัจจัยพื้นฐานของชีวิต (United Nations Development Programme, 1994) การนิยามเช่นนี้ถือเป็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของความมั่นคงอย่างมีนัยสำคัญในเชิงทฤษฎี

ในกรอบของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ความมั่นคงของมนุษย์ถูกแบ่งออกเป็นหลายมิติ อาทิ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ อาหาร สุขภาพ สิ่งแวดล้อม ชุมชน การเมือง และความปลอดภัยส่วนบุคคล ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าภัยคุกคามต่อมนุษย์มีลักษณะซับซ้อนและเชื่อมโยงกันข้ามพรมแดนรัฐ (United Nations Development Programme, 1994) ต่อมาคณะกรรมการว่าด้วยความมั่นคงของมนุษย์ได้พัฒนาแนวคิดนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเน้นหลัก “การคุ้มครอง” (Protection) และ “การเสริมพลัง” (empowerment) ของมนุษย์ เพื่อให้บุคคลและชุมชนสามารถรับมือกับความเสี่ยงและภัยคุกคามได้ด้วยตนเอง (Commission on Human Security, 2003)

ในเชิงทฤษฎีความมั่นคงของมนุษย์ได้เปิดพื้นที่ให้การศึกษาความมั่นคงเชื่อมโยงกับสิทธิมนุษยชน การพัฒนา และความยุติธรรมทางสังคม โดยมองว่าความไม่มั่นคงจำนวนมากเกิดจากโครงสร้างทางสังคมและการเมือง

มากกว่าการรุกรานจากรัฐอื่นเพียงอย่างเดียว (Newman, 2010) กรอบคิดนี้จึงให้ความสำคัญกับปัญหาเชิงโครงสร้าง เช่น ความยากจน ความเหลื่อมล้ำ การกีดกันทางสังคม และการใช้ความรุนแรงโดยรัฐ ซึ่งมักถูกมองข้ามในกรอบความมั่นคงแบบดั้งเดิม

อย่างไรก็ตามแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ไม่ได้ปราศจากข้อถกเถียง นักวิชาการบางส่วนวิพากษ์ว่าแนวคิดดังกล่าวมีขอบเขตกว้างเกินไปจนขาดความชัดเจนทางการวิเคราะห์ และเสี่ยงต่อการถูกนำไปใช้เป็นวาทกรรมที่คลุมเครือในเชิงนโยบาย (Paris, 2001) นอกจากนี้ ยังมีข้อกังวลว่า รัฐอาจนำภาษาของความมั่นคงของมนุษย์มาใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมให้การแทรกแซงหรือการใช้อำนาจของตนเอง โดยไม่เปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจหรือวิถีคิดแบบรัฐศูนย์กลางอย่างแท้จริง (Newman, 2010)

ในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ถูกนำมาปรับใช้ภายใต้ข้อจำกัดทางการเมืองและวัฒนธรรมของชาติ งานศึกษาหลายชิ้นชี้ว่าแม้รัฐในภูมิภาคจะรับรองความสำคัญของความมั่นคงของมนุษย์ในเชิงหลักการ แต่การดำเนินนโยบายจริงยังคงถูกกำกับด้วยความกังวลด้านอธิปไตยและเสถียรภาพของรัฐเป็นสำคัญ (Caballero-Anthony, 2016; Othman et al., 2011) สำหรับพื้นที่ชายแดนแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์จึงมีศักยภาพในการทำหน้าที่เป็นกรอบวิพากษ์ เพื่อชี้ให้เห็นผลกระทบของนโยบายความมั่นคงแบบรัฐศูนย์กลางต่อชีวิตและศักดิ์ศรีของประชาชน และเป็นฐานคิดสำคัญในการพิจารณาทางเลือกเชิงนโยบายที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์มากขึ้นในบริบทชายแดนไทย-กัมพูชา

2.3 ความมั่นคงของมนุษย์ในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอาเซียน

การนำแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์มาปรับใช้ในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากบริบทตะวันตก เนื่องจากภูมิภาคนี้มีประวัติศาสตร์การสร้างชาติที่ยืดเยื้ออย่างแน่นแฟ้นกับประเด็นอธิปไตย ความมั่นคงของระบอบ และหลักการไม่แทรกแซงกิจการภายในของรัฐสมาชิก ความมั่นคงจึงถูกนิยามและดำเนินการภายใต้กรอบรัฐศูนย์กลางมาอย่างต่อเนื่อง แม้ในช่วงหลังสงครามเย็นจะปรากฏการขยายวาทกรรมไปสู่ภัยคุกคามที่ไม่ใช่ทางทหารก็ตาม (Acharya, 2014) บริบทดังกล่าวส่งผลให้แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ถูกนำมาใช้ด้วยความระมัดระวัง และมักถูกปรับให้สอดคล้องกับโครงสร้างอำนาจของรัฐมากกว่าการทำลายโครงสร้างนั้นอย่างแท้จริง

ในระดับภูมิภาค อาเซียนได้พยายามบูรณาการประเด็นความมั่นคงของมนุษย์ผ่านกรอบแนวคิด “ความมั่นคงแบบไม่ดั้งเดิม” (Non-traditional security) โดยเน้นปัญหาที่มีลักษณะข้ามพรมแดน เช่น การค้ามนุษย์ การลักลอบเข้าเมือง การแพร่ระบาดของโรค และภัยพิบัติธรรมชาติ อย่างไรก็ตามนักวิชาการชี้ว่า การจัดการประเด็นเหล่านี้ยังคงดำเนินไปภายใต้กรอบความร่วมมือระหว่างรัฐเป็นหลัก โดยหลีกเลี่ยงการตั้งคำถามต่อการใช้อำนาจของรัฐภายในประเทศสมาชิก (Caballero-Anthony, 2016) ส่งผลให้ความมั่นคงของมนุษย์ในอาเซียนถูกทำให้เป็นส่วนเสริมของความมั่นคงของรัฐ มากกว่าจะเป็นกรอบคิดที่มีสถานะเท่าเทียมกัน

งานศึกษาด้านความมั่นคงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังชี้ให้เห็นว่า รัฐในภูมิภาคนี้มักเชื่อมโยงความมั่นคงของมนุษย์เข้ากับความมั่นคงของระบอบการเมือง โดยมองว่าการรักษาเสถียรภาพทางการเมืองและสังคมเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของความมั่นคงในชีวิตของประชาชน (Hughes, 2009; Thayer, 2010) แนวคิดเช่นนี้ทำให้การคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีของมนุษย์ถูกจัดวางให้อยู่ภายใต้ขอบเขตที่รัฐเห็นว่า “ไม่กระทบต่อความมั่นคง” ส่งผลให้ความมั่นคงของมนุษย์ถูกตีความในลักษณะจำกัด และไม่สามารถทำหน้าที่เป็นกรอบวิพากษ์เชิงโครงสร้างได้อย่างเต็มที่

ในกรณีพื้นที่ชายแดน ความตึงเครียดระหว่างความมั่นคงของรัฐกับความมั่นคงของมนุษย์ยิ่งปรากฏชัด เนื่องจากชายแดนเป็นทั้งพื้นที่อธิปไตยและพื้นที่ชีวิตของประชาชน งานวิจัยหลายชิ้นชี้ว่านโยบายชายแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีข้อพิพาทระหว่างรัฐ มักให้น้ำหนักกับการควบคุม การป้องปราม และการแสดงอำนาจของรัฐ มากกว่าการคุ้มครองความมั่นคงของชุมชนชายแดน (Othman et al., 2011) การดำเนินนโยบายเช่นนี้ทำให้ประชาชนชายแดนตกอยู่ในภาวะความไม่มั่นคงเรื้อรัง แม้ในช่วงที่ไม่มีความขัดแย้งทางทหารโดยตรงก็ตาม

สำหรับบริบทไทย-กัมพูชา แนวทางของอาเซียนที่ยึดหลักไม่แทรกแซงและการแก้ไขปัญหาผ่านกลไกรัฐต่อรัฐ ส่งผลให้ประเด็นผลกระทบด้านมนุษยธรรมและความมั่นคงของประชาชนชายแดนได้รับความสนใจในระดับจำกัด แม้จะมีความพยายามใช้กลไกความร่วมมือระดับภูมิภาคในการลดความตึงเครียด แต่กรอบการดำเนินการยังคงมุ่งรักษาเสถียรภาพระหว่างรัฐเป็นหลัก มากกว่าการยกระดับความมั่นคงของมนุษย์ในฐานะเป้าหมายเชิงนโยบายโดยตรง บทความนี้จึงเห็นว่าการทำความเข้าใจข้อจำกัดของความมั่นคงของมนุษย์ในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอาเซียน เป็นฐานสำคัญในการวิเคราะห์นโยบายชายแดนไทย-กัมพูชา และในการเสนอแนวทางจัดลำดับคุณค่าที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์อย่างแท้จริงในลำดับถัดไป

3. พัฒนาการของนโยบายชายแดนไทย-กัมพูชา

3.1 ข้อจำกัดของกรอบความมั่นคงของรัฐในนโยบายชายแดนไทย-กัมพูชา

นโยบายชายแดนไทย-กัมพูชาในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ถูกกำหนดและดำเนินการภายใต้กรอบความคิดเรื่อง “ความมั่นคงของรัฐ” (State security) อย่างชัดเจน โดยสะท้อนผ่านแผนความมั่นคงแห่งชาติ การจัดวางกองกำลังทหารในพื้นที่ชายแดน และการมอบบทบาทนำในการบริหารจัดการชายแดนให้แก่สถาบันด้านความมั่นคง โดยเฉพาะกองทัพและหน่วยงานด้านการทหาร นโยบายและมาตรการเหล่านี้มักถูกให้เหตุผลในฐานะความจำเป็นในการปกป้องอธิปไตย ความสมบูรณ์แห่งดินแดน และการป้องปรามภัยคุกคามจากภายนอก ส่งผลให้พื้นที่ชายแดนถูกนิยามในฐานะ “พื้นที่ความมั่นคง” มากกว่าพื้นที่ชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น กรอบความคิดดังกล่าวมีรากฐานจากแนวคิดความมั่นคงแบบรัฐศูนย์กลางที่มองการคงอยู่ของรัฐเป็นเป้าหมายสูงสุดของนโยบาย (Buzan, 1991; Booth, 2007) และให้ความสำคัญกับการควบคุม การทหาร และการใช้อำนาจของรัฐเหนือมิติด้าน

ชีวิต ศักดิ์ศรี และความเป็นอยู่ของประชาชนชายแดน ซึ่งกลายเป็นข้อจำกัดสำคัญของนโยบายชายแดนไทย-กัมพูชาในเชิงโครงสร้าง

ในบริบทชายแดนไทย-กัมพูชา การยึดถือกรอบความมั่นคงของรัฐอย่างเข้มข้นสะท้อนให้เห็นผ่านการจัดวางกองกำลัง การประกาศพื้นที่ควบคุมพิเศษ การใช้กฎหมายความมั่นคง และการให้บทบาทนำแก่สถาบันทหารและหน่วยงานด้านความมั่นคงเหนือกลไกพลเรือน นโยบายเหล่านี้มักถูกให้เหตุผลว่าเป็นความจำเป็นในการปกป้องอธิปไตยของรัฐ โดยเฉพาะในช่วงที่เกิดข้อพิพาทด้านเขตแดนหรือความตึงเครียดทางการทูต อย่างไรก็ตามงานวิชาการจำนวนมากชี้ให้เห็นว่า การเน้นความมั่นคงของรัฐในลักษณะดังกล่าวกลับสร้าง “ความไม่มั่นคงในชีวิตประจำวัน” ให้แก่ประชาชนชายแดน ทั้งในรูปของข้อจำกัดในการเดินทาง การค้าขาย การเข้าถึงทรัพยากร และการดำรงวิถีชีวิตข้ามพรมแดนที่มีอยู่มาอย่างยาวนาน (Newman, 2010; Jones, 2016)

ข้อจำกัดสำคัญของกรอบความมั่นคงของรัฐคือ การลดทอนความซับซ้อนของพื้นที่ชายแดนให้เหลือเพียง “แนวปะทะ” หรือ “พื้นที่เสี่ยง” ทางยุทธศาสตร์ โดยมองข้ามความจริงที่ว่าชายแดนไทย-กัมพูชาเป็นพื้นที่สังคมวัฒนธรรมที่มีการพึ่งพาอาศัยกันอย่างลึกซึ้งของผู้คนทั้งสองฝั่ง การกำหนดนโยบายจากส่วนกลางโดยอิงเหตุผลด้านความมั่นคงเพียงมิติเดียว จึงมักไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่แท้จริงของชุมชนชายแดน เช่น ความยากจน ความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ การเข้าไม่ถึงบริการสาธารณะ และความเปราะบางของแรงงานข้ามแดน (Chambers, 2019; Thayer, 2017)

นอกจากนี้กรอบความมั่นคงของรัฐยังมีแนวโน้มทำให้ “มนุษย์” กลายเป็นเพียงเครื่องมือหรือปัจจัยรองของนโยบาย โดยเฉพาะเมื่อประชาชนชายแดนถูกมองในฐานะผู้ต้องสงสัย ผู้ลักลอบ หรือภัยคุกคามที่ต้องถูกควบคุม มากกว่าจะเป็นผู้มีสิทธิและศักดิ์ศรีในฐานะมนุษย์ แนวคิดเช่นนี้ขัดแย้งโดยตรงกับหลักสิทธิมนุษยชนสากล และแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งเน้นการคุ้มครอง “เสรีภาพจากความกลัว” และ “เสรีภาพจากความขาดแคลน” เป็นแกนกลางของความมั่นคง (UNDP, 1994; Owen, 2004)

เมื่อพิจารณาในเชิงนโยบาย การยึดติดกับกรอบความมั่นคงของรัฐเพียงด้านเดียว ยังส่งผลให้รัฐไทยขาดความยืดหยุ่นในการจัดการปัญหาชายแดนร่วมกับกัมพูชาในระยะยาว เพราะนโยบายที่ตั้งอยู่บนตรรกะของความหวาดระแวงและการแข่งขันด้านอำนาจ มักนำไปสู่การตอบโต้เชิงสัญลักษณ์และการเมืองภายใน มากกว่าการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างของพื้นที่ชายแดนอย่างยั่งยืน (Acharya, 2014; Caballero-Anthony, 2016) ข้อจำกัดดังกล่าวจึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกิดข้อเสนอให้ทบทวนและปรับเปลี่ยนกรอบการจัดลำดับคุณค่าในนโยบายชายแดน จากความมั่นคงของรัฐไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์อย่างจริงจัง

3.2 ชายแดนในฐานะพื้นที่ความมั่นคงของรัฐ

ภายใต้กรอบความคิดด้านความมั่นคงของรัฐ ชายแดนถูกทำให้กลายเป็น “พื้นที่ยุทธศาสตร์” ที่รัฐต้องเฝ้าระวัง ควบคุม และปกป้องอย่างเข้มงวด โดยมองว่าชายแดนคือจุดเปราะบางของอธิปไตยและเป็นแนวหน้าที่จะอาจถูกคุกคามจากรัฐอื่นหรือปัจจัยภายนอก การจัดวางนโยบายเช่นนี้ทำให้ชายแดนไทย-กัมพูชาถูกนิยามในฐานะ

พื้นที่ความมั่นคงมากกว่าพื้นที่ชีวิตของผู้คน และส่งผลให้เครื่องมือด้านการทหาร กฎหมาย และการทูต ถูกนำมาใช้เป็นกลไกหลักในการบริหารจัดการ (Buzan, Wæver, & de Wilde, 1998; Newman, 2010)

(1) การทหารกับการทำให้ชายแดนเป็นพื้นที่ปะทะ

การทหารเป็นกลไกสำคัญที่สุดในการทำให้ชายแดนเป็นพื้นที่ความมั่นคงของรัฐ การปรากฏตัวของกองกำลัง ทหารพราน ฐานปฏิบัติการ และการลาดตระเวนอย่างต่อเนื่อง ไม่เพียงมีเป้าหมายเพื่อป้องกันการรุกรานทางทหารเท่านั้น แต่ยังมีนัยเชิงสัญลักษณ์ในการตอกย้ำอำนาจอธิปไตยของรัฐเหนือพื้นที่ชายแดน การใช้การทหารเช่นนี้สะท้อนแนวคิดความมั่นคงแบบดั้งเดิมที่มองภัยคุกคามในลักษณะเป็นรูปธรรมและมาจากภายนอก (Booth, 2007; Buzan, 1991)

อย่างไรก็ตามงานศึกษาหลายชิ้นชี้ให้เห็นว่า การทำให้ชายแดนเป็นพื้นที่ทหาร (Militarization of borders) มักก่อให้เกิดผลข้างเคียงต่อประชาชนในพื้นที่ ทั้งในด้านความหวาดกลัว ความไม่ไว้วางใจ และการจำกัดเสรีภาพในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะในบริบทไทย-กัมพูชา ซึ่งชุมชนชายแดนมีประวัติการอยู่อาศัยและติดต่อกันข้ามพรมแดนมาอย่างยาวนาน การเพิ่มบทบาทของการทหารจึงมักสร้างความตึงเครียดมากกว่าความมั่นคงในความหมายของประชาชน (Jones, 2016; Thayer, 2017)

(2) การควบคุมการเคลื่อนย้ายของผู้คนและสินค้า

อีกมิติหนึ่งของการทำให้ชายแดนเป็นพื้นที่ความมั่นคงของรัฐคือ การควบคุมการเคลื่อนย้ายของผู้คน สินค้า และแรงงานข้ามแดน ผ่านด่านตรวจ กฎหมายคนเข้าเมือง และมาตรการด้านความมั่นคงต่าง ๆ การเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนถูกทำให้เป็นประเด็นความมั่นคง (Securitization of mobility) โดยเฉพาะเมื่อเชื่อมโยงกับปัญหาการลักลอบเข้าเมือง ยาเสพติด อาชญากรรมข้ามชาติ และการค้ามนุษย์ (Buzan et al., 1998; Newman, 2010)

ในทางปฏิบัติการควบคุมการเคลื่อนย้ายที่เข้มงวดมักส่งผลกระทบต่อประชาชนชายแดนและแรงงานกัมพูชาในประเทศไทย ซึ่งต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนทางกฎหมาย การถูกเลือกปฏิบัติ และความเสี่ยงต่อการถูกละเมิดสิทธิ งานวิจัยด้านความมั่นคงของมนุษย์ชี้ว่า การมองการเคลื่อนย้ายเป็นภัยคุกคามของรัฐเพียงอย่างเดียว ทำให้รัฐมองไม่เห็นมิติความเปราะบางของมนุษย์ และกลับซ้ำเติมปัญหาความไม่มั่นคงในระดับปัจเจกและชุมชน (UNDP, 1994; Owen, 2004)

(3) ความสัมพันธ์รัฐต่อรัฐและการเมืองของอริปไตย

ในระดับมหภาคชายแดนไทย-กัมพูชายังถูกกำหนดความหมายผ่านกรอบความสัมพันธ์รัฐต่อรัฐ (State-to-state relations) ซึ่งให้ความสำคัญกับการเจรจาทางการทูต การทำข้อตกลงทวิภาคี และการจัดการข้อพิพาทภายใต้ตรรกะของอริปไตยและผลประโยชน์แห่งชาติ แนวคิดเช่นนี้มักทำให้ประเด็นชายแดนถูกดึงเข้าไปอยู่ในเกมการเมืองระหว่างรัฐ และบางครั้งถูกใช้เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมทางการเมืองภายในประเทศ (Acharya, 2014; Chambers, 2019)

ข้อจำกัดของกรอบความสัมพันธ์รัฐต่อรัฐคือ การทำให้เสียงของประชาชนชายแดนแทบไม่ปรากฏอยู่ในกระบวนการกำหนดนโยบาย ชายแดนจึงกลายเป็นพื้นที่ที่รัฐ “พูดแทน” ประชาชน โดยไม่ได้เปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง งานศึกษาด้านภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ชี้ว่า ความมั่นคงที่ยั่งยืนในพื้นที่ชายแดนไม่อาจเกิดขึ้นได้ หากยังคงมองชายแดนผ่านสายตาของรัฐต่อรัฐเพียงอย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงชีวิตและความมั่นคงของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น (Caballero-Anthony, 2016; Acharya, 2014)

3.3 ชายแดนในฐานะพื้นที่ชีวิตของมนุษย์และชุมชนข้ามพรมแดน

เมื่อพิจารณาชายแดนไทย-กัมพูชานอกกรอบความมั่นคงของรัฐ จะพบว่าชายแดนมิได้เป็นเพียงเส้นแบ่งอธิปไตยทางกฎหมายหรือพื้นที่ยุทธศาสตร์ทางทหารเท่านั้น หากแต่เป็น “พื้นที่ชีวิต” (Lived space) ของผู้คนที่มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมข้ามพรมแดนมาอย่างยาวนาน แนวคิดนี้สอดคล้องกับงานศึกษาด้านชายแดนศึกษา (Border studies) ที่มองชายแดนในฐานะพื้นที่ทางสังคมที่ถูกสร้างและต่อรองผ่านการปฏิบัติในชีวิตประจำวันของผู้คน มากกว่าจะเป็นเส้นตายตัวตามแผนที่ของรัฐ (Newman, 2010; Jones, 2016)

ในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ชุมชนจำนวนมากมีเครือญาติ ภาษา วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ร่วมกัน การข้ามแดนเพื่อค้าขาย ทำงาน รักษาพยาบาล หรือประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตปกติของประชาชนในพื้นที่ การดำรงอยู่ของความสัมพันธ์เช่นนี้สะท้อนว่า ความมั่นคงของชุมชนไม่ได้ขึ้นอยู่กับการควบคุมทางทหารหรือกฎหมายของรัฐเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร โอกาสทางเศรษฐกิจ และการยอมรับในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (UNDP, 1994; Booth, 2007)

อย่างไรก็ตามเมื่อนโยบายชายแดนถูกกำหนดภายใต้กรอบความมั่นคงของรัฐเป็นหลัก พื้นที่ชีวิตของมนุษย์มักถูกทำให้เป็นเรื่องรองหรือถูกมองว่าเป็นปัญหา เช่น การมองแรงงานข้ามแดนในฐานะภัยคุกคามด้านความมั่นคง การมองชุมชนชายแดนว่าเป็นพื้นที่สีเทาที่ต้องควบคุม หรือการลดทอนบทบาทของเศรษฐกิจชายแดนแบบไม่เป็นทางการ งานวิจัยด้านความมั่นคงของมนุษย์ชี้ว่า แนวคิดเช่นนี้ไม่เพียงล้มเหลวในการสร้างความมั่นคงในระยะยาว แต่ยังซ้ำเติมความเปราะบางของประชาชนและเพิ่มความเสี่ยงต่อการละเมิดสิทธิมนุษยชน (Owen, 2004; Caballero-Anthony, 2016)

การมองชายแดนในฐานะพื้นที่ชีวิตยังเปิดให้เห็นความไม่สอดคล้องระหว่างนโยบายจากส่วนกลางกับความจริงในพื้นที่ ในหลายกรณี ชุมชนชายแดนต้องปรับตัวและสร้างกลไกไม่เป็นทางการเพื่อดำรงชีวิตภายใต้ข้อจำกัดของรัฐ เช่น เครือข่ายการค้าชายแดนแบบไม่เป็นทางการ การพึ่งพาความสัมพันธ์ทางเครือญาติข้ามพรมแดน หรือการต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐในระดับปฏิบัติ การดำรงอยู่ของกลไกเหล่านี้สะท้อนว่าประชาชนมิได้เป็นเพียงผู้รับนโยบาย หากแต่เป็นผู้กระทำการ (Agents) ที่พยายามสร้างความมั่นคงให้ตนเองภายใต้โครงสร้างอำนาจของรัฐ (Jones, 2016; Newman, 2010)

ในมิติทางนโยบาย การยอมรับชายแดนในฐานะพื้นที่ชีวิตของมนุษย์นำไปสู่ข้อเสนอให้จัดลำดับคุณค่าใหม่จากความมั่นคงของรัฐไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์ โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนชายแดน การ

คุ้มครองสิทธิแรงงานข้ามแดน การเข้าถึงบริการสาธารณสุขข้ามพรมแดน และความร่วมมือในระดับท้องถิ่นระหว่างไทย-กัมพูชา แนวคิดนี้สอดคล้องกับกรอบความมั่นคงแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งมองว่าความมั่นคงที่แท้จริงเกิดจากการลดความเปราะบางของมนุษย์ ไม่ใช่เพียงการเสริมสร้างอำนาจของรัฐ (UNDP, 1994; Acharya, 2014) โดยสรุป การมองชายแดนไทย-กัมพูชาในฐานะพื้นที่ชีวิตของมนุษย์ช่วยเปิดพื้นที่ทางความคิดใหม่ให้กับนโยบายชายแดน ทำให้เห็นว่าความมั่นคงของรัฐและความมั่นคงของมนุษย์มิได้จำเป็นต้องขัดแย้งกัน หากรัฐสามารถปรับกรอบนโยบายให้ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ชายแดนก็จะไม่ใช่เพียงแนวป้องกันอธิปไตย แต่จะกลายเป็นพื้นที่แห่งความร่วมมือ ความยั่งยืน และสันติภาพในระยะยาว

เมื่อพิจารณากรณีข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาทั้งหมด จะเห็นได้ว่า กรอบความมั่นคงของรัฐและชาตินิยมเชิงศีลธรรมได้ทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การนิยามข้อพิพาทในฐานะประเด็นศักดิ์ศรีและอธิปไตยของชาติ การผลิตซ้ำภาพ “ศัตรู” ผ่านวาทกรรมทางการเมืองและสื่อ ไปจนถึงการกำหนดมาตรการด้านความมั่นคงที่เน้นการควบคุมและการทหารเป็นหลัก กระบวนการดังกล่าวส่งผลให้ความมั่นคงของมนุษย์ในพื้นที่ชายแดนถูกลดทอนทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และจิตวิทยา โดยชีวิต ความเป็นอยู่ และความปลอดภัยของประชาชนในพื้นที่ถูกทำให้เป็นประเด็นรองเมื่อเทียบกับการปกป้องศักดิ์ศรีของรัฐและดินแดน ในบริบทเช่นนี้ ความมั่นคงมนุษย์มิได้ถูกคุกคามจากความรุนแรงทางกายภาพเพียงอย่างเดียว หากยังถูกบั่นทอนผ่านโครงสร้างนโยบายและวาทกรรมที่ทำให้เสียงของประชาชนชายแดนขาดสถานะทางการเมืองและศีลธรรม การสังเคราะห์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชาไม่เพียงเป็นปัญหาความมั่นคงของรัฐ หากแต่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่กระทบต่อความมั่นคงมนุษย์อย่างลึกซึ้งและต่อเนื่อง

4. การจัดลำดับคุณค่าใหม่ในนโยบายชายแดนไทย-กัมพูชา

4.1 ผลกระทบของนโยบายรัฐศูนย์กลางต่อประชาชนชายแดน

นโยบายชายแดนที่ตั้งอยู่บนกรอบความมั่นคงของรัฐและรัฐเป็นศูนย์กลาง มักถูกให้เหตุผลว่าเป็นมาตรการจำเป็นในการปกป้องอธิปไตยและผลประโยชน์แห่งชาติ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาผลกระทบในระดับพื้นที่ จะพบว่านโยบายดังกล่าวสร้างต้นทุนทางสังคมและมนุษย์ธรรมอย่างมีนัยสำคัญต่อประชาชนชายแดนไทย-กัมพูชา โดยเฉพาะในมิติการดำรงชีวิต เศรษฐกิจ และความรู้สึกมั่นคงในชีวิตประจำวัน งานศึกษาด้านความมั่นคงของมนุษย์ชี้ว่าความมั่นคงที่นิยามจากมุมมองของรัฐเพียงด้านเดียว มักไม่สอดคล้องกับประสบการณ์จริงของประชาชน และในหลายกรณีก็กลับกลายเป็นแหล่งกำเนิดของความไม่มั่นคงรูปแบบใหม่ (UNDP, 1994; Booth, 2007)

(1) การปิดต่าและผลกระทบต่อเศรษฐกิจและวิถีชีวิตชายแดน

ผลกระทบของการจัดการข้อพิพาทชายแดนภายใต้กรอบความมั่นคงของรัฐและชาตินิยมเชิงศีลธรรมมิได้จำกัดอยู่ในระดับวาทกรรมหรือการกำหนดนโยบาย หากแต่ปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมในชีวิตประจำวันของ

ประชาชนในพื้นที่ชายแดน ดังสะท้อนผ่านรายงานข่าวและรายงานสิทธิมนุษยชนในช่วงที่ความตึงเครียดตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาทวีความรุนแรง โดยเฉพาะในช่วงวิกฤตปราสาทพระวิหาร ซึ่งมีการเพิ่มกำลังทหาร การตั้งจุดตรวจ และการปิดหรือจำกัดการใช้ด่านพรมแดน ส่งผลให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ การค้าชายแดน และการเดินทางไปมาหาสู่ของชุมชนท้องถิ่นหยุดชะงักอย่างมีนัยสำคัญ (Thai PBS, 2011; Bangkok Post, 2011) นอกจากนี้ รายงานขององค์กรสิทธิมนุษยชนยังชี้ให้เห็นว่าการปะทะและบรรยากาศความมั่นคงที่เข้มงวดได้สร้างความไม่ปลอดภัยแก่พลเรือน รวมถึงการอพยพ การสูญเสียทรัพย์สิน และผลกระทบทางจิตใจของประชาชนในพื้นที่ชายแดน ซึ่งมักถูกทำให้เป็น “ต้นทุนที่หลีกเลี่ยงไม่ได้” ของการปกป้องอธิปไตยของรัฐ (Human Rights Watch, 2011) ตัวอย่างเชิงประจักษ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า เมื่อข้อพิพาทชายแดนถูกทำให้มีความชอบธรรมผ่านกรอบศีลธรรมของชาติ พื้นที่ชายแดนย่อมถูกจัดวางในฐานะพื้นที่ยุทธศาสตร์ของรัฐ มากกว่าพื้นที่ชีวิตของผู้คนจริง และเสียงของประชาชนที่ได้รับผลกระทบโดยตรงมักถูกลดทอนความสำคัญลงในการตัดสินใจเชิงนโยบาย การหยุดชะงักของตลาดชายแดน แรงงานข้ามแดน และห่วงโซ่อุปทานในระดับท้องถิ่น ทำให้ครัวเรือนชายแดนจำนวนมากเผชิญกับรายได้ที่ไม่แน่นอนและความยากจนที่รุนแรงขึ้น (Newman, 2010; Jones, 2016)

ในบริบทไทย-กัมพูชา การปิดด่านยังสะท้อนความไม่สมดุลของอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชน เพราะการตัดสินใจมักเกิดจากส่วนกลางโดยแทบไม่มีการประเมินผลกระทบด้านมนุษยธรรมอย่างเป็นระบบ งานวิชาการด้านนโยบายสาธารณะชี้ว่า การขาดกลไกชดเชยหรือมาตรการรองรับสำหรับประชาชนชายแดน เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มาตรการด้านความมั่นคงกลายเป็นตัวเร่งความเปราะบางทางสังคม (Caballero-Anthony, 2016; Acharya, 2014)

(2) การใช้กำลังและผลกระทบต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

อีกผลกระทบสำคัญของนโยบายรัฐศูนย์กลางคือ การใช้กำลังและอำนาจบังคับของรัฐในพื้นที่ชายแดน ไม่ว่าจะเป็น การเพิ่มกำลังทหาร การตั้งด่านตรวจถาวร หรือการบังคับใช้กฎหมายความมั่นคงอย่างเข้มงวด แม้มาตรการเหล่านี้จะถูกนำเสนอว่าเป็นการสร้างความปลอดภัยเรียบร้อย แต่ในระดับปัจเจก การเผชิญกับอำนาจรัฐในรูปของอาวุธและการตรวจค้นอย่างต่อเนื่อง กลับสร้างบรรยากาศแห่งความหวาดกลัวและความไม่ไว้วางใจระหว่างรัฐกับประชาชน (Buzan, 1991; Booth, 2007)

งานศึกษาด้านสิทธิมนุษยชนชี้ว่า การใช้กำลังในพื้นที่พลเรือนมีแนวโน้มลดทอนศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบาง เช่น แรงงานข้ามแดน ชาติพันธุ์ และผู้มีสถานะทางกฎหมายไม่ชัดเจน ซึ่งมักเผชิญกับการเลือกปฏิบัติและการละเมิดสิทธิภายใต้ข้ออ้างด้านความมั่นคงของรัฐ (Owen, 2004; UNDP, 1994)

(3) ความไม่มั่นคงในชีวิตประจำวันของประชาชนชายแดน

ผลลัพธ์เชิงโครงสร้างของนโยบายรัฐศูนย์กลางคือ การก่อให้เกิด “ความไม่มั่นคงในชีวิตประจำวัน” (everyday insecurity) ของประชาชนชายแดน ซึ่งแตกต่างจากความมั่นคงในเชิงยุทธศาสตร์ของรัฐ ความไม่มั่นคง

ดังกล่าวปรากฏในรูปของความกลัวต่อการถูกจับกุม ความไม่แน่นอนทางรายได้ การขาดหลักประกันด้านสุขภาพ และสวัสดิการ และความรู้สึกถูกทอดทิ้งจากรัฐ งานวิจัยเชิงวิพากษ์ด้านความมั่นคงซึ่งว่าประสบการณ์เหล่านี้คือภาพสะท้อนของช่องว่างระหว่างวาทกรรมความมั่นคงของรัฐกับความมั่นคงที่มนุษย์รับรู้จริง (Jones, 2016; Newman, 2010)

ในระยะยาวความไม่มั่นคงในชีวิตประจำวันไม่เพียงบ่อนทำลายคุณภาพชีวิตของประชาชนชายแดนเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อความชอบธรรมของรัฐและความยั่งยืนของนโยบายชายแดนเอง เมื่อประชาชนไม่รู้สึกว่ารัฐเป็นผู้คุ้มครองความมั่นคงของตน ความร่วมมือและความไว้วางใจต่อรัฐย่อมลดลง ซึ่งขัดแย้งกับเป้าหมายด้านความมั่นคงของรัฐในเชิงโครงสร้างอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Booth, 2007; Acharya, 2014)

4.2 ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของรัฐไทย

แม้แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์จะได้รับการยอมรับในระดับสากลมากขึ้น แต่การปรับเปลี่ยนนโยบายชายแดนของรัฐไทยจากกรอบรัฐเป็นศูนย์กลางไปสู่กรอบมนุษย์เป็นศูนย์กลางยังคงเผชิญกับข้อจำกัดเชิงโครงสร้างอย่างมีนัยสำคัญ ข้อจำกัดเหล่านี้มิได้เป็นเพียงปัญหาเชิงนโยบายในระดับเทคนิค หากแต่ฝังรากอยู่ในวัฒนธรรมทางความคิด โครงสร้างอำนาจ และรูปแบบการทำงานของประเทศไทย โดยเฉพาะในมิติของวัฒนธรรมความมั่นคงและบทบาทของระบบราชการและการทหาร (Booth, 2007; Acharya, 2014)

(1) วัฒนธรรมความมั่นคงและการครอบงำของกรอบรัฐศูนย์กลาง

วัฒนธรรมความมั่นคงของรัฐไทยถูกหล่อหลอมมาอย่างยาวนานภายใต้แนวคิดความมั่นคงแบบดั้งเดิมที่ให้ความสำคัญกับอธิปไตย ความมั่นคงของสถาบันรัฐ และการป้องกันภัยคุกคามจากภายนอกเป็นหลัก กรอบคิดดังกล่าวทำให้ “ความมั่นคง” ถูกผูกขาดโดยสถาบันด้านการทหารและความมั่นคง และมักถูกใช้เป็นเหตุผลเชิงศีลธรรมและการเมืองเพื่อจำกัดการตั้งคำถามจากสังคม (Buzan, 1991; Buzan et al., 1998)

ในบริบทชายแดนไทย-กัมพูชา วัฒนธรรมความมั่นคงนี้ส่งผลให้ปัญหาชายแดนถูกทำให้เป็นประเด็นอ่อนไหวที่ยากต่อการอภิปรายในเชิงวิพากษ์ นโยบายที่กระทบต่อชีวิตประชาชน เช่น การปิดด่านหรือการเพิ่มกำลังทหาร มักถูกทำให้ชอบธรรมผ่านวาทกรรม “ความจำเป็นด้านความมั่นคง” โดยไม่เปิดพื้นที่ให้พิจารณาผลกระทบด้านมนุษยธรรมอย่างรอบด้าน งานศึกษาด้านความมั่นคงเชิงวิพากษ์ชี้ว่า วัฒนธรรมเช่นนี้เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์ เพราะลดทอนบทบาทของประชาชนจากผู้มีส่วนร่วมเป็นผู้รับผลของนโยบาย (Booth, 2007; Owen, 2004)

(2) ระบบราชการและการทหารกับความยึดหยุ่นเชิงนโยบายที่จำกัด

ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างอีกประการหนึ่งคือ รูปแบบการทำงานของระบบราชการและการทหารของรัฐไทย ซึ่งมีลักษณะรวมศูนย์อำนาจ การตัดสินใจจากส่วนกลาง และการให้ความสำคัญกับลำดับขั้นคำสั่งมากกว่าการมีส่วนร่วมของพื้นที่ ระบบดังกล่าวเอื้อต่อการจัดการปัญหาชายแดนในเชิงควบคุมและบังคับใช้ มากกว่าการจัดการเชิงพัฒนาและคุ้มครองมนุษย์ (Chambers, 2019; Caballero-Anthony, 2016)

บทบาทนำของกองทัพในพื้นที่ชายแดนยังทำให้การกำหนดนโยบายถูกผูกติดกับตรรกะทางทหาร ซึ่งเน้นความมั่นคงระยะสั้นและการตอบสนองต่อภัยคุกคาม มากกว่าการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างในระยะยาว เช่น ความยากจน การขาดโอกาสทางเศรษฐกิจ หรือความไม่เท่าเทียมของประชาชนชายแดน เมื่อระบบราชการพลเรือนมีบทบาทจำกัด ความมั่นคงของมนุษย์จึงไม่ถูกบูรณาการเป็นแกนหลักของนโยบายชายแดน (Acharya, 2014; Newman, 2010)

ยิ่งไปกว่านั้นโครงสร้างการประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐไทยยังมีลักษณะต่างคนต่างทำ ขาดกลไกบูรณาการด้านสิทธิมนุษยชนและความมั่นคงของมนุษย์อย่างเป็นระบบ ส่งผลให้การแก้ไขปัญหาชายแดนมักเป็นไปในลักษณะเฉพาะหน้า มากกว่าการวางยุทธศาสตร์ระยะยาว งานวิจัยด้านการบริหารรัฐกิจชี้ว่า โครงสร้างเช่นนี้เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการปฏิรูปนโยบายชายแดน เพราะทำให้รัฐไม่สามารถตอบสนองต่อความซับซ้อนของพื้นที่ชายแดนได้อย่างยืดหยุ่นและมีประสิทธิภาพ (Caballero-Anthony, 2016; Chambers, 2019)

โดยสรุป ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของรัฐไทยในด้านวัฒนธรรมความมั่นคงและระบบราชการ-การทหาร เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเปลี่ยนผ่านจากความมั่นคงของรัฐไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์ในนโยบายชายแดนไทย-กัมพูชายังคงเป็นไปอย่างเชื่องช้า การตระหนักถึงข้อจำกัดเหล่านี้จึงเป็นเงื่อนไขพื้นฐานในการออกแบบข้อเสนอเชิงนโยบายที่สามารถท้าทายโครงสร้างเดิม และเปิดพื้นที่ให้มนุษย์และชุมชนชายแดนมีบทบาทมากขึ้นในอนาคต

5. ข้อเสนอการเปลี่ยนผ่านจากความมั่นคงของรัฐสู่ความมั่นคงของมนุษย์

จากการวิเคราะห์ในก่อนหน้า จะเห็นได้ว่านโยบายชายแดนไทย-กัมพูชาที่ตั้งอยู่บนกรอบความมั่นคงของรัฐและรัฐเป็นศูนย์กลาง ไม่เพียงมีข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง แต่ยังสร้างผลกระทบเชิงลบต่อประชาชนชายแดนอย่างเป็นระบบ การเปลี่ยนผ่านไปสู่กรอบความมั่นคงของมนุษย์จึงไม่อาจเป็นเพียงการปรับถ้อยคำเชิงนโยบาย หากต้องเป็นการจัดลำดับคุณค่าใหม่ (Reordering of values) ในระดับโครงสร้าง องค์ความรู้ และสถาบันของรัฐ (UNDP, 1994; Booth, 2007)

5.1 การปรับกรอบคิดเชิงนโยบาย: จากอธิปไตยสู่ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ข้อเสนอประการแรกคือ การปรับกรอบคิดเชิงนโยบายโดยยอมรับว่าความมั่นคงของรัฐไม่อาจดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน หากแยกขาดจากความมั่นคงของมนุษย์ รัฐไทยควรกำหนดให้การคุ้มครองชีวิต ศักดิ์ศรี และความ เป็นอยู่ของประชาชนชายแดนเป็นเป้าหมายร่วมของนโยบายความมั่นคงไม่ใช่เป้าหมายรอง แนวคิดนี้สอดคล้องกับกรอบความมั่นคงของมนุษย์ที่มองมนุษย์เป็นทั้งเป้าหมายและเครื่องมือของความมั่นคง (UNDP, 1994; Owen, 2004)

ในทางปฏิบัติ การปรับกรอบคิดดังกล่าวหมายถึงการประเมินนโยบายชายแดนทุกมาตรการโดยคำนึงถึงผลกระทบด้านสิทธิมนุษยชนและชีวิตประจำวันของประชาชน ไม่ว่าจะเป็นการปิดด่าน การเพิ่มกำลัง หรือการใช้กฎหมายพิเศษ เพื่อหลีกเลี่ยงการทำให้ความมั่นคงของรัฐกลายเป็นข้ออ้างในการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

5.2 การลดบทบาทการทหารและเสริมกลไกพลเรือนในพื้นที่ชายแดน

ข้อเสนอประการที่สองคือ การปรับสมดุลอำนาจระหว่างการทหารกับกลไกพลเรือนในพื้นที่ชายแดน แม้การทหารจะยังมีบทบาทด้านการป้องกันอธิปไตย แต่ไม่ควรเป็นกลไกหลักในการบริหารจัดการชีวิตของประชาชนชายแดน ประเทศไทยควรเพิ่มบทบาทของหน่วยงานพลเรือนด้านสังคม เศรษฐกิจ แรงงาน และสาธารณสุข เพื่อจัดการความมั่นคงในมิติที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง (Acharya, 2014; Caballero-Anthony, 2016) การลดการทำให้พื้นที่ชายแดนเป็นพื้นที่ทหาร (Demilitarization of everyday life) จะช่วยลดบรรยากาศความหวาดกลัวและสร้างความไว้วางใจระหว่างรัฐกับประชาชน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของความมั่นคงในระยะยาว (Booth, 2007)

5.3 การเปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมของชุมชนชายแดนและกลไกข้ามพรมแดน

ข้อเสนอประการที่สามคือ การยอมรับบทบาทของชุมชนชายแดนในฐานะผู้มีส่วนได้เสียหลัก (Key stakeholders) ของนโยบายชายแดน รัฐควรออกแบบกลไกการมีส่วนร่วมที่เปิดให้ชุมชนท้องถิ่น องค์กรภาคประชาชน และกลุ่มแรงงานข้ามแดน มีส่วนในการกำหนดนโยบายและมาตรการที่กระทบต่อชีวิตของตนเอง งานวิจัยด้านชายแดนศึกษาแสดงให้เห็นว่า ความร่วมมือในระดับท้องถิ่นและข้ามพรมแดนสามารถลดความตึงเครียดระหว่างรัฐ และสร้างความมั่นคงเชิงสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Newman, 2010; Jones, 2016) ในบริบทไทย-กัมพูชา การส่งเสริมความร่วมมือระดับพื้นที่ เช่น ตลาดชายแดน ความร่วมมือด้านแรงงานและสาธารณสุขข้ามพรมแดน สามารถทำหน้าที่เป็น “กันชนทางสังคม” ที่ลดโอกาสการปะทุของความขัดแย้งในระดับรัฐต่อรัฐ (Acharya, 2014)

5.4 การบูรณาการสิทธิมนุษยชนและความมั่นคงของมนุษย์ในนโยบายรัฐ

ข้อเสนอสุดท้ายคือ การบูรณาการหลักสิทธิมนุษยชนและความมั่นคงของมนุษย์เข้าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการกำหนดนโยบายชายแดนอย่างเป็นระบบ ไม่ใช่เพียงในระดับวาทกรรม ประเทศไทยควรพัฒนากลไกประเมินผลกระทบด้านสิทธิมนุษยชน (Human rights impact assessment) สำหรับนโยบายความมั่นคง และสร้างความรับผิดชอบของหน่วยงานรัฐต่อประชาชนชายแดน (UNDP, 1994; Owen, 2004) การบูรณาการดังกล่าวไม่เพียงช่วยคุ้มครองประชาชน แต่ยังช่วยเสริมความชอบธรรมของรัฐ และลดแรงกดดันทางการเมืองและการทูตในระยะยาว อันจะนำไปสู่ความมั่นคงที่มีความหมายทั้งต่อรัฐและมนุษย์อย่างแท้จริง

สรุป

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และตั้งคำถามต่อกรอบการกำหนดนโยบายชายแดนไทย-กัมพูชาที่ยึดถือความมั่นคงของรัฐเป็นศูนย์กลางมาอย่างยาวนาน โดยชี้ให้เห็นว่า กรอบดังกล่าวแม้จะมีเหตุผลในเชิงอธิปไตยและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ แต่กลับมีข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและสร้างผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของประชาชนชายแดน งานศึกษานี้เสนอว่าความมั่นคงที่รัฐนิยามจากมุมมองของตนเอง ไม่ได้สะท้อนความมั่นคงที่ประชาชนในพื้นที่รับรู้และเผชิญในชีวิตประจำวันอย่างแท้จริง

การวิเคราะห์แสดงให้เห็นว่า การทำให้ชายแดนเป็นพื้นที่ความมั่นคงของรัฐผ่านการทหาร การควบคุมการเคลื่อนย้าย และการจัดการความสัมพันธ์รัฐต่อรัฐ ส่งผลให้ชายแดนถูกมองในฐานะพื้นที่ปะทะและพื้นที่เสี่ยงมากกว่าพื้นที่ชีวิตของมนุษย์และชุมชนข้ามพรมแดน นโยบายในลักษณะนี้นำไปสู่การปิดด่าน การใช้กำลัง และการบังคับใช้กฎหมายอย่างเข้มงวด ซึ่งแม้จะถูกอธิบายในนามของความมั่นคงของรัฐ แต่กลับสร้างความไม่มั่นคงในชีวิตประจำวันให้แก่ประชาชนชายแดน ทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และจิตวิทยา

บทความยังชี้ให้เห็นว่าข้อจำกัดดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ หากแต่เป็นผลจากโครงสร้างของรัฐไทยเอง โดยเฉพาะวัฒนธรรมความมั่นคงที่ผูกขาดการนิยามความมั่นคงไว้กับสถาบันด้านการทหาร และระบบราชการแบบรวมศูนย์ที่ลดทอนบทบาทของชุมชนชายแดนและกลไกพลเรือน การยึดติดกับกรอบรัฐศูนย์กลางจึงไม่เพียงจำกัดความสามารถของรัฐในการตอบสนองต่อความซับซ้อนของพื้นที่ชายแดน แต่ยังบ่อนทำลายความไว้วางใจระหว่างรัฐกับประชาชนในระยะยาว บนพื้นฐานดังกล่าวเสนอให้มีการจัดลำดับคุณค่าใหม่ในนโยบายชายแดนไทย-กัมพูชา โดยขยับจากความมั่นคงของรัฐไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์เป็นแกนกลาง การเปลี่ยนผ่านนี้มีได้หมายถึงการลดทอนความสำคัญของอธิปไตยหรือความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ หากแต่เป็นการยอมรับว่าความมั่นคงของรัฐจะยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อสอดคล้องกับความมั่นคงของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายแดน การบูรณาการหลักสิทธิมนุษยชน การมีส่วนร่วมของชุมชน และกลไกพลเรือนในนโยบายชายแดน จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสร้างความมั่นคงที่มีความหมายทั้งในระดับรัฐและระดับมนุษย์ ท้ายที่สุดชายแดนไทย-กัมพูชาไม่ควรถูกมองเป็นเพียงแนวป้องกันอธิปไตยหรือพื้นที่ต่อรองทางการเมือง หากแต่ควรถูกยอมรับในฐานะพื้นที่ชีวิต พื้นที่ความร่วมมือ และพื้นที่แห่งศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การเปลี่ยนมุมมองดังกล่าวไม่เพียงช่วยลดความตึงเครียดและความเปราะบางในพื้นที่ชายแดน แต่ยังเปิดทางให้เกิดนโยบายชายแดนที่ยั่งยืน เป็นธรรม และสอดคล้องกับบริบทสังคมการเมืองร่วมสมัยในระยะยาว

เอกสารอ้างอิง

- Acharya, A. (2014). *Constructing a security community in Southeast Asia: ASEAN and the problem of regional order* (3rd ed.). Routledge.
- Bangkok Post. (2011, February 8). *Border fighting disrupts trade and local livelihoods*.
<https://www.bangkokpost.com>
- Caballero-Anthony, M. (2016). *An introduction to non-traditional security studies: A transnational approach*. SAGE Publications.
- Commission on Human Security. (2003). *Human security now*. United Nations.

- Hughes, C. W. (2009). ASEAN and human security: The politics of securitisation. *The Pacific Review*, 22(2), 209–229. <https://doi.org/10.1080/09512740902815220>
- Human Rights Watch. (2011). *Thailand/Cambodia: Border clashes endanger civilians*. <https://www.hrw.org/news/2011/02/07/thailand/cambodia-border-clashes-endanger-civilians>
- International Crisis Group. (2011). *Waging peace: ASEAN and the Thai–Cambodian border conflict* (Asia Report No. 215). International Crisis Group.
- JICA Research Institute. (2015). *Human security in practice: Thailand’s experience*. Japan International Cooperation Agency.
- Kaldor, M. (2012). *New and old wars: Organised violence in a global era* (3rd ed.). Polity Press.
- Nakwangsai, K., Rugchatjaroen, K., & Janthothai, D. (2023). Border security policy in the dynamism of Tak development economic zone. *CRRU Law, Political Science and Social Science Journal*, 7(2), 1–32.
- Newman, E. (2010). Critical human security studies. *Review of International Studies*, 36(1), 77–94. <https://doi.org/10.1017/S0260210509990519>
- Office of the National Security Council of Thailand. (2023). *National security policy and plan (2023–2027)*. Government of Thailand.
- Othman, Z., Mat, B., & Haron, A. S. (2011). Human security concepts, approaches and debates in Southeast Asia. *Asian Journal of Political Science*, 19(2), 134–150. <https://doi.org/10.1080/02185377.2011.568235>
- Paris, R. (2001). Human security: Paradigm shift or hot air? *International Security*, 26(2), 87–102. <https://doi.org/10.1162/016228801753191141>
- Reuters. (2025, December 31). Thailand frees Cambodian soldiers as ceasefire holds after border clashes. *Reuters*.
- Reuters. (2025, June 24). Thailand closes border crossings with Cambodia as dispute deepens. *Reuters*.
- Sothirak, S., & Sophal, E. (2013). Cambodia–Thailand relations: Border dispute and its implications. *Asian Affairs: An American Review*, 40(2), 87–105. <https://doi.org/10.1080/00927678.2013.785841>
- Thayer, C. A. (2010). Political legitimacy and human security in Southeast Asia. *Journal of Current*

Southeast Asian Affairs, 29(4), 87–113.

Thai PBS. (2011, February 10). ผลกระทบความตึงเครียดชายแดนไทย-กัมพูชาต่อชุมชนท้องถิ่น.

<https://www.thaipbs.or.th>

United Nations Development Programme. (1994). *Human development report 1994: New dimensions of human security*. Oxford University Press.

Journal of Asia Social Science Studies Original Article

Received: 15 January 2026

Revised: 7 February 2026

Accepted: 16 February 2026

ผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่อชุมชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กรณีศึกษา: ประเทศไทย ลาว และกัมพูชา

Cultural Tourism and Its Impacts on Local Communities in Southeast Asia: A Comparative Case Study of Thailand, Laos, and Cambodia

นายมานพ ศิวกรกาญจน์¹

Mr.Manob Siwakonkarn

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีต่อชุมชนในบริบทของประเทศไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเน้นการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบระหว่างประเทศไทย สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และราชอาณาจักรกัมพูชา ผ่านกรอบแนวคิดเรื่องความยั่งยืนทางสังคมและวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม บทความอาศัยการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารวิชาการ รายงานหน่วยงานระหว่างประเทศ และกรณีศึกษาจากพื้นที่จริง เพื่อสะท้อนให้เห็นพลวัตของผลกระทบที่แตกต่างกันตามบริบทของแต่ละประเทศ ผลการวิเคราะห์พบว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสามารถสร้างผลกระทบเชิงบวกต่อชุมชนในหลายด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ เช่น การสร้างรายได้และโอกาสการจ้างงาน ด้านสังคม เช่น การฟื้นฟูอัตลักษณ์ท้องถิ่น และด้านวัฒนธรรม เช่น การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชน อย่างไรก็ตาม ยังมีผลกระทบเชิงลบที่น่ากังวล ได้แก่ การแปรรูปวัฒนธรรมเพื่อการบริโภค การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและค่านิยมดั้งเดิม การเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม และการกระจายผลประโยชน์อย่างไม่เป็นธรรมภายในชุมชน โดยเฉพาะในบริบทที่รัฐไม่มีนโยบายรองรับอย่างรอบด้าน หรือมีการแทรกแซงของกลุ่มทุนภายนอก บทความได้เสนอว่า ความสำเร็จของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในภูมิภาคนี้ จำเป็นต้องอาศัยการออกแบบนโยบายที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง การส่งเสริมศักยภาพในการจัดการตนเอง การพัฒนาเครื่องมือประเมินผลกระทบเชิงคุณภาพ และการส่งเสริมการเรียนรู้ข้ามรุ่นเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรม ทั้งนี้ เพื่อให้การท่องเที่ยวมิใช่เพียงช่องทางเศรษฐกิจ แต่เป็นกลไกสร้างความมั่นคงและความภาคภูมิใจทางวัฒนธรรมให้แก่ชุมชนอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ:ผลกระทบ, การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, ชุมชน, เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

¹ มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ ; Chaiyaphum Rajabhat University, Thailand

Abstract

This article aims to examine the impacts of cultural tourism on local communities in Southeast Asia through a comparative analysis of three countries: Thailand, the Lao People's Democratic Republic, and the Kingdom of Cambodia. Guided by frameworks on socio-cultural sustainability and community participation in tourism development, the study draws upon academic literature, international reports, and selected case studies to elucidate the differing dynamics of tourism impacts across these national contexts. Findings indicate that cultural tourism can yield significant positive effects, including economic opportunities through income generation and employment, social benefits such as the revitalization of local identity, and cultural gains through the preservation of heritage facilitated by community engagement. Nonetheless, the study also identifies key challenges: the commodification of culture, shifts in traditional values and lifestyles, environmental degradation, and inequitable distribution of tourism-related benefits, particularly in settings lacking comprehensive state policy or where external investors dominate local tourism development. This article argues that the sustainable development of cultural tourism in the region requires policy designs that genuinely prioritize community agency, enhance local capacities in self-management, promote tools for qualitative impact assessment, and encourage intergenerational transmission of cultural knowledge. In doing so, tourism can become not merely an economic instrument, but a mechanism for cultural resilience and community empowerment.

Keywords: Impacts, Cultural Tourism, Local Communities, Southeast Asia

1. บทนำ

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา การท่องเที่ยวได้กลายเป็นกลไกขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมซึ่งนำเสนอประสบการณ์ที่ลึกซึ้งผ่านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น อันเป็นทรัพยากรอันทรงคุณค่าในการสร้างอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจในระดับชาติและชุมชน (Richards, 2018) ประเทศอย่างไทย ลาว และกัมพูชาล้วนมีมรดกทางวัฒนธรรมที่เก่าแก่และโดดเด่น เช่น โบราณสถานอย่างอยุธยา นครวัด และหลวงพระบาง ซึ่งได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติ ทั้งในฐานะมรดกโลกและแหล่งท่องเที่ยวยอดนิยม (UNESCO, 2021) กระแสของการ

แสวงหาความแท้จริงในการเดินทางของนักท่องเที่ยวสมัยใหม่จึงผลักดันให้การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเติบโตอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งนำมาซึ่งผลกระทบหลากหลายมิติที่แทรกซึมเข้าสู่ชีวิตของผู้คนในชุมชนที่เกี่ยวข้อง

แม้ว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะสร้างรายได้และโอกาสทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนในระดับฐานราก แต่ก็มีข้อกังวลเกี่ยวกับผลกระทบทางลบที่มาพร้อมกัน ทั้งในแง่ของการบิดเบือนเนื้อหาทางวัฒนธรรม การทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ทางจิตวิญญาณไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและวิถีชีวิตของชุมชนที่ต้องปรับตัวตามความต้องการของตลาด (Cohen, 1988; Salazar, 2012) ประเด็นเหล่านี้มีความซับซ้อนและสัมพันธ์กับบริบทเฉพาะของแต่ละประเทศ ซึ่งมีความแตกต่างทั้งด้านโครงสร้างสังคม ระดับการพัฒนา และนโยบายการจัดการการท่องเที่ยว ปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักท่องเที่ยวกับชุมชนจึงไม่ได้เป็นเพียงแค่การแลกเปลี่ยนเชิงเศรษฐกิจ แต่ยังเกี่ยวข้องกับอำนาจ การแทนค่าทางวัฒนธรรม และการควบคุมความหมายของ “วัฒนธรรม” เอง (MacCannell, 1999)

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่อชุมชนในสามประเทศ ได้แก่ ไทย ลาว และกัมพูชา ผ่านการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ โดยพิจารณาถึงผลกระทบเชิงบวกและเชิงลบในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชน บทความจะตั้งอยู่บนกรอบแนวคิดเกี่ยวกับความยั่งยืนและการมีส่วนร่วมของชุมชน (Scheyvens, 1999; Timothy & Tosun, 2003) พร้อมทั้งใช้ข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิและกรณีศึกษาในพื้นที่จริง เพื่อให้ได้ภาพที่รอบด้านและลึกซึ้ง การศึกษานี้มีเป้าหมายเพื่อเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างมีความรับผิดชอบและยั่งยืนในบริบทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2. กรอบแนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นปรากฏการณ์ที่อยู่บนจุดตัดระหว่างการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมกับพลวัตของระบบเศรษฐกิจท้องถิ่น ซึ่งนักวิชาการได้ให้คำจำกัดความแตกต่างกันออกไปตามแนวคิดหลักที่เน้นตัวอย่างเช่น Richards (1996) นิยามการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมว่าเป็นการเดินทางที่มีเป้าหมายเพื่อเรียนรู้ประสบการณ์ และบริโภควัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่จับต้องได้ เช่น โบราณสถาน และที่จับต้องไม่ได้ เช่น พิธีกรรมหรือศิลปะพื้นบ้าน แนวคิดนี้สอดคล้องกับมุมมองของ Smith (2003) ที่ชี้ให้เห็นว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไม่เพียงแต่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่นำเสนอแก่ผู้มาเยือนเท่านั้น แต่ยังรวมถึงกระบวนการเจรจาความหมายร่วมระหว่างเจ้าบ้านและผู้มาเยือน การทำความเข้าใจมิติทั้งสองจึงเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาผลกระทบต่อชุมชน

ในด้านผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อชุมชน มีการศึกษาจำนวนมากที่เสนอกรอบวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะกรอบของ Murphy (1985) ซึ่งเน้นการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม (Community-based approach) มองว่าการท่องเที่ยวควรเป็นกระบวนการที่ชุมชนมีบทบาทในการตัดสินใจและควบคุมทรัพยากรของตนเอง นอกจากนี้ยังมีกรอบแนวคิดเรื่องความยั่งยืนในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม (Socio-cultural sustainability) ซึ่ง

ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการรักษาเอกลักษณ์และคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นในบริบทของการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (UNWTO, 2019) งานของ Scheyvens (1999) ได้เสนอแนวทางวิเคราะห์ว่าการท่องเที่ยวสามารถเสริมสร้างหรือบั่นทอน “อำนาจ” ของชุมชนได้อย่างไร โดยพิจารณาผ่านมิติของการมีส่วนร่วม รายได้ การตัดสินใจ และการเข้าถึงผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

ในระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีงานศึกษาที่ให้ภาพชัดเจนเกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในบริบทของประเทศกำลังพัฒนา เช่น งานของ Winter (2009) ซึ่งชี้ให้เห็นว่านครวัดในกัมพูชาไม่เพียงแต่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ หากแต่ยังกลายเป็นเวทีของการเจรจาอัตลักษณ์ระดับชาติและความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ นักลงทุน และชุมชนท้องถิ่น ในขณะที่ในลาว หลวงพระบางได้กลายเป็นตัวอย่างสำคัญของการจัดการการท่องเที่ยวที่พยายามรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนา (Rehbein 2007) สำหรับประเทศไทยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเมืองเก่าอย่างอยุธยาและเชียงใหม่มีลักษณะของการพาณิชย์เชิงวัฒนธรรมที่ชัดเจน ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่และบทบาทของชุมชนในฐานะ “ผู้ผลิตวัฒนธรรม” เพื่อการบริโภคของนักท่องเที่ยว (Cohen, 2001)

แม้จะมีงานวิจัยจำนวนมากที่กล่าวถึงผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่การศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างประเทศ โดยเฉพาะระหว่างไทย ลาว และกัมพูชา ซึ่งมีบริบททางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโครงสร้างการบริหารจัดการการท่องเที่ยวที่แตกต่างกัน ยังมีไม่มากนัก ช่องว่างดังกล่าวจำเป็นต้องได้รับการเติมเต็มเพื่อเข้าใจพลวัตของผลกระทบในระดับภูมิภาค และเพื่อเสนอแนวทางที่สอดคล้องกับความหลากหลายของบริบททางสังคมและวัฒนธรรม บทความนี้จึงมีเป้าหมายเพื่ออธิบายความเหมือนและความต่างของผลกระทบที่เกิดขึ้นในแต่ละประเทศ พร้อมทั้งเสนอข้อเสนอแนะที่สามารถประยุกต์ใช้ได้ อย่างยืดหยุ่นและเหมาะสมกับแต่ละพื้นที่

3. ภาพรวมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในแต่ละประเทศ

ประเทศไทยถือเป็นหนึ่งในศูนย์กลางการท่องเที่ยวของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมสูง โดยเฉพาะแหล่งมรดกทางประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมที่ได้รับความนิยมอย่างสูง เช่น อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นเมืองหลวงเก่าแก่ของสยามที่สะท้อนถึงความรุ่งเรืองของศิลปะและสถาปัตยกรรมไทยในยุคโบราณ อีกทั้งยังมีเชียงใหม่เมืองหลวงเก่าของอาณาจักรล้านนาที่ผสมผสานเสน่ห์ทางวัฒนธรรมพื้นถิ่นเข้ากับวิถีชีวิตร่วมสมัย (Nitikasetsoontorn, 2015) รัฐบาลไทยได้กำหนดนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมผ่านโครงการต่าง ๆ เช่น “เมืองต้องห้าม...พลาด” และ “อะเมซิ่งไทยแลนด์ (Amazing Thailand)” ซึ่งมุ่งเน้นการดึงดูดนักท่องเที่ยวต่างชาติให้มาสัมผัสกับเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็เป็นช่องทางในการกระจายรายได้สู่ภูมิภาค (TAT, 2020)

สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวมีจุดแข็งด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความเรียบง่ายและสงบของวิถีชีวิต โดยเฉพาะในเมืองหลวงพระบาง ซึ่งได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกจากองค์การยูเนสโกในปี 1995 ด้วยคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์และความเป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมที่ผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมลาวดั้งเดิมกับอิทธิพลฝรั่งเศสยุคอาณานิคม (UNESCO, 2021) หลวงพระบางได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของ “การพัฒนาอย่างสมดุล” ที่พยายามรักษาอัตลักษณ์วัฒนธรรมไว้ท่ามกลางแรงกดดันจากการเติบโตของภาคการท่องเที่ยว (Rehbein, 2007) ในขณะที่รัฐบาลลาวมีบทบาทในการควบคุมการพัฒนาพื้นที่อย่างเข้มงวดผ่านกฎหมายมรดกและข้อกำหนดด้านผังเมือง อย่างไรก็ตามชุมชนในท้องถิ่นยังคงต้องเผชิญกับความท้าทายในการปรับตัว ทั้งด้านการบริหารจัดการผลประโยชน์และการรักษาความหมายแท้จริงของพิธีกรรมและวัฒนธรรมที่ถูกนำมาเสนอในเชิงพาณิชย์

กัมพูชามีแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่โดดเด่นระดับโลกคือนครวัด (Angkor Wat) ซึ่งไม่เพียงเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม หากยังเป็นสัญลักษณ์ของอัตลักษณ์ชาติและศูนย์รวมความภาคภูมิใจของชาวกัมพูชา (Winter, 2007) เมืองเสียมราฐในฐานะประตูสู่กลุ่มโบราณสถานนครวัดและนครวัด จึงกลายเป็นพื้นที่ศูนย์กลางของการพัฒนาเชิงการท่องเที่ยว ซึ่งมีอัตราการเติบโตของจำนวนนักท่องเที่ยวอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา การจัดการแหล่งมรดกในกัมพูชามีลักษณะที่ซับซ้อน เนื่องจากเกี่ยวข้องกับหน่วยงานหลายระดับ ทั้งรัฐบาล หน่วยงานระหว่างประเทศ เช่น อัสรา หรือหน่วยงานเพื่อการคุ้มครองแหล่งโบราณสถานและการจัดการเขตอังกอร์ (Authority for the Protection of the Site and Management of the Region of Angkor - APSARA Authority) และยูเนสโก รวมถึงภาคเอกชนและชุมชนท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบโดยตรง (Hall & Piggin, 2002) แม้มีความพยายามในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ แต่ปัญหาเรื่องการกระจายรายได้ไม่ทั่วถึงและการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนยังคงเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องได้รับการแก้ไข

4. ผลกระทบเชิงบวกต่อชุมชน

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมเศรษฐกิจระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะในชุมชนที่มีข้อจำกัดด้านทรัพยากรทางเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมทำให้เกิดการสร้างงานในสาขาต่าง ๆ เช่น การบริการ การผลิตหัตถกรรม และการแสดงศิลปะพื้นบ้าน (Ashley, Boyd & Goodwin, 2000) ในประเทศไทย เช่น ชุมชนรอบอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและอยุธยา มีการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพื่อผลิตของที่ระลึกจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งนอกจากจะสร้างรายได้แล้วยังช่วยฟื้นฟูองค์ความรู้ดั้งเดิมที่ใกล้สูญหาย (Nitikasetsoontorn, 2015) ในลาวและกัมพูชา แม้ระดับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานยังมีข้อจำกัด แต่รายได้จากนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมโบราณสถานได้กลายเป็นแหล่งทุนสำคัญสำหรับชุมชนในการปรับปรุงคุณภาพชีวิต เช่น การเข้าถึงการศึกษาและบริการสาธารณสุขขั้นพื้นฐาน

นอกจากประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมยังมีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น โดยกระบวนการนำเสนอวัฒนธรรมสู่สายตานักท่องเที่ยวได้กลายเป็นเวทีในการฟื้นฟูพิธีกรรม ประเพณี และศิลปะที่เคยเสื่อมความนิยมไปตามกาลเวลา (Smith & Robinson, 2006) ในหลวงพระบาง ตัวอย่างเช่น ชุมชนได้รื้อฟื้นประเพณีการใส่บาตรยามเช้าให้มีความสอดคล้องกับบริบทของการท่องเที่ยว พร้อมทั้งจัดระเบียบเพื่อรักษาความสงบและความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมไว้ ในประเทศไทย มีการส่งเสริมเทศกาลท้องถิ่นอย่างประเพณีเชียงใหม่ ที่ผสานพิธีทางศาสนาเข้ากับการแสดงวัฒนธรรมร่วมสมัยอย่างลงตัว ขณะที่ในกัมพูชา การจัดแสดงการรำอ้อปราและศิลปะเขมรโบราณตามสถานที่ท่องเที่ยว ทำให้คนรุ่นใหม่มีแรงจูงใจในการเรียนรู้และสืบทอดศิลปะเหล่านั้นต่อไป

อีกหนึ่งผลลัพธ์เชิงบวกที่สำคัญจากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมคือการกระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นโบราณสถาน ศิลปกรรม หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อาจถูกหลงลืมไปในบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว แรงจูงใจทางเศรษฐกิจจากรายได้การท่องเที่ยวส่งผลให้ทั้งรัฐและชุมชนหันมาให้ความสำคัญกับการบำรุงรักษามรดกทางวัฒนธรรมมากขึ้น เช่น การบูรณะวัดโบราณในหลวงพระบางภายใต้ความร่วมมือของชุมชนและหน่วยงานรัฐ (UNESCO, 2021) หรือการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนในพื้นที่ชนบทของไทยเพื่อถ่ายทอดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในรูปแบบที่เข้าถึงได้ง่าย (Phongpaichit & Baker, 2013) ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ไม่เพียงแต่ช่วยรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรมเท่านั้น หากยังเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนในมิติของการเรียนรู้ข้ามรุ่นและความต่อเนื่องของอัตลักษณ์ทางสังคม

5. ผลกระทบเชิงลบต่อชุมชน

แม้การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะนำมาซึ่งรายได้และการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่อีกด้านหนึ่งกลับก่อให้เกิดปัญหาการแปรรูปวัฒนธรรมเพื่อการบริโภค (Commodification) ซึ่งส่งผลกระทบต่อความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมและมรดกทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะเมื่อกิจกรรมทางวัฒนธรรมถูกนำเสนอในรูปแบบที่ตอบสนองความคาดหวังของนักท่องเที่ยวมากกว่าจะคงไว้ซึ่งบริบทและคุณค่าเดิมของชุมชน (Greenwood, 1989) ตัวอย่างเช่น การจำลองพิธีบวง การจัดแสดงฟ้อนรำที่แยกออกจากโอกาสพิเศษทางศาสนา หรือแม้กระทั่งการเปลี่ยนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นเวทีถ่ายภาพและความบันเทิง ปรากฏการณ์เหล่านี้มีแนวโน้มทำให้สมาชิกในชุมชนโดยเฉพาะคนรุ่นใหม่เข้าใจวัฒนธรรมของตนในฐานะ “สินค้า” มากกว่าระบบคุณค่าทางสังคมที่มีชีวิตและพัฒนาได้ตามบริบทของตนเอง (Cohen, 1988)

อีกปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นอย่างเด่นชัดคือการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและค่านิยมของชุมชนอันเนื่องมาจากการรับอิทธิพลจากนักท่องเที่ยวและแรงกดดันทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยต้องปรับบทบาทจากผู้ปฏิบัติวัฒนธรรมตามธรรมเนียมเดิม มาเป็น “ผู้แสดง” วัฒนธรรมในฐานะกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดการบิดเบือนหรือเลือกนำเสนอเพียงบางส่วนของวัฒนธรรมที่ตลาดต้องการ ในบางกรณีชุมชนต้องจำยอมย้ายถิ่นฐาน

หรือเปลี่ยนการใช้ประโยชน์พื้นที่ดั้งเดิม เช่น แปลงพื้นที่อยู่อาศัยหรือพื้นที่ทำกินให้เป็นร้านค้า โฮมสเตย์ หรือกิจกรรมรองรับนักท่องเที่ยว (Nepal, 2007) ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ไม่เพียงส่งผลต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจของชุมชน แต่ยังทำลายต่อโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ความรู้สึกเป็นเจ้าของวัฒนธรรม และบทบาทดั้งเดิมของสมาชิกในครอบครัวและชุมชน

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมยังส่งผลกระทบต่อทรัพยากรท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ไม่มีระบบจัดการรองรับการขยายตัวของนักท่องเที่ยวอย่างเพียงพอ ปัญหาที่พบได้ทั่วไปได้แก่ การใช้น้ำและพลังงานอย่างฟุ่มเฟือย การเพิ่มขึ้นของของเสีย การชะล้างพื้นที่โดยรอบแหล่งโบราณสถาน และความแออัดของผู้คนในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น วัดหรือโบราณสถานที่มีขนาดจำกัด (Hall & Page, 2014) ในหลวงพระบางและเสียมราฐ นักวิจัยพบว่าการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว เช่น โรงแรมและร้านอาหาร มักรุกล้ำพื้นที่วัฒนธรรมและพื้นที่ธรรมชาติซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อโครงสร้างทางนิเวศวิทยาและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน (Rehbein, 2007; Winter, 2009) ปรากฏการณ์นี้อาจส่งผลกระทบต่อความสามารถในการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของทั้งวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในระยะยาว

อีกหนึ่งผลกระทบเชิงลบที่ไม่อาจมองข้ามคือการเกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและอำนาจภายในชุมชน โดยเฉพาะในบริบทที่โครงสร้างการจัดสรรผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวไม่โปร่งใส หรือถูกควบคุมโดยกลุ่มทุนภายนอก ชาวบ้านจำนวนมากมักไม่มีอำนาจต่อรองหรือขาดความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็นในการลงทุน เช่น ที่ดิน เงินทุน และเครือข่ายทางธุรกิจ (Scheyvens, 2002) ส่งผลให้รายได้จากการท่องเที่ยวกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มคนส่วนน้อย ในขณะที่คนส่วนใหญ่ต้องทำงานบริการในตำแหน่งที่มีรายได้ต่ำหรือไม่มีเสถียรภาพกรณีในบางชุมชนของกัมพูชาและลาวพบว่า การเข้ามาของนักลงทุนจากต่างประเทศอาจทำให้ชาวบ้านต้องเช่าที่ดินของตนเองคืนในราคาที่สูงขึ้น ขณะเดียวกันยังนำไปสู่ความตึงเครียดระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ภายในชุมชนเอง ซึ่งอาจบั่นทอนความสามัคคีและกลไกการจัดการร่วมของท้องถิ่นในระยะยาว (Hall & Richards, 2000)

เมื่อพิจารณาผลกระทบเชิงลบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเชิงเปรียบเทียบรายประเทศ จะพบว่าทั้งประเทศไทย ลาว และกัมพูชาล้วนเผชิญปัญหาในลักษณะที่แตกต่างกันไปตามบริบทของตนเอง กรณีของประเทศไทย ผลกระทบเชิงลบปรากฏเด่นในรูปของการพาณิชย์เชิงวัฒนธรรมและความแออัดของพื้นที่ ซึ่งนำไปสู่การบิดเบือนความหมายของวัฒนธรรมท้องถิ่นและแรงกดดันต่อวิถีชีวิตชุมชน ขณะที่ในลาว แม้การควบคุมการพัฒนาจะช่วยจำกัดความรุนแรงของผลกระทบด้านการแปรรูปวัฒนธรรม แต่ชุมชนยังเผชิญข้อจำกัดด้านโอกาสทางเศรษฐกิจและอำนาจต่อรองในการจัดการการท่องเที่ยว สำหรับกัมพูชา ผลกระทบเชิงลบมีความรุนแรงกว่าในมิติของความเหลื่อมล้ำ การกระจุกตัวของผลประโยชน์ และการลดบทบาทของชุมชนท้องถิ่นภายใต้อิทธิพลของกลุ่มทุนภายนอก การสรุปเชิงเปรียบเทียบนี้ช่วยให้เห็นว่าผลกระทบเชิงลบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมิได้เกิดขึ้นในรูปแบบเดียวกัน หากสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโครงสร้างการจัดการ นโยบายรัฐ และระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในแต่ละประเทศ

6. การเปรียบเทียบกรณีศึกษา

เมื่อเปรียบเทียบกรณีของประเทศไทย ลาว และกัมพูชา จะเห็นได้ว่าทั้งสามประเทศมีจุดร่วมในด้านการใช้มรดกทางวัฒนธรรมเป็นฐานทรัพยากรหลักในการพัฒนาการท่องเที่ยว แต่ลักษณะของการบริหารจัดการและผลกระทบต่อชุมชนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ประเทศไทยมีระบบโครงสร้างพื้นฐานที่พัฒนาแล้วและมีนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เป็นระบบ ส่งผลให้ชุมชนมีโอกาสทางเศรษฐกิจมากขึ้น แต่ก็ต้องเผชิญกับความเสี่ยงของการพาณิชย์เชิงวัฒนธรรมอย่างเข้มข้น ในขณะที่ลาวมีแนวโน้มของการพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยเน้นการอนุรักษ์และการควบคุมเชิงกฎหมายมากกว่า ส่งผลให้สามารถรักษาอัตลักษณ์วัฒนธรรมได้ในระดับหนึ่ง แม้จะมีข้อจำกัดด้านศักยภาพทางเศรษฐกิจ ส่วนกัมพูชานั้น แม้นครวัดจะเป็นจุดขายระดับโลก แต่การพึ่งพาการท่องเที่ยวอย่างหนักหน่วงโดยเฉพาะจากนักท่องเที่ยวต่างชาติ ทำให้เกิดความเปราะบางทางสังคมและความเหลื่อมล้ำที่เด่นชัดภายในชุมชนรอบแหล่งมรดก

การเปรียบเทียบทิศทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในประเทศไทย ลาว และกัมพูชา แสดงให้เห็นว่าบทบาทของรัฐมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งในแง่ระดับการรวมศูนย์อำนาจและเครื่องมือทางกฎหมายและนโยบายที่ใช้กับการพัฒนา ประเทศไทยมีลักษณะของการกำหนดนโยบายจากส่วนกลางควบคู่กับการเปิดพื้นที่ให้กลไกตลาดและหน่วยงานท้องถิ่นมีบทบาทในการขับเคลื่อนการท่องเที่ยว ส่งผลให้เกิดความหลากหลายของรูปแบบการพัฒนา แต่ขณะเดียวกันก็เพิ่มความเสี่ยงของการพาณิชย์เชิงวัฒนธรรม ในลาวรัฐมีบทบาทแบบรวมศูนย์และใช้เครื่องมือทางกฎหมายด้านการอนุรักษ์และผังเมืองอย่างเข้มงวด เพื่อควบคุมทิศทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ระดับชาติ แม้จะช่วยจำกัดผลกระทบเชิงลบ แต่ก็ลดพื้นที่การตัดสินใจของชุมชน ส่วนกัมพูชาใช้โครงสร้างการบริหารแบบรวมศูนย์ผ่านหน่วยงานเฉพาะในการจัดการแหล่งมรดกสำคัญ เช่น นครวัด ขณะเดียวกันก็เปิดให้กลุ่มทุนภายนอกมีบทบาทสูงในการพัฒนา ส่งผลให้ทิศทางการท่องเที่ยวถูกกำหนดโดยเป้าหมายทางเศรษฐกิจมากกว่าการมีส่วนร่วมของชุมชน ความแตกต่างของบทบาทรัฐในทั้งสามประเทศนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่อธิบายรูปแบบและระดับของผลกระทบต่อชุมชนที่ต่างกัน

ความแตกต่างของผลกระทบจากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในทั้งสามประเทศสามารถอธิบายได้จากหลายปัจจัยหลัก ได้แก่ โครงสร้างนโยบายภาครัฐ ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน และบทบาทของนักลงทุนภายนอก ประเทศไทยมีโครงสร้างนโยบายที่เปิดกว้างและสนับสนุนการท่องเที่ยวเป็นหนึ่งในกลยุทธ์ทางเศรษฐกิจระดับชาติ ชุมชนที่มีการรวมกลุ่มเข้มแข็งจึงสามารถสร้างกลไกในการจัดการผลประโยชน์ได้ในระดับหนึ่ง (Kontogeorgopoulos, 2005) ขณะที่ลาวแม้มีจุดแข็งด้านการอนุรักษ์เชิงกฎหมาย แต่ข้อจำกัดด้านทรัพยากรและการเข้าถึงตลาด ทำให้ชุมชนมีอำนาจต่อรองน้อยกว่า ส่วนในกัมพูชาความสัมพันธ์ที่ไม่สมดุลระหว่างภาครัฐ เอกชน และประชาชน โดยเฉพาะในพื้นที่รอบนครวัด ทำให้ชุมชนมักถูกลดบทบาทเป็นเพียงแรงงานในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว มากกว่าจะเป็นผู้ร่วมกำหนดทิศทางการพัฒนา (Winter, 2007) ความต่างของบริบทเหล่านี้สะท้อนให้

เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนานโยบายที่ยึดชุมชนเป็นศูนย์กลาง และยืดหยุ่นต่อสภาพการณ์เฉพาะของแต่ละพื้นที่

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบผลกระทบเชิงลบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในทั้งสามประเทศ จะพบว่า ความรุนแรงและลักษณะของปัญหามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ กรณีของกัมพูชาปรากฏผลกระทบในระดับที่รุนแรงที่สุด โดยเฉพาะความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การสูญเสียอำนาจต่อรองของชุมชน และการครอบงำของกลุ่มทุนภายนอก ซึ่งสะท้อนโครงสร้างการจัดการที่ชุมชนมีบทบาทจำกัด ในขณะที่ประเทศไทยเผชิญผลกระทบเชิงลบในลักษณะที่กว้างขวางแต่ไม่สม่ำเสมอ โดยการพาณิชย์เชิงวัฒนธรรมและการแปรรูปพื้นที่ทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นอย่างเข้มข้นในหลายพื้นที่ อย่างไรก็ตามชุมชนบางแห่งยังสามารถสร้างกลไกต่อรองและจัดการผลกระทบได้ในระดับหนึ่ง สำหรับลาวผลกระทบเชิงลบมีแนวโน้มจำกัดกว่าเมื่อเทียบกับสองประเทศแรก เนื่องจากการควบคุมของรัฐและการเติบโตของการท่องเที่ยวที่ค่อยเป็นค่อยไป แม้จะแลกมากับข้อจำกัดด้านโอกาสทางเศรษฐกิจ ความแตกต่างเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าระดับความรุนแรงของผลกระทบมิได้ขึ้นอยู่กับปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว หากแต่สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโครงสร้างนโยบาย การกระจายอำนาจ และระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดทิศทางการพัฒนาการท่องเที่ยวในแต่ละประเทศ

สรุป

บทความนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของผลกระทบที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่อชุมชนในประเทศไทย ลาว และกัมพูชา โดยพบว่าการท่องเที่ยวรูปแบบนี้สามารถเป็นเครื่องมือในการสร้างรายได้ เสริมสร้างอัตลักษณ์ และกระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์วัฒนธรรมอย่างมีพลัง แต่ขณะเดียวกันก็แฝงไว้ด้วยความเสี่ยงของการแปรรูปวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และการกระจายผลประโยชน์อย่างไม่เป็นธรรม ผลกระทบเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะตามบริบทของแต่ละประเทศ ทั้งในแง่ของโครงสร้างนโยบาย ระดับความเข้มแข็งของชุมชน และรูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนถึงความจำเป็นในการออกแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ยืดหยุ่น ละเอียดอ่อน และให้ความสำคัญกับเสียงของคนในพื้นที่ จากการวิเคราะห์ทั้งเชิงทฤษฎีและเชิงประจักษ์ในกรณีศึกษาทั้งสามประเทศ บทความนี้เสนอว่าความยั่งยืนของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชุมชนมีอำนาจในการควบคุมและนิยามวัฒนธรรมของตนเองอย่างแท้จริง การพัฒนาในลักษณะนี้ไม่สามารถอาศัยเพียงแนวทางเศรษฐกิจหรือการอนุรักษ์เชิงเทคนิค หากต้องเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมความรู้สึกเป็นเจ้าของ การเรียนรู้ข้ามรุ่น และการมีส่วนร่วมในเชิงสร้างสรรค์ การออกแบบนโยบายสาธารณะที่ยึดบริบทท้องถิ่นและความหลากหลายของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างแท้จริงและยั่งยืนในอนาคต

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและแนวทางการพัฒนา

จากบทวิเคราะห์เปรียบเทียบในสามประเทศ พบว่าความสำเร็จของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนนั้นขึ้นอยู่กับกรอบนโยบายที่ให้ชุมชนมีบทบาทเป็นศูนย์กลางอย่างแท้จริง รัฐควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การวางแผน การตัดสินใจ ไปจนถึงการจัดสรรรายได้ โดยควรมีการจัดตั้งกลไกความร่วมมือระหว่างภาครัฐ เอกชน และชุมชน เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างเป้าหมายทางเศรษฐกิจและการอนุรักษ์วัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น การส่งเสริมโครงการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism: CBT) ที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐในด้านการฝึกอบรม การเข้าถึงแหล่งทุน และการตลาด ควรถูกพัฒนาจากโครงสร้างล่างขึ้นบน (bottom-up) แทนที่จะเป็นการสั่งการจากส่วนกลาง นอกจากนี้ รัฐควรพัฒนาระบบติดตามและประเมินผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะผลกระทบในมิติทางสังคมและวัฒนธรรมที่มักไม่ได้รับการประเมินอย่างเป็นระบบ เช่น ความเปลี่ยนแปลงในค่านิยมชุมชน ระดับความสามัคคีในท้องถิ่น หรือความรู้สึกเป็นเจ้าของทางวัฒนธรรม การพัฒนาเครื่องมือวัดทางคุณภาพควบคู่กับข้อมูลเชิงปริมาณจะช่วยให้เกิดความเข้าใจเชิงลึกมากขึ้น พร้อมกันนี้การส่งเสริมศักยภาพของชุมชนผ่านการศึกษาทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวจะช่วยให้คนในพื้นที่สามารถรักษาและถ่ายทอดมรดกของตนเองได้อย่างเข้มแข็งและมั่นใจ การให้ความสำคัญกับคนรุ่นใหม่ในกระบวนการนี้เป็นสิ่งจำเป็น เพื่อสร้างแรงจูงใจในการสืบสานวัฒนธรรมในรูปแบบที่สามารถอยู่รอดได้ในเศรษฐกิจสมัยใหม่

เอกสารอ้างอิง

- Ashley, C., Boyd, C., & Goodwin, H. (2000). *Pro-poor tourism: Putting poverty at the heart of the tourism agenda*. *Natural Resource Perspectives*, (51), 1–6. ODI.
- Cohen, E. (1988). Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371–386. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(88\)90028-X](https://doi.org/10.1016/0160-7383(88)90028-X)
- Cohen, E. (1996). *Thai tourism: Hill tribes, islands and open-ended prostitution: Collected papers*. White Lotus.
- Greenwood, D. J. (1989). Culture by the pound in V. Smith (บ.ก.), *Hosts and Guests* (2nd ed., pp. 171–185). University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812208016.169>
- Hall, C. M., & Page, S. J. (2014). *The geography of tourism and recreation* (4th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203796092>
- Hall, D., & Richards, G. (Eds.). (2000). *Tourism and sustainable community development*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203464915>

- Hall, C. M., & Piggin, R. (2001). Tourism and World Heritage in OECD countries. *Tourism Recreation Research, 26*(1), 103–105.
- Kontogeorgopoulos, N. (2005). Community-based ecotourism in Phuket and Ao Phangnga, Thailand: Partial victories and bittersweet remedies. *Journal of Sustainable Tourism, 13*(1), 4–23. <https://doi.org/10.1080/17501220508668470>
- MacCannell, D. (1999). *The tourist* (Updated ed.). University of California Press.
- Nepal, S. K. (2007). Tourism and rural settlements: Nepal's Annapurna region. *Annals of Tourism Research, 34*(4), 855–875. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2007.03.012>
- Nitikasetsoontorn, S. (2015). *The Success Factors of Community-Based Tourism in Thailand*. NIDA Development Journal, *55*(2), 24–58. <https://doi.org/10.14456/ndj.2015.2>
- Phongpaichit, P., & Baker, C. (2002). *Thailand: Economy and politics* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Rehbein, B. (2007). *Globalization, culture and society in Laos*. Routledge.
- Richards, G. (1996). *Cultural tourism in Europe*. CAB International.
- Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management, 36*, 12–21. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.005>
- Salazar, N. B. (2012). Community-based cultural tourism: Issues, threats and opportunities. *Journal of Sustainable Tourism, 20*(1), 9–22. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.596279>
- Scheyvens, R. (1999). Ecotourism and the empowerment of local communities. *Tourism Management, 20*(2), 245–249. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(98\)00069-7](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(98)00069-7)
- Scheyvens, R. (2002). *Tourism for development: Empowering communities*. Prentice Hall.
- Smith, M. K. (2003). *Issues in cultural tourism studies*. Routledge.
- Smith, M. K., & Robinson, M. (Eds.). (2006). *Cultural tourism in a changing world: Politics, participation and (re)presentation*. Channel View Publications.
- TAT. (2020). *Annual Report 2020*. Tourism Authority of Thailand. (PDF ทงการ) api.tat.or.th
- Timothy, D. J., & Tosun, C. (2003). Appropriate planning in Singh, Timothy & Dowling (ed.), *Tourism in destination communities* (pp. 181–204). CABI.
- UNESCO. (2021). World Heritage List. <https://whc.unesco.org/en/list/> UNESCO World Heritage Centre
- UN Tourism (เดิม UNWTO). (n.d./อ้างถึง 2019–ปัจจุบัน). Sustainable development.

Winter, Tim. 2009. "Asian Tourism and the Retreat of Anglo-Western Centrism in Tourism Theory." *Current Issues in Tourism* 12 (1): 21–31. doi:10.1080/13683500802220695.

Journal of Asia Social Science Studies Original Article

Received: 18 January 2026

Revised: 8 February 2026

Accepted: 16 February 2026

**บทบาทของครอบครัวในสังคมเอเชีย: การเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์
กรณีศึกษา อินเดีย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย**

The Role of Family in Asian Societies: Transformations in the Age of Globalization – A
Comparative Study of India, Indonesia, and Malaysia

นายธนกร แก้วศรี¹

Mr.Tanakon Kaewsri

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงของบทบาทและโครงสร้างของครอบครัวในสังคมเอเชีย โดยมุ่งวิเคราะห์ผลกระทบของกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีต่อครอบครัวในสามประเทศ ได้แก่ อินเดีย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย โดยอาศัยกรอบแนวคิดด้านสังคมวิทยาครอบครัวและทฤษฎีโลกาภิวัตน์ บทความนี้ใช้วิธีวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบจากเอกสารทางวิชาการและกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของครอบครัวเอเชียในบริบทที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ผลการวิเคราะห์พบว่าครอบครัวในทั้งสามประเทศต่างมีรากฐานที่มั่นคงในระบบคุณค่าดั้งเดิมที่ให้ความสำคัญกับเครือญาติ การเคารพผู้สูงอายุ และบทบาทที่ชัดเจนตามเพศและลำดับอาวุโส อย่างไรก็ตามกระแสโลกาภิวัตน์ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง เช่น การลดขนาดของครอบครัว การย้ายถิ่นฐานเพื่อการทำงาน การเข้าสู่ตลาดแรงงานของผู้หญิง และการลดทอนของอำนาจผู้สูงวัยในครัวเรือน ตลอดจนทำให้เกิดการเจรจาบทบาทใหม่ภายในครอบครัว โดยเฉพาะในประเด็นด้านการเลี้ยงดูบุตร การดูแลผู้สูงอายุ และการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างรุ่น บทความเสนอว่านโยบายสาธารณะในสังคมเอเชียควรให้ความสำคัญกับความหลากหลายของรูปแบบครอบครัว และออกแบบมาตรการที่ส่งเสริมบทบาทของครอบครัวในฐานะสถาบันทางวัฒนธรรมที่มีพลวัต เช่น การพัฒนานโยบายที่ยืดหยุ่นต่อความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ศาสนา และเศรษฐกิจ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้หญิง การเสริมสร้างทักษะการสื่อสารระหว่างรุ่น และการสนับสนุน

¹มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ; Buriram Rajabhat University ,Thailand

Corresponding author, e-mail: tanakonkaewsri@gmail.com, Tel. 081-81322765

โครงสร้างพื้นฐานด้านสวัสดิการ การตระหนักถึงศักยภาพของครอบครัวในการปรับตัวเชิงสร้างสรรค์ จะช่วยเสริมสร้างความยั่งยืนให้แก่สังคมเอเชียในยุคที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

คำสำคัญ: บทบาท, ครอบครัว, สังคมเอเชีย, ยุคโลกาภิวัตน์

Abstract

This article investigates the changing roles and structures of families in Asian societies in the context of globalization, focusing on comparative case studies from India, Indonesia, and Malaysia. Drawing on sociological theories of family and globalization, the study analyzes secondary academic literature and country-specific examples to understand the dynamics of family transformation across diverse cultural settings. Findings indicate that while families in all three countries are traditionally grounded in extended kinship systems, respect for elders, and well-defined gender and generational roles, the forces of globalization have brought significant structural changes. These include a shift toward nuclear families, labor migration, increased female workforce participation, and a decline in the authority of older generations. Consequently, new forms of negotiation have emerged within households, particularly in caregiving for children and the elderly, and in managing intergenerational relationships. The article argues that public policy in Asian societies should acknowledge the pluralism of family forms and support the family as a dynamic cultural institution. Flexible and inclusive policy frameworks should respond to variations in ethnicity, religion, and socio-economic status. Key recommendations include supporting women's roles both at home and in the workplace, promoting intergenerational communication, and enhancing welfare infrastructure. Recognizing the adaptive capacities of families in navigating change is crucial to fostering sustainable social development in rapidly evolving Asian contexts.

Keywords: Role, Family, Asian Societies, Age of Globalization

1. บทนำ

ครอบครัวในสังคมเอเชียมีสถานะเป็นหน่วยพื้นฐานที่ดำรงอยู่เหนือระบบเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะในประเทศอย่างอินเดีย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย ซึ่งสถาบันครอบครัวมีได้ทำหน้าที่เพียงด้านชีวภาพหรือเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์กลางของการถ่ายทอดคุณค่าทางศีลธรรม ศาสนา

และจารีตประเพณีอันลึกซึ้ง (Chang & Song, 2010) อย่างไรก็ตามในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา กระแสโลกาภิวัตน์ที่ส่งผ่านทั้งเทคโนโลยี สื่อ การค้าระหว่างประเทศ และกระแสวัฒนธรรมข้ามชาติได้เข้ามาทำลายความต่อเนื่องและบทบาทดั้งเดิมของครอบครัวในหลายด้าน (Giddens, 2000) ปรากฏการณ์ดังกล่าวนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างและความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ทั้งในด้านบทบาทของสมาชิก การจัดระเบียบทางเพศ การเลี้ยงดูบุตร และความผูกพันระหว่างรุ่น ซึ่งมีผลกระทบต่อความมั่นคงของสถาบันครอบครัวในระยะยาว

ท่ามกลางพลวัตของโลกาภิวัตน์ ครอบครัวในแต่ละประเทศได้เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงในรูปแบบที่แตกต่างกัน ตามบริบททางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของแต่ละแห่ง อินเดียยังคงยึดถือโครงสร้างครอบครัวร่วม (Joint family) ที่มีลักษณะการรวมตัวของหลายรุ่นภายในบ้านเดียวกัน แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างในเขตเมืองใหญ่ (Dandekar, 2000) ขณะที่ในอินโดนีเซีย ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และศาสนาได้ส่งผลให้บทบาทของครอบครัวมีลักษณะเฉพาะตามภูมิภาค เช่น ระบบสืบเชื้อสายทางแม่ (Matrilinal) ในชาวมินังกาเบา และการจัดครอบครัวตามหลักศาสนาอิสลามในพื้นที่ชวาและสุมาตรา (Niehof, 2002) ส่วนมาเลเซียซึ่งมีโครงสร้างทางสังคมแบบพหุวัฒนธรรม ครอบครัวได้รับอิทธิพลทั้งจากประเพณีมลายู ศาสนาอิสลาม รวมถึงการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจในสังคมเมือง ทำให้บทบาทและความคาดหวังต่อสมาชิกครอบครัวเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว (Teo, 2011) ความแตกต่างเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าแม้ครอบครัวในเอเชียจะมีรากฐานร่วมบางประการ แต่การปรับตัวต่อกระแสโลกาภิวัตน์ยังต้องพิจารณาผ่านเลนส์ของบริบทเฉพาะถิ่น

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงของบทบาทและโครงสร้างครอบครัวในบริบทของกระแสโลกาภิวัตน์ โดยเน้นกรณีศึกษาเปรียบเทียบระหว่างอินเดีย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย อันเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางศาสนา ชาติพันธุ์ และประเพณี แต่ล้วนเผชิญกับแรงกดดันจากการเปลี่ยนแปลงระดับโลกในรูปแบบที่แตกต่างกัน บทความจะพิจารณาทั้งมิติของการเปลี่ยนแปลงในบทบาทภายในครอบครัว หน้าที่ทางเศรษฐกิจและสังคม การเลี้ยงดูบุตร และความสัมพันธ์ระหว่างรุ่น ผ่านกรอบแนวคิดเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาครอบครัว (Yan, 2005; Therborn, 2004) พร้อมทั้งวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบเพื่อระบุรูปแบบร่วมและข้อแตกต่างที่มีนัยยะสำคัญ อันจะนำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายสำหรับการปรับตัวของสถาบันครอบครัวในสังคมเอเชียยุคใหม่

2. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาสถาบันครอบครัวในบริบทเอเชียจำเป็นต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจลักษณะพื้นฐานของครอบครัวในแต่ละวัฒนธรรม ซึ่งมักมีโครงสร้างแตกต่างจากแนวคิดตะวันตกที่เน้นครอบครัวเดี่ยว (Nuclear family) ในขณะที่หลายสังคมในเอเชีย เช่น อินเดียและบางส่วนของอินโดนีเซีย ยังคงรักษาระบบครอบครัวขยาย (Extended family) หรือครอบครัวร่วม (Joint family) ไว้ได้อย่างเข้มแข็ง (Dube, 1997; Niehof, 2002) แนวคิดเรื่องความกตัญญู ความผูกพันทางสายเลือด และบทบาทตามลำดับอาวุโส ยังคงเป็นรากฐานสำคัญของ

ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวในหลายประเทศ อย่างไรก็ตาม เมื่อโลกาภิวัตน์ได้เร่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม ผ่านการแพร่กระจายของค่านิยมตะวันตก เทคโนโลยีสารสนเทศ และระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ครอบครัวในเอเชีย ต้องเผชิญกับความท้าทายในการปรับตัวทั้งในด้านโครงสร้างและหน้าที่

ทฤษฎีสังคมหลายสำนักได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวในบริบทของสังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะแนวคิดของ Giddens (2000) ที่เสนอว่า “ครอบครัวยุคหลังประเพณี” (Post-traditional family) ได้กลายเป็นพื้นที่ของการเจรจาต่อรองความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก แทนที่บทบาทคงที่ที่กำหนดจากจารีตเดิม ในบริบทของเอเชีย แนวคิดนี้ช่วยอธิบายการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงจากผู้ดูแลในบ้านมาเป็นแรงงานนอกบ้าน และการปรับบทบาทของชายในฐานะผู้นำครอบครัว ในขณะเดียวกัน ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization theory) ได้เสนอว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและการศึกษาเป็นปัจจัยที่เร่งให้เกิดโครงสร้างครอบครัวขนาดเล็ก และการลดลงของการพึ่งพาหาระหว่างรุ่น (Inglehart & Baker, 2000) อย่างไรก็ตามทฤษฎีเหล่านี้ต้องได้รับการวิพากษ์เมื่อประยุกต์ใช้กับบริบทที่ยังคงมีระบบศาสนา ประเพณี และความสัมพันธ์ชุมชนเป็นองค์ประกอบหลักของชีวิตครอบครัว เช่น อินโดนีเซียและมาเลเซีย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงรูปแบบ “ครอบครัวยุคใหม่เชิงวัฒนธรรม” ที่ไม่จำเป็นต้องเดินตามแนวทางแบบตะวันตก

งานวิจัยเกี่ยวกับครอบครัวในเอเชียจำนวนหนึ่งได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของการพิจารณาบริบททางวัฒนธรรมและศาสนาในการวิเคราะห์บทบาทของครอบครัว โดยเฉพาะในประเทศที่มีอิทธิพลของศาสนาอิสลามและศาสนาฮินดูอย่างเข้มข้น เช่น มาเลเซียและอินเดีย งานของ Abdullah (1996) ชี้ให้เห็นว่าครอบครัวมลายูในมาเลเซียยังคงมีโครงสร้างที่เน้นการเคารพผู้อาวุโส และบทบาทของผู้หญิงที่เชื่อมโยงกับหน้าที่ทางศาสนา แม้ผู้หญิงจะเข้าถึงการศึกษาและแรงงานมากขึ้น ส่วนในอินเดียนงานของ Uberoi (2006) ได้สำรวจการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวในชนชั้นกลางเมือง พบว่ารูปแบบความสัมพันธ์แบบคู่สมรสร่วมตัดสินใจเริ่มแพร่หลายมากขึ้น แต่ยังคงอยู่ภายใต้กรอบของค่านิยมครอบครัวแบบฮินดูที่เน้นความสามัคคีและการสละตนเพื่อครอบครัว งานวิจัยเชิงเปรียบเทียบจึงต้องคำนึงถึงพลวัตภายในของค่านิยมท้องถิ่นร่วมกับกระแสโลกาภิวัตน์ เพื่อไม่ให้เกิดการวิเคราะห์สรุปจากกรอบสากลที่ตัดขาดจากบริบทเฉพาะถิ่น

แม้งานวิจัยจำนวนหนึ่งได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวในประเทศเอเชียอย่างแยกส่วน แต่ยังมีข้อจำกัดในด้านการศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างประเทศที่มีความหลากหลายทั้งด้านศาสนาและเชื้อชาติ เช่น อินเดีย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย โดยเฉพาะในแง่ของการวิเคราะห์พลวัตของครอบครัวในช่วงเปลี่ยนผ่านของโลกาภิวัตน์ที่ไม่ได้จำกัดเพียงด้านเศรษฐกิจ แต่ครอบคลุมถึงมิติทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายในครอบครัว และการเจรจาต่อรองบทบาทของสมาชิก การศึกษาคั้งนี้จึงมีเป้าหมายเพื่อเติมเต็มช่องว่างดังกล่าว โดยใช้แนวทางวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบที่เชื่อมโยงระหว่างโครงสร้างระดับมหภาค เช่น นโยบายรัฐและโลกาภิวัตน์ กับปฏิบัติการ

ระดับครอบครัว เพื่อทำความเข้าใจแนวโน้มร่วมและความแตกต่างที่มีนัยสำคัญในบริบทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอนุทวีปอินเดีย

3. บริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของครอบครัวในแต่ละประเทศ

อินเดียมีรูปแบบครอบครัวที่หยั่งรากลึกในระบบวรรณะและแนวคิดเรื่องธรรมะ(Dharma) หรือหน้าที่ตามสถานะทางสังคมและอายุ ซึ่งส่งผลต่อการจัดระเบียบของครอบครัวและความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกครอบครัวร่วม (Joint family) ที่ประกอบด้วยสมาชิกหลายรุ่นในบ้านเดียวกันยังคงมีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะในสังคมชนบทและชนชั้นกลางในเมือง แม้จะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มคนเมืองและคนรุ่นใหม่ก็ตาม (Uberoi, 2006) วัฒนธรรมของการเสียสละเพื่อส่วนรวมและการให้ความสำคัญกับความกลมเกลียวของครอบครัวได้รับการหล่อหลอมผ่านทั้งศาสนาฮินดูและประเพณีท้องถิ่น บทบาทของชายในฐานะผู้นำครอบครัวและของหญิงในฐานะผู้ดูแลสมาชิกในบ้านจึงไม่ใช่เพียงหน้าที่ทางเศรษฐกิจ หากยังเป็นพันธะทางจิตวิญญาณและจริยธรรมที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง

อินโดนีเซียมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ศาสนา และภาษา ซึ่งส่งผลให้โครงสร้างและบทบาทของครอบครัวแตกต่างกันอย่างมากในแต่ละภูมิภาค ตัวอย่างที่โดดเด่นคือชาวมินังกาเบาในสุมาตราตะวันตกซึ่งใช้ระบบครอบครัวสายมารดา (Matrilinal) ที่ให้ผู้หญิงเป็นเจ้าของที่ดินและทรัพย์สินหลักของครอบครัว ในขณะที่บทบาททางศาสนาและการตัดสินใจยังคงเป็นของผู้ชายตามหลักอิสลาม (Niehof, 2002) ส่วนในชวาและสุลาเวสีซึ่งมีรูปแบบครอบครัวสายบิดา (Patrilineal) บทบาทของครอบครัวจะเน้นความเคารพต่อผู้สูงอายุ การแบ่งงานตามเพศ และการเชื่อมโยงกับชุมชนในรูปแบบเครือญาติขยาย (Extended kinship network) อย่างแนบแน่น แม้อินโดนีเซียจะเป็นประเทศที่มีพัฒนาการทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีต่อเนื่อง แต่ลักษณะของครอบครัวในชนบทจำนวนมากยังคงแสดงถึงความยืดหยุ่นและการผสมผสานระหว่างค่านิยมดั้งเดิมกับวิถีสมัยใหม่ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์สำคัญของบริบทอินโดนีเซีย

มาเลเซียเป็นประเทศที่มีลักษณะพหุวัฒนธรรมอย่างเด่นชัด โดยประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลักคือมลายู จีน และอินเดีย ซึ่งแต่ละกลุ่มมีรูปแบบครอบครัวและระบบค่านิยมของตนเอง กลุ่มชาติพันธุ์มลายูซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาอิสลามและจารีตประเพณีมลายูอย่างลึกซึ้ง ทำให้บทบาทของครอบครัวเน้นความสามัคคี เคารพผู้สูงวัย และการแบ่งบทบาทตามเพศที่ชัดเจน (Abdullah, 1996) ในขณะที่ครอบครัวชาวจีนในมาเลเซียให้ความสำคัญกับระบบปิตาธิปไตย ความกตัญญู และการสืบทอดชื่อเสียงของวงศ์ตระกูล ขณะที่ชาวอินเดียโดยเฉพาะในกลุ่มที่มีอาชีพการสืบทอดระบบครอบครัวร่วมในลักษณะคล้ายกับในอินเดียตอนใต้ แม้ระบบเศรษฐกิจเมืองจะเร่งให้เกิดครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น แต่บทบาทของครอบครัวยังไม่ลดความสำคัญลง และยังคงเป็นศูนย์กลางของการดำรงชีวิต ทั้งในมิติของศาสนา เศรษฐกิจ และการจัดการทางสังคมภายในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อย่างชัดเจน (Teo, 2011)

4. ผลกระทบของโลกาภิวัตน์ต่อโครงสร้างครอบครัว

โลกาภิวัตน์ได้เข้ามาเร่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างครอบครัวของประเทศในเอเชียอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะในแง่ของการเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน การขยายตัวของเมือง และการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของแรงงาน ความเป็นเมือง (Urbanization) ทำให้สมาชิกในครอบครัวจำนวนมากโดยเฉพาะคนหนุ่มสาวต้องย้ายจากพื้นที่ชนบทเข้าสู่เขตเศรษฐกิจเพื่อแสวงหาโอกาสทางการงาน ส่งผลให้เกิดครอบครัวเดี่ยวในเขตเมืองและครอบครัวข้ามรุ่นที่เหลือน้อยในชนบท (Bryant, 1998) ตัวอย่างเช่น ในอินเดียครอบครัวชนชั้นกลางในเมืองใหญ่มีแนวโน้มแยกตัวจากครอบครัวร่วมเพื่อความเป็นส่วนตัวและประหยัดค่าใช้จ่าย ขณะที่ในอินโดนีเซียและมาเลเซีย มีแรงงานข้ามชาติจำนวนมาก โดยเฉพาะผู้หญิงที่ออกไปทำงานในต่างประเทศทำให้เกิดรูปแบบ “ครอบครัวที่ขาดหาย” (Transnational families) ซึ่งสมาชิกบางส่วนต้องสื่อสารและรักษาความสัมพันธ์ผ่านเทคโนโลยีมากกว่าการอยู่ร่วมกันจริง (Parreñas, 2005)

นอกจากผลกระทบจากการเคลื่อนย้ายและความเป็นเมืองแล้ว โลกาภิวัตน์ยังได้ส่งอิทธิพลต่อบทบาททางเพศภายในครอบครัว โดยเฉพาะในด้านการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจของผู้หญิง และการเปลี่ยนแปลงต่อความคาดหวังของบทบาทชาย-หญิงแบบดั้งเดิม ในอินเดียและอินโดนีเซียผู้หญิงจำนวนมากได้เข้าสู่ตลาดแรงงาน โดยเฉพาะในภาคบริการและแรงงานข้ามชาติ ส่งผลให้เกิดการเจรจาใหม่เกี่ยวกับบทบาทในบ้าน เช่น การแบ่งเบาภาระการดูแลบุตร หรือการพึ่งพาผู้สูงอายุในการช่วยดูแลหลาน (Chant & Gutmann, 2002) ขณะเดียวกัน บทบาทของผู้ชายในฐานะผู้หารายได้หลักก็ถูกท้าทาย และมีบางกรณีที่เกิดภาวะ “ความเปราะบางของความเป็นชาย” (Fragile masculinity) เมื่อผู้ชายไม่สามารถปฏิบัติตามบทบาทเดิมได้ในสภาวะเศรษฐกิจสมัยใหม่ (Connell, 2005) แนวโน้มนี้สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่มีผลกระทบต่อการนิยามตนเองของสมาชิกในครอบครัว และอาจนำไปสู่ความตึงเครียดระหว่างรุ่นหรือระหว่างคู่สมรส

อีกประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้นจากกระแสโลกาภิวัตน์คือการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างรุ่นในครอบครัว โดยเฉพาะความถดถอยของระบบอำนาจตามลำดับอายุ และการลดลงของบทบาทผู้สูงอายุในการกำหนดแนวทางชีวิตของลูกหลาน การเข้าถึงการศึกษาสมัยใหม่ สื่อมวลชน และเทคโนโลยีดิจิทัล ทำให้เยาวชนในเมืองใหญ่มีความคิดและค่านิยมที่ต่างจากรุ่นพ่อแม่อย่างชัดเจน (Arnett, 2003) ในบางกรณีความแตกต่างนี้นำไปสู่ช่องว่างระหว่างวัย (Generation gap) ที่อาจลดทอนอำนาจของผู้สูงอายุ และเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการตัดสินใจในครอบครัว จากระบบแนวตั้งที่อิงอาวุโสไปสู่ระบบแนวนอนที่เปิดกว้างต่อการเจรจา ขณะเดียวกันรูปแบบของการแต่งงานและการมีบุตรในวัยที่ช้าลง กลายเป็นแนวโน้มร่วมของคนรุ่นใหม่ในอินเดีย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย ซึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงในบทบาทครอบครัวจากหน่วยผลิต (Productive unit) ไปสู่หน่วยบริโภคและอารมณ์ความผูกพัน (Emotional companionship) อย่างเด่นชัด (Beck & Beck-Gernsheim, 2002)

5. การเปลี่ยนแปลงของหน้าที่และบทบาทครอบครัว

หนึ่งในหน้าที่หลักของครอบครัวที่ได้รับผลกระทบอย่างชัดเจนจากโลกาภิวัตน์คือบทบาทด้านการเลี้ยงดูและให้การศึกษาแก่บุตรหลาน ในอดีตครอบครัวขยายมีบทบาทร่วมในการดูแลเด็กหลายรุ่น โดยเฉพาะในบริบทชนบทของอินเดียและอินโดนีเซีย ซึ่งผู้สูงอายุมีสถานะเป็นผู้ให้คำสอนและถ่ายทอดค่านิยม (Dube, 1997) อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนผ่านสู่สังคมเมืองและการลดลงของขนาดครอบครัวได้ทำให้ภาระในการดูแลบุตรตกอยู่กับพ่อแม่เพียงสองคน ซึ่งมักต้องเผชิญแรงกดดันจากการทำงาน การแข่งขันทางการศึกษา และมาตรฐานการเลี้ยงดูแบบสมัยใหม่ ในมาเลเซียโดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นกลางเมือง พ่อแม่เริ่มหันมาใช้บริการเนอสเซอรี่ ครูพิเศษ และสื่อเทคโนโลยีเป็นผู้ช่วยในการเลี้ยงดูเด็กมากขึ้น ซึ่งนำไปสู่คำถามสำคัญว่าครอบครัวยังสามารถทำหน้าที่หลักในการหล่อหลอมคุณค่าทางศีลธรรมและวัฒนธรรมได้มากเพียงใดในสภาพสังคมที่ซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ (Khou, 2006)

หน้าที่ทางเศรษฐกิจของครอบครัวก็ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญในยุคโลกาภิวัตน์ จากเดิมที่ครอบครัวทำหน้าที่เป็นหน่วยผลิต เช่น ในรูปแบบเกษตรกรรมแบบครอบครัวหรือกิจการขนาดเล็ก ปัจจุบันได้กลายเป็นหน่วยบริโภคที่เชื่อมโยงกับระบบตลาดและแรงงานแบบทุนนิยมมากขึ้น (Yan, 2005) สมาชิกในครอบครัวจำนวนมากต้องออกไปทำงานนอกบ้าน และในบางกรณีต้องแยกกันอยู่เพื่อหาเลี้ยงชีพ เช่น แรงงานข้ามชาติจากอินโดนีเซียและมาเลเซียที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ ทำให้การบริหารจัดการทรัพยากรภายในครอบครัวต้องพึ่งพาระบบการเงินและการสื่อสารระยะไกล ขณะเดียวกัน การบริโภคสินค้าทางวัฒนธรรมใหม่ ๆ ผ่านสื่อดิจิทัลและสื่อสังคม ทำให้ครอบครัวมีบทบาทใหม่ในการบริหารอัตลักษณ์ของสมาชิก โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนที่แสวงหาความเป็นตัวของตัวเองในขอบเขตที่ขัดแย้งกับบรรทัดฐานเดิมของครอบครัว (Beck, 1992) ครอบครัวจึงกลายเป็นพื้นที่ของการต่อรองทั้งในมิติของการใช้ทรัพยากรและการนิยามบทบาทของแต่ละคนในยุคใหม่

อีกหนึ่งบทบาทสำคัญของครอบครัวที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมคือการดูแลผู้สูงอายุและสมาชิกที่เปราะบาง ในอดีตครอบครัวในเอเชียมีบทบาทหลักในการดูแลผู้สูงอายุ ซึ่งถือเป็นหน้าที่เชิงศีลธรรมและความกตัญญู (Ikels, 2004) แต่การลดขนาดของครอบครัว การย้ายถิ่นฐานของลูกหลาน และแรงกดดันทางเศรษฐกิจในครอบครัวเมือง ทำให้หน้าที่นี้ถูกตั้งคำถามและท้าทายมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ในมาเลเซียเริ่มมีแนวโน้มของการตั้งศูนย์ดูแลผู้สูงอายุในเมืองใหญ่ ขณะที่ในอินเดียและอินโดนีเซีย ผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งต้องดูแลหลานแทนพ่อแม่ที่ออกไปทำงานส่งผลให้เกิดภาวะ “สองบทบาท” ที่ผู้สูงอายุรับภาระทั้งด้านเศรษฐกิจและการเลี้ยงดูในขณะเดียวกัน (Knodel & Chayovan, 2008) ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าแม้ครอบครัวยังคงมีความสำคัญ แต่รูปแบบของบทบาทภายในกลับเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วและซับซ้อนตามบริบทของการเปลี่ยนแปลงระดับโลก

6. การเปรียบเทียบเชิงวิเคราะห์

เมื่อพิจารณาผลกระทบของกระแสโลกาภิวัตน์ต่อครอบครัวในเชิงเปรียบเทียบ จะพบว่าความรุนแรงของผลกระทบในอินเดีย อินโดนีเซีย และมาเลเซียมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ อินโดนีเซียเป็นกรณีที่ครอบครัวได้รับแรงกระทบบนข้างรุนแรงจากการย้ายถิ่นแรงงานและการพึ่งพาเศรษฐกิจโลก ส่งผลให้เกิดครอบครัวข้ามชาติและการแยกจากกันของสมาชิกในระยะยาว ขณะที่มาเลเซียแม้จะเผชิญแรงกดดันจากความเป็นเมืองและการเปลี่ยนบทบาททางเพศภายในครอบครัว แต่ระบบรัฐสวัสดิการและกรอบศาสนายังช่วยพยุงเสถียรภาพของครอบครัวไว้ได้ในระดับหนึ่ง ส่วนอินเดียผลกระทบของโลกาภิวัตน์ต่อครอบครัวมีลักษณะไม่สม่ำเสมอ โดยรุนแรงกว่าในเขตเมืองและชนชั้นกลาง ขณะที่ในชนบทและครอบครัวร่วมยังคงทำหน้าที่เป็นกลไกดูดซับแรงกระแทกจากการเปลี่ยนแปลงระดับโลก ความแตกต่างของระดับผลกระทบดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่อธิบายว่าทำไมรูปแบบการปรับตัวของครอบครัวและสังคมในแต่ละประเทศจึงมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกัน ซึ่งจะได้วิเคราะห์ต่อไปในย่อหน้าถัดไป

จากการศึกษากรณีของอินเดีย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย พบว่าทั้งสามประเทศมีจุดร่วมในด้านการรักษาคุณค่าครอบครัวแบบเอเชียที่เน้นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ความเคารพผู้สูงวัย และบทบาทครอบครัวในการดูแลสมาชิก แต่ในขณะเดียวกันก็มีความแตกต่างในระดับโครงสร้างที่สำคัญ เช่น ในอินเดีย ระบบวรรณะและประเพณีทางศาสนายังคงมีอิทธิพลสูงต่อบทบาทของครอบครัว แม้ในเขตเมืองจะเริ่มเกิดการปรับตัวสู่วิถีสมัยใหม่ก็ตาม ขณะที่ในอินโดนีเซีย ความหลากหลายของระบบครอบครัวตามชาติพันธุ์ เช่น รูปแบบครอบครัวสายมารดา (Matrilinal) และรูปแบบครอบครัวตามสายบิดา (Patrilineal) ทำให้ครอบครัวมีรูปแบบการตอบสนองต่อโลกาภิวัตน์ที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ส่วนมาเลเซียมีลักษณะโดดเด่นในฐานะประเทศพหุวัฒนธรรม ซึ่งทำให้แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงบทบาทครอบครัวกระจายตัวตามเส้นชาติพันธุ์ ศาสนา และระดับรายได้ ด้วยนโยบายรัฐที่สนับสนุนโครงสร้างครอบครัวบางรูปแบบ เช่น ครอบครัวมลายูอิสลาม มากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น (Teo, 2011)

ภายใต้แรงกดดันของโลกาภิวัตน์ ครอบครัวในทั้งสามประเทศได้ปรับตัวในรูปแบบที่แตกต่างกันตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของตนเอง กรณีของอินเดียการปรับตัวของครอบครัวมีลักษณะเชิงผสม โดยครอบครัวร่วมยังคงทำหน้าที่เป็นกลไกรองรับความเสี่ยงทางเศรษฐกิจและการดูแลระหว่างรุ่น ขณะเดียวกันครอบครัวเดี่ยวในเขตเมืองได้ปรับบทบาทภายในผ่านการเจรจาความสัมพันธ์ระหว่างคู่สมรสและระหว่างพ่อแม่กับบุตร ตามลักษณะของ “ครอบครัวยุคหลังประเพณี” ที่เน้นการต่อรองมากขึ้น (Giddens, 2000; Uberoi, 2006) ในอินโดนีเซียการปรับตัวของครอบครัวปรากฏเด่นในรูปของการพึ่งพาเครือญาติและชุมชนเพื่อทดแทนการขาดหายของสมาชิกจากการย้ายถิ่นแรงงาน โดยเฉพาะในกรณีครอบครัวข้ามชาติที่ต้องอาศัยผู้สูงอายุหรือญาติใกล้ชิดในการดูแลเด็กและจัดการชีวิตประจำวัน ซึ่งสะท้อนความยืดหยุ่นของระบบเครือญาติในสังคมอินโดนีเซีย (Niehof, 2002; Parreñas, 2005) สำหรับมาเลเซีย การปรับตัวของครอบครัวมีลักษณะอาศัยการพยุงจากสถาบันภายนอกมากขึ้น ทั้งบทบาท

ของรัฐในด้านสวัสดิการครอบครัว และกรอบศาสนาอิสลามที่ยังคงกำหนดบรรทัดฐานด้านบทบาทเพศและความรับผิดชอบในครัวเรือน แม้โครงสร้างครอบครัวจะเปลี่ยนไปตามความเป็นเมือง แต่กลไกเหล่านี้ช่วยรักษาเสถียรภาพของครอบครัวไว้ได้ในระดับหนึ่ง (Teo, 2011; Therborn, 2004) การปรับตัวที่แตกต่างกันดังกล่าวสะท้อนว่าครอบครัวในแต่ละประเทศมิได้ตอบสนองต่อโลกาภิวัตน์ในทิศทางเดียวกัน หากแต่เลือกใช้ทรัพยากรทางวัฒนธรรม สังคม และสถาบันที่มีอยู่เพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงอย่างเฉพาะตัว

สรุป

บทความนี้ได้เสนอภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและบทบาทของครอบครัวในบริบทของโลกาภิวัตน์ผ่านกรณีศึกษาเปรียบเทียบระหว่างอินเดีย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย โดยเน้นให้เห็นถึงพลวัตของครอบครัวเอเชียที่อยู่บนจุดตัดระหว่างประเพณีท้องถิ่นกับแรงกดดันจากกระแสโลก ทั้งสามประเทศต่างมีจุดร่วมในด้านการรักษาคุณค่าของความสัมพันธ์แบบเครือญาติและความสำคัญของบทบาทครอบครัวในชีวิตประจำวัน แต่ในขณะเดียวกันก็มีแนวโน้มของการลดขนาดครอบครัว การเปลี่ยนบทบาทชาย-หญิง และการเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรุ่นอย่างเด่นชัด ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนถึงความจำเป็นในการปรับวิถีคิดเกี่ยวกับครอบครัวในฐานะหน่วยที่มีชีวิตและสามารถปรับเปลี่ยนตามบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมได้อย่างหลากหลาย

การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าครอบครัวในเอเชียไม่ได้เผชิญกับความเสื่อมถอยจากผลของโลกาภิวัตน์ตามแนวคิดแบบตะวันตก หากแต่กำลังปรับเปลี่ยนและต่อรองบทบาทของตนเองในรูปแบบใหม่ที่สะท้อนถึงความยืดหยุ่นและศักยภาพภายในสถาบันครอบครัวอย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้ การวางนโยบายสาธารณะควรตั้งอยู่บนความเข้าใจความซับซ้อนของพลวัตครอบครัว ไม่ใช่การผลักดันรูปแบบครอบครัวใดเพียงแบบเดียว หากแต่ต้องสนับสนุนระบบที่เปิดโอกาสให้สมาชิกในครอบครัวทุกระดับสามารถมีบทบาทอย่างเท่าเทียมและมั่นคง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ อารมณ์ และวัฒนธรรม บทบาทของครอบครัวในเอเชียจึงยังคงสำคัญ และสามารถเป็นรากฐานของการปรับตัวทางสังคมที่ยั่งยืนในยุคโลกาภิวัตน์ได้ หากได้รับการสนับสนุนอย่างเหมาะสมและมีมุมมองที่ลึกซึ้งต่อความหลากหลายของบริบท

ข้อเสนอเชิงนโยบายและการเสริมสร้างครอบครัวยุคใหม่

เพื่อให้ครอบครัวในเอเชียสามารถปรับตัวต่อกระแสโลกาภิวัตน์ได้อย่างยั่งยืน รัฐควรมีบทบาทในการออกแบบนโยบายที่สนับสนุนโครงสร้างครอบครัวในลักษณะยืดหยุ่นและตอบสนองต่อบริบทท้องถิ่น โดยควรมีการส่งเสริมสวัสดิการพื้นฐาน เช่น การลางานเพื่อดูแลครอบครัว การเข้าถึงบริการดูแลเด็กและผู้สูงอายุ รวมถึงการส่งเสริมบทบาทของผู้หญิงในการทำงานโดยไม่ลดทอนหน้าที่ของครอบครัว ขณะเดียวกัน ควรมีการออกแบบนโยบายแบบ “ครอบครัวเป็นศูนย์กลาง” (Family-centered policy) ที่มีได้จำกัดเฉพาะครอบครัวเดี่ยวหรือรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง แต่ให้ความสำคัญกับความหลากหลายของครอบครัวตามเชื้อชาติ ศาสนา และโครงสร้าง

เศรษฐกิจในแต่ละประเทศ เช่น การสนับสนุนการเลี้ยงดูร่วมหลายรุ่น หรือการออกแบบพื้นที่ชุมชนที่เอื้อต่อความสัมพันธ์ของครอบครัวขยายในเขตเมือง

อีกแนวทางหนึ่งที่สำคัญคือการส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับบทบาทครอบครัวยุคใหม่ ทั้งในระดับสังคมและระดับครอบครัว โดยเฉพาะการสนับสนุนการศึกษาเรื่องความเท่าเทียมทางเพศ การสื่อสารข้ามรุ่น และการจัดการความขัดแย้งในครัวเรือน ซึ่งเป็นทักษะที่จำเป็นในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว รัฐสามารถร่วมมือกับภาคประชาสังคมในการสร้างกลไกสนับสนุน เช่น ศูนย์ให้คำปรึกษาครอบครัว กิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ หรือหลักสูตรพ่อแม่มือใหม่ ทั้งนี้เพื่อให้ครอบครัวไม่เพียงแต่เป็นหน่วยบริหารจัดการทางเศรษฐกิจหรือพื้นที่ปลอดภัยทางอารมณ์ แต่ยังเป็นเวทีสำหรับการเรียนรู้ การเจรจาความแตกต่าง และการสร้างคุณค่าใหม่ร่วมกันระหว่างสมาชิกต่างรุ่นอย่างมีความหมาย ครอบครัวจึงควรถูกมองในฐานะ “สถาบันทางวัฒนธรรม” ที่มีพลวัตและศักยภาพในการฟื้นฟูตนเอง ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงระดับโลก

เอกสารอ้างอิง

- Abdullah, A. (1996). *Going glocal: Cultural dimensions in Malaysian management*. Malaysian Institute of Management.
- Arnett, J. J. (2003). *Adolescence and emerging adulthood: A cultural approach* (2nd ed.). Prentice Hall.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage Publications.
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*. Sage Publications.
- Bryant, J. (1998). *Children of international migrants in Indonesia, Thailand, and the Philippines: A review of evidence and policies*. Innocenti Working Paper, UNICEF.
- Chant, S., & Gutmann, M. C. (2002). *Mainstreaming men into gender and development: Debates, reflections, and experiences*. Oxfam.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). Polity Press.
- Dube, L. (1997). *Women and kinship: Comparative perspectives on gender in South and South-East Asia*. United Nations University Press.
- Giddens, A. (2000). *Runaway world: How globalization is reshaping our lives*. Routledge.
- Ikels, C. (Ed.). (2004). *Filial piety: Practice and discourse in contemporary East Asia*. Stanford University Press.

- Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65(1), 19–51.
<https://doi.org/10.2307/2657288>
- Khoo, G. C. (2006). *Reclaiming adat: Contemporary Malaysian film and literature*. UBC Press.
- Knodel, J., & Chayovan, N. (2008). Population ageing and the well-being of older persons in Thailand. *Population Studies Center Research Report No. 08-659*. University of Michigan.
- Niehof, A. (2002). The changing significance of marriage in a matrilineal society. *Anthropological Forum*, 12(2), 197–213.
- Parreñas, R. S. (2005). *Children of global migration: Transnational families and gendered woes*. Stanford University Press.
- Teo, P. (2011). Family values and globalisation: An examination of the work-family nexus among middle class Malays in Kuala Lumpur. *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia*, 26(1), 1–28.
- Therborn, G. (2004). *Between sex and power: Family in the world, 1900–2000*. Routledge.
- UNESCAP. (2016). *Strengthening national capacities for sustainable family policies in Asia and the Pacific*. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific.
- Uberoi, P. (2006). *Freedom and destiny: Gender, family, and popular culture in India*. Oxford University Press.
- Yan, Y. (2005). The individualization of Chinese society. *The British Journal of Sociology*, 56(3), 489–512.

Journal of Asia Social Science Studies Original Article

Received: 27 January 2026

Revised: 9 February 2026

Accepted: 16 February 2026

การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศต่อวิถีชีวิตชนพื้นเมืองในเอเชีย: กรณีศึกษาชนพื้นเมืองในอินเดีย และประเทศในแถบเทือกเขาหิมาลัย

Climate Change and Indigenous Livelihoods in Asia: Case Studies from India and the Himalayan Region

น.ส.ปาริชาติ กลิ่นสุคนธ์¹

Miss. Parichat Klinsukon

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่มีต่อวิถีชีวิตและความมั่นคงทางวัฒนธรรมของชนพื้นเมืองในภูมิภาคเอเชีย โดยเน้นกรณีศึกษาจากกลุ่มชนพื้นเมืองในอินเดียและประเทศในแถบเทือกเขาหิมาลัยที่ประกอบด้วยเนปาล ภูฏาน และลาดักห์ โดยใช้กรอบแนวคิดเรื่องความเปราะบางและการปรับตัวเชิงโครงสร้างที่เน้นมิติทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองควบคู่กับมิติทางสิ่งแวดล้อม บทความวิเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งวิชาการภาคสนามและรายงานนโยบายที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำความเข้าใจผลกระทบในระดับภูมิภาคและระดับท้องถิ่น ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงของอุณหภูมิและรูปแบบปริมาณน้ำฝนในภูมิภาคส่งผลให้เกิดความไม่แน่นอนในระบบนิเวศภูเขา อันเป็นฐานทรัพยากรที่ชนพื้นเมืองพึ่งพาอย่างลึกซึ้ง เช่น ระบบเกษตรกรรมภูเขา การเลี้ยงสัตว์กึ่งเร่ร่อน และการจัดการน้ำแบบดั้งเดิม ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารและการดำรงชีวิตประจำวัน นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศยังบั่นทอนความสัมพันธ์ทางจิตวิญญาณและวัฒนธรรมของชุมชน เช่น พิธีกรรมตามฤดูกาลที่ผูกโยงกับธารน้ำแข็งและธรรมชาติ กลายเป็นความไม่แน่นอนและสูญเสียความหมายในชีวิตประจำวันของชุมชน ในขณะที่ชนพื้นเมืองไม่ได้เป็นเพียงเหยื่อของภาวะโลกร้อน แต่มีศักยภาพและกลไกการปรับตัวผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่นและความร่วมมือในชุมชน อย่างไรก็ตาม ความสามารถนี้ยังถูกจำกัดด้วยโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและนโยบายรัฐที่มักไม่เปิดพื้นที่ให้เสียงของชนพื้นเมืองได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง บทความสรุปว่า เพื่อเสริมสร้างความยั่งยืนและความเป็นธรรมในการจัดการผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ จึงจำเป็นต้องออกแบบนโยบายที่ยอมรับและสนับสนุนสิทธิของชนพื้นเมืองในการ

¹ นักวิชาการอิสระ ; independent Scholar,Thailand

จัดการทรัพยากรและกำหนดทิศทางการปรับตัวของตนเอง รวมถึงส่งเสริมความร่วมมือระหว่างรัฐ ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ เพื่อรักษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความมั่นคงของวิถีชีวิตชนพื้นเมืองในภูมิภาคนี้ต่อไป

คำสำคัญ: การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ, วิถีชีวิตชนพื้นเมือง, เอเชีย, อินเดีย

Abstract

This article examines the impacts of climate change on the livelihoods and cultural resilience of indigenous peoples in Asia, focusing on case studies from indigenous communities in India and the Himalayan region, including Nepal, Bhutan, and Ladakh. Employing a structural vulnerability and adaptation framework that integrates social, cultural, political, and environmental dimensions, the study analyzes field research and policy reports to understand climate change effects at regional and local levels. Findings reveal that shifts in temperature and precipitation patterns have induced ecological uncertainties in mountainous ecosystems, which are vital to indigenous subsistence farming, semi-nomadic pastoralism, and traditional water management systems. These environmental changes adversely affect food security and everyday livelihoods. Moreover, climate change undermines the spiritual and cultural relations of communities, such as seasonal rituals linked to glaciers and natural phenomena, causing disruptions in meaning and social cohesion. Despite their vulnerabilities, indigenous communities possess adaptive capacities through traditional ecological knowledge and community cooperation. However, these capacities are constrained by political power structures and state policies that often exclude indigenous voices from meaningful participation. The article concludes that fostering sustainable and equitable climate adaptation requires policy designs that recognize and empower indigenous rights to resource management and self-determined adaptation pathways. Enhancing partnerships among governments, communities, and organizations is essential to preserving cultural diversity and securing the livelihoods of indigenous peoples in this region.

Keywords: Climate Change, Indigenous Livelihoods ,Asia, India

1. บทนำ

ท่ามกลางกระแสความวิตกในระดับโลกเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ บทสนทนาเชิงนโยบายและวิชาการจำนวนมากกลับให้ความสำคัญกับมิติทางเทคนิค เช่น การปล่อยคาร์บอน เทคโนโลยีพลังงานสะอาด หรือข้อตกลงระหว่างประเทศ ขณะที่มิติทางวัฒนธรรม สังคม และอัตลักษณ์โดยเฉพาะของชนพื้นเมืองในภูมิภาคเอเชียกลับถูกมองข้ามหรืออยู่ในตำแหน่งชายขอบของการออกแบบนโยบาย (Whyte, 2017) ความเปราะบางของชนพื้นเมืองในภูมิภาคนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงจากปรากฏการณ์โลกร้อนในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่ยังเกิดจากโครงสร้างอำนาจที่ไม่ยอมรับเสียงและองค์ความรู้ของพวกเขาในการนิยามว่า “วิถีชีวิตที่ยั่งยืน” คืออะไร (Agarwal, 2010) การศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศต่อวิถีชีวิตชนพื้นเมือง จึงไม่ใช่เพียงการวัดอุณหภูมิหรือปริมาณฝน แต่เป็นการตั้งคำถามต่อระบบความรู้ กระบวนทัศน์การพัฒนา และนโยบายของรัฐที่อาจตัดขาดจากบริบทของผู้ได้รับผลกระทบโดยตรง

พื้นที่ที่จะกล่าวถึงในบทความ ได้แก่ ชุมชนชนพื้นเมืองในอินเดียและประเทศในแถบเทือกเขาหิมาลัย เช่น เนปาล ภูฏาน และเขตลาดักห์ของอินเดีย ล้วนเป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์สูง มีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยาวนาน และต้องพึ่งพาสภาพภูมิอากาศที่มั่นคงเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อวิถีชีวิต เช่น ระบบเกษตรกรรมภูเขา การเลี้ยงสัตว์กึ่งเร่ร่อน และการใช้วัฏจักรน้ำจากธารน้ำแข็ง แต่ภาวะโลกร้อนกลับทำให้ระบบนิเวศเหล่านี้ไม่เสถียร ส่งผลต่อความมั่นคงด้านอาหาร พิธีกรรมประจำฤดูกาล และโครงสร้างชุมชนอย่างลึกซึ้ง (Gentle & Maraseni, 2012) ที่สำคัญคือรัฐส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้ยังคงมีท่าทีแบบ “พัฒนาเชิงครอบงำ” (Developmentalism) ซึ่งเน้นการรวมศูนย์อำนาจและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานมากกว่าการฟังเสียงของชนพื้นเมืองในฐานะผู้มีสิทธิในทรัพยากรและความรู้ของตนเอง (Xu, Grumbine, & Shrestha, 2014) นี้ไม่เพียงแต่ซ้ำเติมผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ แต่ยังเป็นการทำลายกลไกปรับตัวแบบดั้งเดิมของชุมชนอีกด้วย

บทความนี้มุ่งศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศต่อวิถีชีวิตของชนพื้นเมืองในอินเดียและประเทศในแถบเทือกเขาหิมาลัย โดยวิเคราะห์ผ่านกรอบแนวคิดเรื่องความเปราะบาง (Vulnerability) และการปรับตัว (Adaptation) ที่เชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ และอำนาจเชิงนโยบาย การศึกษานี้ตั้งอยู่บนสมมุติฐานว่า ภาวะโลกร้อนมิได้เป็นเพียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ หากเป็น “โครงสร้างทางการเมืองของความสูญเสีย” ที่ส่งผลต่างกันต่อกลุ่มสังคมต่างๆ ตามฐานะทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม (Eriksen et al., 2015) ด้วยการเปรียบเทียบกรณีศึกษาในพื้นที่ที่มีภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และนโยบายแตกต่างกัน บทความนี้เสนอว่า ชนพื้นเมืองมิได้เป็นเพียง “เหยื่อ” ของโลกร้อน หากยังเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถ และข้อเรียกร้องเชิงจริยธรรมที่จำเป็นต่อการกำหนดอนาคตของความยั่งยืนในเอเชีย การเปิดพื้นที่ให้เสียงของชุมชนเหล่านี้มีตัวตนในนโยบายและงานวิชาการจึงไม่ใช่ทางเลือก แต่คือความจำเป็นเชิงโครงสร้างในการสร้างความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม

2. กรอบแนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเรื่อง “ชนพื้นเมือง” (Indigeneity) ในบริบทเอเชียมักถูกเข้าใจอย่างแคบในฐานะกลุ่มชาติพันธุ์ชายขอบที่ล้าหลังหรือไม่ทันสมัย ซึ่งเป็นมรดกของกรอบคิดอาณานิคมและรัฐชาติแบบรวมศูนย์ (Scott, 2009) อย่างไรก็ตาม งานวิชาการร่วมสมัยกลับชี้ให้เห็นว่าชนพื้นเมืองไม่ใช่เพียงกลุ่มวัฒนธรรม หากเป็น “หน่วยทางการเมือง” ที่มีระบบความรู้ การจัดการทรัพยากร และความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่แตกต่างจากแนวคิดสมัยใหม่อย่างมีนัยสำคัญ (Whyte, 2017; Escobar, 2008) ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การอ่านลักษณะของหิมะ การปลูกพืชแบบวนเกษตร หรือการจัดการน้ำแบบชุมชน ไม่ใช่เพียงเทคนิคเฉพาะถิ่น แต่เป็น “ระบบความรู้ทางนิเวศน์” (Traditional ecological knowledge: TEK) ที่อิงอยู่กับการสังเกตระยะยาว ความสัมพันธ์เชิงจิตวิญญาณ และการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล (Berkes, 2012) ทว่านโยบายสาธารณะกลับมักไม่ยอมรับระบบความรู้ทางนิเวศน์ในฐานะองค์ความรู้เทียบเท่ากับวิทยาศาสตร์ตะวันตก ซึ่งส่งผลให้ศักยภาพของชนพื้นเมืองในการปรับตัวถูกลดทอนและมองข้ามอย่างเป็นระบบ

ในด้านแนวคิดเกี่ยวกับความเปราะบางและการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ มีการเสนอกรอบวิเคราะห์ที่ขยายจากมิติทางสิ่งแวดล้อมไปสู่มิติทางสังคมและการเมือง โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง “ความเปราะบางเชิงโครงสร้าง” (Structural vulnerability) ซึ่งมองว่าการได้รับผลกระทบจากภาวะโลกร้อนนั้นขึ้นอยู่กับอำนาจต่อรอง การเข้าถึงทรัพยากร และความสามารถในการกำหนดนโยบายของแต่ละกลุ่ม (Adger, 2006) ในบริบทของชนพื้นเมือง ความเปราะบางจึงไม่ใช่เพียงผลจากพายุหรือภัยแล้ง แต่คือผลสะสมจากการถูกตัดขาดจากที่ดินดั้งเดิม การถูกทำให้เป็นชายขอบในแผนพัฒนา และการไม่ยอมรับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพวกเขา (Nightingale, 2015) ดังนั้น การศึกษาการปรับตัวของชนพื้นเมืองจำเป็นต้องมองไกลกว่าความสามารถทางเทคนิค เช่น การเปลี่ยนพืชพันธุ์ หรือการอพยพ แต่ต้องพิจารณาถึง “การเมืองของการปรับตัว” ที่สะท้อนว่าใครมีสิทธิในการตัดสินใจ และองค์ความรู้ของใครที่ได้รับการยอมรับในกระบวนการนี้

ในระดับงานวิจัยภาคสนามเกี่ยวกับเอเชียใต้และหิมาลัย มีหลักฐานจำนวนมากที่แสดงให้เห็นว่าชนพื้นเมืองมีระบบความรู้และกลไกการปรับตัวที่ยืดหยุ่นต่อสภาพภูมิอากาศ แต่กลับถูกมองว่า “ด้อยพัฒนา” หรือ “ล้าหลัง” โดยรัฐและองค์กรพัฒนา ซึ่งมักเน้นแนวทางการแก้ไขที่มาจากภายนอก เช่น โครงการโยกย้ายถิ่นฐาน หรือการแทรกแซงทางเทคโนโลยีโดยไม่เข้าใจบริบทท้องถิ่น (Gentle & Thwaites, 2016; Rigg et al., 2016) งานวิจัยในเนปาลแสดงให้เห็นว่า แม้ชุมชนจะสามารถสังเกตการเปลี่ยนแปลงของหิมะและฝนได้อย่างละเอียด และมีแนวปฏิบัติในการเปลี่ยนปฏิทินการเพาะปลูก แต่แนวทางเหล่านี้กลับไม่ได้รับการบรรจุในแผนการปรับตัวระดับชาติ ในอินเดีย ความรู้ของกลุ่มอะดิวาสี (Adivasi) หลายกลุ่มเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้และระบบน้ำแบบชุมชนถูกแทนที่ด้วยนโยบายการอนุรักษ์แบบสั่งการจากบนลงล่าง ซึ่งไม่เพียงละเมิดสิทธิในที่ดิน แต่ยังบั่นทอน

กลไกการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่เดิม (Agrawal, 2005) แนวโน้มนี้สะท้อนถึงปัญหาหลักของการจัดการการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศในเอเชีย คือการทำให้ความรู้ของชนพื้นเมืองไร้น้ำหนักทางนโยบาย

กรอบแนวคิดเชิงวิพากษ์จึงเสนอว่า การวิเคราะห์ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศจำเป็นต้องเชื่อมโยงกับดักของการมองความเปราะบางเป็นเพียง “จุดอ่อนที่ต้องได้รับการแก้ไข” และหันมาพิจารณาความสามารถเชิงรุกของชุมชนในการต่อรองกับอำนาจเชิงโครงสร้าง (Tschakert, 2007) งานของนักวิชาการแนวหลังพัฒนา(Postdevelopment) และปลดปล่อยอาณานิคม(Decolonial) ชี้ให้เห็นว่าการเสริมสร้างความสามารถในการปรับตัวของชนพื้นเมืองจะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง ก็ต่อเมื่อมีการยอมรับและคืนอำนาจในการนิยามความรู้ การจัดการพื้นที่ และเป้าหมายของ “ความยั่งยืน” ให้กับชุมชนเอง (Escobar, 2008; Whyte ,2017) นั้นหมายความว่า การวิเคราะห์วิถีชีวิตชนพื้นเมืองในบริบทโลกร้อน ต้องไม่ใช่เพียงการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ แต่ต้องเป็นการ “เปิดพื้นที่เชิงอภิปราย” ให้แก่ความรู้และการดำรงอยู่แบบอื่นที่ไม่อิงกับตรรกะแบบอุตสาหกรรมหรือเทคโนโลยี ซึ่งเป็นแก่นของความไม่เป็นธรรมทางสิ่งแวดล้อมในโลกสมัยใหม่

3. บริบทภูมิศาสตร์และชาติพันธุ์ของพื้นที่ศึกษา

ภูมิภาคที่ครอบคลุมในงานศึกษานี้ ได้แก่ พื้นที่ชนพื้นเมืองในอินเดีย เช่น กลุ่มอาดิวาสี(Adivasi)ในรัฐโอริสสา ฉัตตีสครห์ และลาดัคห์ รวมถึงพื้นที่ในแถบเทือกเขาหิมาลัย เช่น เนปาล ภูฏาน และรัฐซิกคิมของอินเดีย ซึ่งล้วนเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะภูมิประเทศแบบภูเขาสูง ระบบนิเวศที่เปราะบาง และมีประชากรชาติพันธุ์ที่พึ่งพาเกษตรกรรมระดับย่อย (Subsistence agriculture) เป็นหลัก การกระจายของฝน ทิมะ และอุณหภูมิในพื้นที่เหล่านี้มีบทบาทโดยตรงต่อระบบอาหาร ความมั่นคงของแหล่งน้ำ และความเป็นอยู่ทางวัฒนธรรม เช่น ปฏิทินการเพาะปลูก พิธีกรรมตามฤดูกาล และความสัมพันธ์กับธารน้ำแข็งและภูเขาศักดิ์สิทธิ์ (Byg & Salick, 2009) อย่างไรก็ตาม การกำหนดนโยบายของรัฐและองค์การพัฒนาในระดับชาติและระหว่างประเทศกลับมองพื้นที่เหล่านี้ผ่านแว่นตาของ “ภูมิภาคชายขอบที่ต้องการการพัฒนา” โดยมักเพิกเฉยต่อระบบความรู้และความสัมพันธ์เชิงจิตวิญญาณที่ฝังแน่นอยู่ในภูมิทัศน์เหล่านี้ การมองพื้นที่ดังกล่าวเพียงในฐานะแหล่งข้อมูลสิ่งแวดล้อมหรือพื้นที่เสี่ยงภัย จึงเป็นการลดทอนความเป็น “พื้นที่วัฒนธรรม-การเมือง” ของชนพื้นเมืองอย่างสำคัญ

แต่ละกลุ่มชนพื้นเมืองในพื้นที่ภูเขาหิมาลัยมีเอกลักษณ์ชาติพันธุ์และประเพณีที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ประชากรอาดิวาสีในรัฐโอริสสาและฉัตตีสครห์ของอินเดียมีวิถีชีวิตอิงการเก็บป่าหาเห็ด ผลไม้พื้นถิ่น และล่าสัตว์เล็กในระบบนิเวศป่าฝนเขตร้อน ส่วนในลาดัคห์ ผู้คนพื้นเมืองมีระบบเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์ที่ปรับตัวให้เข้ากับสภาพอากาศหนาวจัด และมีพิธีกรรมเชื่อมโยงกับธารน้ำแข็งและน้ำแข็งยาวฤดูหนาว (Mbah, Ajaps, & Molthan-Hill, , 2021) ในเนปาลประชากรชีแป้ (Sherpa) และชนพื้นเมืองอื่น ๆ อาศัยระบบการจัดการน้ำแบบดั้งเดิม เช่น ระบบชลประทานท่อไม้ และเชื่อมโยงพิธีกรรมวัฒนธรรมกับจังหวะธรรมชาติของภูเขา (Byg & Salick, 2009) ในภูฏานชนพื้นเมืองโลทชัมปา (Lhotshampa) มุ่งดูแลผืนดินผ่านการทำไร่หมุนเวียนตามแบบภูมิปัญญา

ท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนการรักษาความสัมพันธ์ที่สมดุลกับธรรมชาติ แม้แต่ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับเทพธิดา น้ำแข็งก็บ่งบอกถึงความฝังแน่นของระบบภูมิปัญญาที่ปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ โดยไม่พึ่งพา วิทยาศาสตร์เชิงเทคนิคเท่านั้น (Peluso, 1992; Hopping et al., 2016)

แม้ชนพื้นเมืองในภูมิภาคนี้จะมีระบบวัฒนธรรมและเศรษฐกิจที่พึ่งพาทรัพยากรท้องถิ่นอย่างลึกซึ้ง แต่กลับต้องเผชิญกับแรงกดดันจากนโยบายพัฒนาแบบทุนนิยมและรัฐรวมศูนย์ ซึ่งผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการใช้ที่ดิน การจัดสรรน้ำ และแบบแผนการดำรงชีวิต เช่น การส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ที่เคยใช้ทำไร่หมุนเวียน หรือการสร้างเขื่อนและถนนที่ตัดผ่านแหล่งที่อยู่อาศัยของชนพื้นเมือง (Sharma & Banskota, 2005) การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ไม่เพียงทำลายสมดุลทางนิเวศน์ แต่ยังสร้างความเปลี่ยนแปลงทางอำนาจในชุมชน เช่น การลดบทบาทของสภาชุมชนดั้งเดิม หรือการบังคับใช้ระบบทรัพย์สินเอกชนในพื้นที่ที่เคยจัดการร่วมกัน ผลลัพธ์คือความเปราะบางทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น ความขัดแย้งด้านทรัพยากรทวีความรุนแรง และโอกาสในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศลดลงอย่างมีนัยสำคัญ (Gurung et al., 2010) บริบทเหล่านี้จึงชี้ให้เห็นว่า การเข้าใจผลกระทบของโลกร้อนในพื้นที่ศึกษาเหล่านี้ ต้องวางอยู่บนพื้นฐานของการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและบริบทวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง

4. ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

การเปลี่ยนแปลงของอุณหภูมิและรูปแบบปริมาณน้ำฝนในภูมิภาคหิมาลัยและอินเดียนได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อระบบนิเวศภูเขาที่ชนพื้นเมืองพึ่งพา ผลการศึกษาในพื้นที่ลาดักห์และเนปาลตอนบนระบุว่า การละลายของธารน้ำแข็งเกิดขึ้นเร็วและถี่กว่าทศวรรษก่อน ส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์น้ำท่วมฉับพลันและภัยแล้งสลับกัน ซึ่งส่งผลกระทบต่อปฏิทินเพาะปลูก การจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตร และความมั่นคงทางอาหาร (Immerzeel et al., 2010; Wester et al., 2019) ความเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้เป็นเพียงภัยธรรมชาติ แต่คือการบั่นทอน “จังหวะชีวิต” ที่ฝังอยู่ในพิธีกรรม ความเชื่อ และโครงสร้างการผลิตแบบดั้งเดิม เช่น การเพาะปลูกตามจันทรคติ หรือการประกอบพิธีบวงสรวงธารน้ำแข็งในช่วงเปลี่ยนฤดูที่เคยทำหน้าที่เป็นกลไกทางสังคมในการจัดการความเสี่ยง ถูกทำให้หมดความแน่นอนและกลายเป็นพื้นที่ของความไม่มั่นคงทางวัฒนธรรม (Byg & Salick, 2009) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ โลกร้อนไม่ได้เพียงทำให้ต้นไม้ไม่ออกผล แต่ยังทำให้พิธีกรรมไม่มีจังหวะที่จะเกิดขึ้นได้อย่างมีนัยยะ

ระบบเกษตรกรรมแบบยังชีพซึ่งเป็นหัวใจของวิถีชีวิตชนพื้นเมืองในแถบหิมาลัยและอินเดียนตะวันออก กลับกลายเป็นเป้าหมายแรกที่ได้รับผลกระทบจากความแปรปรวนของภูมิอากาศ เช่น พืชท้องถิ่นที่เคยเติบโตในระดับความสูงเฉพาะเริ่มเจริญเติบโตยากขึ้น ทำให้เกษตรกรต้องเปลี่ยนไปปลูกพันธุ์พืชเชิงพาณิชย์ที่อิงกับตลาดกลางและบริษัทเมล็ดพันธุ์มากขึ้น (Kumar, & Raut, 2020) การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ไม่เพียงแต่เพิ่มความเสี่ยงด้านรายได้และความมั่นคงด้านอาหาร หากยังทำลายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภูมิทัศน์ในฐานะ “ระบบความรู้ร่วม” ซึ่งรวมทั้งพันธุ์กรรมพืชพื้นถิ่น วิธีการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ และภูมิปัญญาการเพาะปลูกที่สอดคล้องกับจังหวะ

ของฤดูกาล (Sharma, 2011) ในบางพื้นที่ยังพบว่าความถี่ของโรคพืชและศัตรูพืชที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ชุมชนต้องพึ่งพาสารเคมีและเทคโนโลยีใหม่ที่พวกเขาไม่สามารถควบคุมหรือเข้าใจได้อย่างถ่องแท้ นำไปสู่ภาวะ “การพึ่งพาจากภายนอก” อย่างไม่สมดุล ที่ซ้ำเติมความเปราะบางเชิงระบบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

อีกหนึ่งผลกระทบที่มีนัยสำคัญต่อวิถีชีวิตของชนพื้นเมืองคือความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการเลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะในกลุ่มชนเร่ร่อนกึ่งถาวรในลาดักห์และเนปาลที่ต้องอพยพฝูงสัตว์ตามฤดูกาลเพื่อเข้าถึงแหล่งอาหารตามธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงของระยะเวลาหิมะปกคลุมพื้นที่ หรือความล่าช้าของฤดูใบไม้ผลิ ทำให้เส้นทางเร่ร่อนดั้งเดิมกลายเป็นเส้นทางที่เสี่ยงภัยหรือใช้งานไม่ได้ ส่งผลให้บางชุมชนต้องลดจำนวนสัตว์หรือหันไปประกอบอาชีพอื่นที่ไม่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิม (Aryal et al., 2014) ที่น่ากังวลคือรัฐกลับมีแนวโน้มผลักดันให้ชุมชนเหล่านี้ตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร ด้วยเหตุผลด้านการบริการรัฐสวัสดิการหรือการควบคุมพื้นที่ ซึ่งในความเป็นจริงคือการลดทอนความยืดหยุ่นของระบบการดำรงชีวิตแบบเร่ร่อนที่ปรับตัวกับภูมิอากาศได้ดีกว่าระบบนิ่ง (Fernández-Giménez, 2000) ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงมิใช่เพียงการเปลี่ยนวิถีเลี้ยงสัตว์ แต่คือการเปลี่ยนรากฐานของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับภูมิประเทศ ซึ่งส่งผลต่ออัตลักษณ์และจิตวิญญาณของชุมชนในระยะยาว

ผลกระทบทางจิตวิญญาณและวัฒนธรรมจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศกลับเป็นมิติที่มักถูกละเลยในแผนปรับตัวระดับประเทศทั้งที่ในหลายชุมชน ช่วงเวลาของพิธีกรรม ความหมายของภูเขา แม่น้ำ หรือป่าไม้ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ล้วนมีความเชื่อมโยงแนบแน่นกับจังหวะของธรรมชาติ เมื่อธารน้ำแข็งที่เชื่อว่าเป็น “ที่สถิตของเทพเจ้า” ละลายหายไป หรือพืชศักดิ์สิทธิ์ออกดอกผิดฤดู ความเสียหายมิได้เกิดแค่ในมิติทางสิ่งแวดล้อม หากยังเป็น “การสูญเสียเชิงจิตวิญญาณ” ที่ยากจะประเมินค่า (Cruikshank, 2005) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวบั่นทอนทั้งอัตลักษณ์ส่วนบุคคลและความมั่นคงของชุมชน เพราะเมื่อระบบความหมายที่ใช้ยึดโยงชีวิตถูกทำลาย กลไกการรับมือกับความไม่แน่นอน เช่น พิธีกรรมปลอบขวัญ หรือการปรึกษาผู้อาวุโสในช่วงวิกฤต ก็พลอยเสื่อมถอยลงเช่นกัน (Salick & Ross, 2009) หากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศยังถูกมองเพียงในมิติเชิงเทคนิค บทบาทของชุมชนพื้นเมืองในฐานะผู้ดูแลวัฒนธรรมและจิตวิญญาณของภูมิภาค ก็จะถูกกลบเลือนไปพร้อมกับธารน้ำแข็งที่ละลายอย่างไม่มียันยอนคืน

5. การตอบสนองของชุมชนและการปรับตัว

ท่ามกลางภาวะโลกร้อนที่ทวีความรุนแรงขึ้น ชุมชนชนพื้นเมืองในแถบหิมาลัยและอินเดียมิตติอยู่สถานะของ “เหยื่อผู้รอความช่วยเหลือ” หากแต่เป็น “ผู้ลงมือจัดการความเปลี่ยนแปลง” ผ่านกลไกทางสังคม ความรู้ และวัฒนธรรมที่พวกเขาสั่งสมมาในระยะยาว ตัวอย่างเช่น การฟื้นฟูปฏิทินเพาะปลูกดั้งเดิมด้วยการสังเกตจังหวะธรรมชาติใหม่ การเปลี่ยนพืชพันธุ์พื้นถิ่นเพื่อให้สอดคล้องกับอุณหภูมิที่เปลี่ยนไป หรือการจัดการแหล่งน้ำโดยใช้ระบบ “โซ่แห่งการกระจายน้ำ” ที่ประสานการตัดสินใจร่วมของสมาชิกชุมชน (Gurung & Bhandari, 2009) การ

ปรับตัวเหล่านี้มีได้จำกัดอยู่เพียงในระดับเทคนิค หากเป็นการปรับในเชิงสถาบัน การเรียนรู้ร่วมกัน และการเจรจาองค์ความรู้ระหว่างรุ่นในชุมชนซึ่งทำหน้าที่เป็น “ทุนทางสังคม” ในการเผชิญความไม่แน่นอนแบบพลวัต (Adger et al., 2011) อย่างไรก็ตามกลไกเหล่านี้มักไม่ถูกบันทึกไว้ในฐานข้อมูลหรือได้รับการรับรองในแผนปรับตัวระดับชาติ ส่งผลให้การสนับสนุนจากภายนอกมักขาดความเชื่อมโยงกับความเป็นจริงของชุมชน

อีกกลไกหนึ่งที่สะท้อนศักยภาพของการปรับตัวในระดับชุมชนคือบทบาทของพิธีกรรม ศิลปะ และการเล่าเรื่อง ซึ่งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการ “แปล” ความเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศให้มีความหมายต่อชีวิตประจำวัน ตัวอย่างเช่น ชุมชนในลาดักก็ได้บันทึกการหายไปของหิมะผ่านนิทานพื้นบ้านฉบับใหม่ที่เล่าถึงความโกรธของเทพภูเขา ในขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์ในภูฏานใช้การละเล่นและพิธีกรรมเพื่อถ่ายทอดคำเตือนเกี่ยวกับภัยธรรมชาติสมัยใหม่ให้แก่เด็กและเยาวชน (Rai et al., 2021) การกระทำเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมทางวัฒนธรรม แต่คือกระบวนการ “ผลิตความรู้” ที่ไม่ยึดติดกับวิทยาศาสตร์ตะวันตก หากแต่ยึดโยงกับประสบการณ์ทางอารมณ์ ความสัมพันธ์เชิงจิตวิญญาณ และความรับรู้เชิงสัมผัสของชุมชน ความสามารถในการเล่าเรื่องและตีความธรรมชาติในมิติเชิงวัฒนธรรมเช่นนี้ คือรูปแบบหนึ่งของ “ภูมิคุ้มกันเชิงวัฒนธรรม” (cultural resilience) ที่เสริมสร้างความสามารถในการเผชิญวิกฤติได้อย่างลึกซึ้งกว่าแค่การสร้างเขื่อนหรือปลูกต้นไม้ใหม่

อย่างไรก็ดีศักยภาพของการปรับตัวที่ฝังอยู่ในชุมชนมิได้หมายความว่าชนพื้นเมืองสามารถเผชิญกับภาวะโลกร้อนได้โดยลำพัง ความเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงและรวดเร็วของสภาพภูมิอากาศ เช่น การละลายของธารน้ำแข็งที่ถาวร หรือการเกิดภัยพิบัติซ้ำซาก ได้เกินขีดความสามารถของกลไกชุมชนแบบดั้งเดิม ซึ่งส่วนใหญ่พึ่งพาทรัพยากรในท้องถิ่นและการถ่ายทอดองค์ความรู้แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร (Sharma & Zaman, 2019) การปรับตัวจึงไม่สามารถแยกขาดจากโครงสร้างทางนโยบาย การสนับสนุนทางการเงิน และการรับรองสิทธิในที่ดินและทรัพยากรของชนพื้นเมือง นำเสียดายที่นโยบายรัฐจำนวนมากยังคงอยู่ในกรอบคิดแบบการปรับตัวจากบนลงล่าง (Top-down adaptation) ซึ่งให้ความสำคัญกับความเชี่ยวชาญภายนอกมากกว่าการสร้างพื้นที่ให้ความรู้ภายในชุมชนได้งอกงาม การเปลี่ยนผ่านสู่การปรับตัวอย่างยั่งยืนจึงต้องเริ่มจากการยอมรับว่าชุมชนคือเจ้าของภูมิทัศน์และองค์ความรู้ มิใช่เพียงผู้รับผลกระทบที่รอความช่วยเหลือ

เมื่อพิจารณาผลของการปรับตัวดังกล่าวต่อชนพื้นเมือง จะเห็นได้ว่ากลไกการปรับตัวในระดับชุมชนมีบทบาทสำคัญในการลดแรงกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในชีวิตประจำวัน ทั้งในด้านความมั่นคงทางอาหาร การรักษาความสัมพันธ์ทางสังคม และการคงอยู่ของอัตลักษณ์และพิธีกรรมทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม การปรับตัวเหล่านี้ส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในขอบเขตของการรับมือเฉพาะหน้าและพึ่งพาทรัพยากรภายในชุมชนเป็นหลัก ส่งผลให้การเผชิญความเสี่ยงตกอยู่กับชนพื้นเมืองมากกว่ารัฐหรือโครงสร้างนโยบายระดับบน ในหลายกรณี ความสามารถในการปรับตัวจึงช่วยเพียงชะลอหรือบรรเทาความเปราะบาง แต่ไม่อาจแก้ไขเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง เช่น การขาดสิทธิในที่ดิน การไม่ยอมรับองค์ความรู้ท้องถิ่น หรือการถูกกีดกันออกจากกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบายได้อย่างแท้จริง ผลลัพธ์ดังกล่าวสะท้อนว่าแม้ชนพื้นเมืองจะมีศักยภาพในการปรับตัวสูง แต่

หากปราศจากการสนับสนุนเชิงโครงสร้าง การปรับตัวเหล่านี้ อาจกลายเป็นเพียงกลไกการเอาตัวรอดภายใต้ความไม่เป็นธรรมที่ยังคงดำรงอยู่

6. การเปรียบเทียบกรณีศึกษา

แม้จะตั้งอยู่ในบริบททางภูมิศาสตร์และรัฐชาติที่แตกต่างกัน แต่ชนพื้นเมืองในอินเดียและแถบเทือกเขาหิมาลัยต่างเผชิญรูปแบบของความเปราะบางที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือพวกเขาถูกผลักให้อยู่นอกขอบเขตของกระบวนการตัดสินใจด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ในอินเดียกลุ่มอาติวาสิจำนวนมากยังคงไม่ได้รับการยอมรับในสิทธิการถือครองที่ดินภายใต้กฎหมายสิทธิป่าไม้ (Forest Rights Act) อย่างทั่วถึง ทำให้ขาดความมั่นคงในการจัดการทรัพยากรและพื้นที่อยู่อาศัย (IFAD ,2018) ส่วนในเนปาล แม้รัฐจะให้การรับรองสิทธิของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มภายใต้รัฐธรรมนูญใหม่ แต่ในทางปฏิบัติ การกระจายทรัพยากรและอำนาจยังคงตกอยู่ในมือของชนชั้นนำจากกลุ่มวรรณะสูง (Upreti & Sharma, 2016) ความเปราะบางเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากภูมิอากาศเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลจาก “ภูมิทัศน์ทางอำนาจ” ที่ไม่เท่าเทียม ซึ่งขัดขวางการเข้าถึงเครื่องมือในการปรับตัวอย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาเชิงลึกจะพบว่าชุมชนแต่ละแห่งมีรูปแบบการตอบสนองที่แตกต่างกันตามเงื่อนไขทางวัฒนธรรม ภูมิศาสตร์ และความสัมพันธ์กับรัฐ ในกรณีของชนพื้นเมืองลาดักห์ ซึ่งมีประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของการอยู่ในพื้นที่ชายแดนและกึ่งอิสระจากรัฐกลาง ชุมชนจึงพัฒนาเครือข่ายการจัดการน้ำและพลังงานอย่างอิสระ โดยอาศัยทุนทางสังคมและเทคโนโลยีท้องถิ่น เช่น การสร้างธารน้ำแข็งเทียม (Ice stupas) เพื่อกักเก็บน้ำในฤดูหนาว (Nüsser, & Baghel, 2016) ตรงกันข้ามกับชุมชนในภูฏานที่อยู่ภายใต้การกำกับของรัฐแบบศูนย์กลาง ซึ่งเน้นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในฐานะ “มรดกของชาติ” มากกว่าการมองในฐานะ “สิทธิของชุมชน” ส่งผลให้การมีส่วนร่วมของชนพื้นเมืองในนโยบายปรับตัวมักเกิดขึ้นในฐานะ “ผู้รับคำสั่ง” มากกว่า “ผู้ร่วมตัดสินใจ” (Wangdi, & Sherpa, 2018) การเปรียบเทียบนี้ชี้ให้เห็นว่าความสามารถในการปรับตัวมิใช่เพียงเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติหรือเทคโนโลยี แต่คือการเมืองของการควบคุม การอนุญาต และการยอมรับเสียงของชนพื้นเมืองในระบบอำนาจที่ซับซ้อน

อีกแง่มุมที่สำคัญคือระดับของ “อำนาจต่อรองเชิงวัฒนธรรม” ที่ชนพื้นเมืองมีในการต่อรองกับทั้งรัฐและองค์กรพัฒนา ในบางกรณี เช่น ลาดักห์ ชุมชนสามารถใช้วาทกรรมเรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่น ความยั่งยืน และภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นเครื่องมือในการได้รับการสนับสนุนจากภาคประชาสังคมระดับนานาชาติ นำไปสู่การสร้างเครือข่ายความร่วมมือที่ขยายขีดความสามารถในการปรับตัว (Norberg-Hodge, 2011) แต่ในอีกหลายกรณี เช่น กลุ่มอาติวาสิในอินเดียหรือชนกลุ่มน้อยในเนปาล ชนพื้นเมืองมักถูกทำให้กลายเป็น “ตัวตนที่นิ่ง” ในสายตาของรัฐ ซึ่งมองพวกเขาเป็นเพียง “วัฒนธรรมที่ต้องอนุรักษ์” มากกว่า “พลเมืองที่มีสิทธิ” ส่งผลให้ความสามารถในการต่อรองกับกระบวนการนโยบายลดน้อยลงอย่างมีนัยสำคัญ (Sharma & Banskota, 2005) ความเหลื่อมล้ำทาง

อำนาจนี้ทำให้แม้แต่รูปแบบการปรับตัวที่มีประสิทธิภาพของชุมชน ก็ไม่อาจยืนหยัดอยู่ได้หากไม่ได้รับการยอมรับทางโครงสร้างและนโยบายอย่างเป็นทางการ

ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวบทบาทของรัฐจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสนับสนุนการปรับตัวของชนพื้นเมืองต่อประเด็นปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ รัฐไม่ควรทำหน้าที่เพียงกำกับหรือควบคุม หากต้องขยับไปสู่การเป็นผู้เอื้อให้การปรับตัวของชุมชนเกิดขึ้นอย่างยั่งยืน ผ่านการคุ้มครองสิทธิในที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติ การยอมรับและบูรณาการองค์ความรู้ท้องถิ่นเข้าสู่กระบวนการกำหนดนโยบาย ตลอดจนการจัดสรรทรัพยากรและงบประมาณที่เหมาะสมเพื่อเสริมศักยภาพของชุมชน นอกจากนี้การเปิดพื้นที่ให้ชนพื้นเมืองมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการตัดสินใจในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ จะช่วยลดความไม่สมดุลของอำนาจและทำให้มาตรการปรับตัวตอบสนองต่อบริบทชีวิตจริงมากขึ้น หากรัฐสามารถทำหน้าที่ดังกล่าวได้ การปรับตัวของชนพื้นเมืองจะไม่เป็นเพียงกลไกการรับมือเฉพาะหน้า แต่จะกลายเป็นกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนควบคู่ไปกับความเป็นธรรมเชิงโครงสร้างในระยะยาว

สรุป

บทความนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนและความเปราะบางของวิถีชีวิตชนพื้นเมืองในอินเดียและแถบเทือกเขาหิมาลัย ที่เผชิญกับผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศอย่างลึกซึ้ง โดยไม่เพียงแต่ผลกระทบเชิงสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่รวมถึงผลกระทบเชิงวัฒนธรรม จิตวิญญาณ และโครงสร้างอำนาจทางสังคมที่จำกัดความสามารถในการปรับตัวของชุมชน งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า การมองชนพื้นเมืองในฐานะ “เหยื่อ” อย่างเดียวเป็นการลดทอนศักยภาพและสิทธิในการมีส่วนร่วมของพวกเขา การแก้ไขปัญหาควรมีรากฐานจากการยอมรับและสนับสนุนองค์ความรู้ท้องถิ่น พร้อมกับการสร้างเครือข่ายความร่วมมือที่แท้จริงระหว่างรัฐ ชุมชน และภาคประชาสังคม

การศึกษานี้เน้นย้ำถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงแนวทางนโยบายสาธารณะให้เป็นระบบที่ยอมรับอำนาจและบทบาทของชนพื้นเมืองในการจัดการทรัพยากรและการปรับตัวต่อสภาพภูมิอากาศอย่างยั่งยืน การพัฒนานโยบายที่มีความยืดหยุ่นและเน้นความร่วมมือจะช่วยเสริมสร้างความสามารถในการฟื้นฟูระบบนิเวศและวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมถึงส่งเสริมความเท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากรและข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ งานวิจัยยังชี้ให้เห็นว่าการเปิดพื้นที่ให้เสียงของชนพื้นเมืองมีบทบาทสำคัญไม่เพียงแต่ในระดับท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังมีในเวทีนโยบายระดับชาติและนานาชาติด้วย เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่เป็นธรรมและยั่งยืนในภูมิภาคนี้ต่อไป

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

บทเรียนสำคัญจากการศึกษานี้คือ ความสามารถในการปรับตัวของชนพื้นเมืองไม่ได้ขึ้นอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติหรือเทคโนโลยีเพียงลำพัง หากขึ้นอยู่กับ “อำนาจในการนิยามอนาคตของตนเอง” ดังนั้น

นโยบายด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศควรหลุดพ้นจากกรอบความคิดแบบเทคนิคที่เน้นการจัดการเชิงกายภาพ และหันมาออกแบบนโยบายที่เคารพอัตลักษณ์ วัฒนธรรม และสิทธิในที่ดินของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม นี้ไม่ใช่เพียงเรื่องของ “การมีส่วนร่วม” ในเชิงสัญลักษณ์ แต่คือการคืนอำนาจในการกำหนดทิศทางการปรับตัวให้กับผู้ที่อยู่แนวหน้าในการเผชิญโลกร้อน การปฏิบัติเช่นนี้จำเป็นต้องเริ่มต้นด้วยการประเมินความรู้ท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ การสถาปนากลไกตัดสินใจร่วม และการสร้างความเท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากรและข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

นอกจากการปรับกรอบนโยบายแล้ว ยังมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการส่งเสริมกลไกความร่วมมือแบบพหุภาคีที่เน้นความเป็นหุ้นส่วนระหว่างรัฐ ชุมชนท้องถิ่น นักวิชาการ และภาคประชาสังคม โดยเฉพาะในระดับพื้นที่ การจัดตั้ง “สภาการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศระดับชุมชน” ที่มีอำนาจให้ความเห็นผูกพันต่อโครงการพัฒนา หรือการจัดสรรงบประมาณให้กับโครงการที่นำโดยชุมชนเอง เป็นแนวทางที่ช่วยทำให้การปรับตัวไม่ใช่เพียงนโยบายจากเบื้องบน แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันที่ต่อรองและปรับเปลี่ยนได้ตามบริบท ที่สำคัญคือต้องยอมรับว่าการปรับตัวของชนพื้นเมืองไม่อาจจำกัดอยู่ในกรอบเวลาหรือผลสัมฤทธิ์แบบโครงการ หากต้องปล่อยให้กระบวนการเหล่านี้ดำเนินไปตามจังหวะของวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ทางสังคม และการฟื้นฟูจิตวิญญาณของชุมชนด้วยความเคารพและต่อเนื่อง มิฉะนั้น ความยั่งยืนก็จะเป็นเพียงคำพูดที่กลวงเปล่าในรายงานนโยบาย

เอกสารอ้างอิง

- Adger, W. N. (2006). Vulnerability. *Global Environmental Change*, 16(3), 268–281.
<https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.02.006>
- Adger, W. N., Barnett, J., Brown, K., Marshall, N., & O'Brien, K. (2011). Cultural dimensions of climate change impacts and adaptation. *Nature Climate Change*, 1(2), 112–117.
<https://doi.org/10.1038/nclimate1066>
- Agarwal, A. (2010). *Gender and green governance: The political economy of women's presence within and beyond community forestry*. Oxford University Press.
- Agrawal, A. (2005). *Environmentality: Technologies of government and the making of subjects*. Duke University Press.
- Agrawal, A., Chhatre, A., & Hardin, R. (2008). Changing governance of the world's forests. *Science*, 320(5882), 1460–1462. <https://doi.org/10.1126/science.1155369>
- Aryal, A., Brunton, D., & Raubenheimer, D. (2014). Climate change and livestock in the Himalayas: Vulnerability and adaptation. *Mountain Research and Development*, 34(1), 6–16. <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-13-00043.1>

- Berkes, F. (2012). *Sacred ecology* (3rd ed.). Routledge.
- Byg, A., & Salick, J. (2009). Local perspectives on a global phenomenon—Climate change in Eastern Tibetan villages. *Global Environmental Change*, 19(2), 156–166.
<https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2009.01.010>
- Cruikshank, J. (2005). *Do glaciers listen? Local knowledge, colonial encounters, and social imagination*. University of British Columbia Press.
- Eriksen, S., Nightingale, A., & Eakin, H. (2015). Reframing adaptation: The political nature of climate change adaptation. *Global Environmental Change*, 35, 523–533.
<https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.09.014>
- Fernández-Giménez, M. E. (2000). The role of Mongolian nomadic pastoralists' ecological knowledge in rangeland management. *Ecological Applications*, 10(5), 1318–1326.
[https://doi.org/10.1890/1051-0761\(2000\)010\[1318:TROMNP\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1890/1051-0761(2000)010[1318:TROMNP]2.0.CO;2)
- Gentle, P., & Maraseni, T. N. (2012). Climate change, poverty and livelihoods: Adaptation practices by rural mountain communities in Nepal. *Environmental Science & Policy*, 21, 24–34. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2012.03.007>
- Gentle, P., & Thwaites, R. (2016). Indigenous knowledge and climate change adaptation: A case study from the Nepalese Himalayas. *Climate and Development*, 8(1), 47–57.
<https://doi.org/10.1080/17565529.2014.966048>
- Gurung, A., Bhattachan, A., & Thapa, B. (2010). Socio-economic vulnerability and adaptation to climate change in the Nepalese Himalaya. *Mountain Research and Development*, 30(4), 377–385. <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-10-00012.1>
- Hopping, K. A., March, D., Lertzman, K., & Berkes, F. (2016). Traditional ecological knowledge and climate change adaptation in the Canadian Arctic. *Arctic*, 69(4), 349–362.
<https://doi.org/10.14430/arctic4603>
- Immerzeel, W. W., van Beek, L. P. H., & Bierkens, M. F. P. (2010). Climate change will affect the Asian water towers. *Science*, 328(5984), 1382–1385.
<https://doi.org/10.1126/science.1183188>
- Kumar, V., & Raut, N. (2020). Indigenous agricultural practices and climate change adaptation in Eastern India. *Environment, Development and Sustainability*, 22(9), 8297–8315.
<https://doi.org/10.1007/s10668-019-00564-8>

- Mbah, M., Ajaps, S., & Molthan-Hill, P. (2021). A systematic review of the deployment of Indigenous Knowledge Systems towards climate change adaptation in developing world contexts: Implications for climate change education. *Sustainability*, 13(9), 4811. <https://doi.org/10.3390/su13094811>
- Nightingale, A. J. (2015). Adaptive scholarship and situated knowledges in environmental and development studies: Methods, movements, and politics. *Geoforum*, 65, 162–169. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2015.07.017>
- Nüsser, M., & Baghel, R. (2016). Local knowledge and global concerns: Artificial glaciers as a climate change adaptation strategy in north-western India. *Geographical Journal*, 182(2), 190–200. <https://doi.org/10.1111/geoj.12112>
- Peluso, N. L. (1992). *Rich forests, poor people: Resource control and resistance in Java*. University of California Press.
- Rai, N., Tamang, S., & Phuntsho, S. (2021). Indigenous storytelling and climate resilience in the Himalayas. *Environmental Communication*, 15(2), 221–234. <https://doi.org/10.1080/17524032.2020.1805345>
- Salick, J., & Ross, N. (2009). Traditional peoples and climate change. *Global Environmental Change*, 19(3), 137–139. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2009.01.005>
- Sharma, E., & Banskota, M. (2005). Environmental change and indigenous communities in the Himalayas. *Mountain Research and Development*, 25(1), 1–4. [https://doi.org/10.1659/0276-4741\(2005\)025\[0001:ECAICI\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1659/0276-4741(2005)025[0001:ECAICI]2.0.CO;2)
- Sharma, U., & Zaman, S. (2019). Indigenous knowledge and climate change adaptation in Himalayan communities. *Sustainability*, 11(7), 2045. <https://doi.org/10.3390/su11072045>
- Upreti, B. R., & Sharma, E. (2016). Indigenous rights and environmental governance in Nepal. *Environmental Policy and Governance*, 26(3), 158–171. <https://doi.org/10.1002/eet.1708>
- Wester, P., Mishra, A., Mukherji, A., & Shrestha, A. B. (Eds.). (2019). *The Hindu Kush Himalaya assessment: Mountains, climate change, sustainability and people*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-92288-1>
- Wangdi, N., & Sherpa, P. (2018). Climate resilience and local adaptation in Bhutan: A policy perspective. *Climate and Development*, 10(7), 600–609. <https://doi.org/10.1080/17565529.2017.1318742>

Whyte, K. P. (2017). Indigenous climate change studies: Indigenizing futures, decolonizing the Anthropocene. *English Language Notes*, 55(1–2), 153–162.

<https://doi.org/10.1215/00138282-55.1-2.153>

Xu, J., Grumbine, R. E., & Shrestha, A. (2014). Building ecosystem resilience for climate change adaptation in the Asian highlands. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 5(6), 709–727. <https://doi.org/10.1002/wcc.302>

ภาคผนวก

คำแนะนำสำหรับผู้แต่ง

บทความที่ส่งมาขอรับการตีพิมพ์ในวารสาร ควรจะมีความเนื้อหาทางวิชาการอยู่ในขอบเขตทางสังคมศาสตร์หรือเกี่ยวเนื่องกับสังคมศาสตร์ หรือเกี่ยวข้องกับสังคม และเป็นบทความจะต้องไม่เคยตีพิมพ์หรืออยู่ระหว่างการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตีพิมพ์ในวารสารอื่น ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์การเสนอบทความวิชาการหรือบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารอย่างเคร่งครัด รวมทั้งระบบการอ้างอิงต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ของวารสาร

1.รูปแบบการเตรียมต้นฉบับของวารสาร ประกอบด้วย

1.1 บทความต้องเป็นตัวพิมพ์ สำหรับบทความภาษาอังกฤษใช้ชุดแบบอักษร (Font) ชนิดแอเรียล (Arial) ส่วนบทความภาษาไทยใช้ชุดแบบอักษร (Font) ชนิดไทยสารบรรณ (TH-Sarabun-PSK)

1.2 เนื้อหา (ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ) ให้จัดพิมพ์เป็น 1 คอลัมน์ และจัดพิมพ์เนื้อหาภาษาอังกฤษให้จัดพิมพ์เป็น Single Space

1.3 ถ้ามีรูปภาพ/ตารางประกอบควรมีภาพที่ชัดเจน โดยให้จัดพิมพ์แยกออกจากเนื้อหา และให้ระบุคำว่า “ภาพที่” จัดกึ่งกลางของหน้ากระดาษใต้ภาพ และ “ตารางที่” จัดชิดซ้ายของหน้ากระดาษ บนตาราง ตามด้วยหมายเลขกำกับใช้ตัวอักษรขนาด 16 ตัวหนา แสดงเนื้อหาสำคัญของเรื่องด้วยข้อความที่กะทัดรัด ชัดเจน ส่วนคำอธิบายใช้ตัวอักษรขนาด 16 ตัวปกติ รูปภาพ/ตารางที่นำเสนอต้องมีรายละเอียดของข้อมูลครบถ้วนและเข้าใจได้โดยไม่ต้องกลับไปอ่านที่เนื้อความอีก ระบุลำดับของรูปภาพ/ตารางทุกรูปให้สอดคล้องกับเนื้อหาที่อยู่ในต้นฉบับ โดยคำอธิบายต้องกระชับและสอดคล้องกับรูปภาพที่นำเสนอ

1.4 พิมพ์หน้าเดียวลงบนกระดาษพิมพ์ขนาดเอสี่ (A4) ขนาดของตัวอักษรเท่ากับ 16 ส่วนเลขหน้าขนาด 16 และใส่เลขหน้ากึ่งกลางหน้ากระดาษช่วงบนตั้งแต่ต้นจนจบบทความ โดยมีเนื้อหาบทความรวมบรรณานุกรมควรอยู่ระหว่าง 8-15 หน้า

1.5 การตั้งค่าน้ำกระดาษพิมพ์ให้ห่างจากขอบกระดาษซ้ายกับด้านบน 1 นิ้ว และด้านขวากับด้านล่าง 1 นิ้ว

1.6 การเตรียมข้อมูลต้นฉบับบทความตามแบบฟอร์มที่กำหนดให้

1.6.1 ชื่อบทความภาษาไทยใช้รูปแบบอักษรขนาด 18 หนา

1.6.2 ชื่อบทความภาษาอังกฤษใช้รูปแบบอักษรขนาด 18 ปกติ

1.6.3 ชื่อผู้เขียน และผู้ร่วมเขียนใช้รูปแบบอักษรขนาด 16 ปกติ

1.6.4 หัวข้อหลักใช้รูปแบบอักษรขนาด 18 หนา

1.6.5 หัวข้อย่อยใช้รูปแบบอักษรขนาด 16 หนา

1.6.6 เนื้อเรื่องใช้รูปแบบอักษรขนาด 16 ปกติ

1.7 ชื่อเรื่องต้องมีภาษาไทยและภาษาอังกฤษให้พิมพ์ไว้หน้าแรก

1.8 ชื่อผู้เขียน ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษต้องใส่ให้ครบทุกคนแต่ไม่เกิน 5 คน ชื่อใช้รูปแบบอักษรขนาด 16 ปกติโดยจัดชิดกันหน้าซ้าย และใส่ Footnote เป็นตัวเลขอารบิกต่อท้ายแต่ละชื่อโดยระบุสังกัด หากเป็นมหาวิทยาลัยให้ระบุ คณะและมหาวิทยาลัย หากเป็นหน่วยงานราชการให้ระบุกรมและกระทรวงที่สังกัด หากเป็นพระสงฆ์ให้ระบุวัดและจังหวัด แต่หากเป็นภาคเอกชนให้ระบุบริษัทหรือองค์กรและจังหวัด การระบุให้ตรงกับเครื่องหมายที่กำกับไว้ข้างบน โดยให้ระบุเป็นรายบุคคลภาษาไทยและคั่นด้วย (;) ก่อนระบุเป็นภาษาอังกฤษและระบุ Corresponding author, e-mail:, Tel.ของผู้เขียนหลัก

1.9 บทคัดย่อภาษาไทย และ Abstract ภาษาอังกฤษควรเขียนให้ได้ใจความทั้งหมดของเรื่อง ลักษณะของบทคัดย่อควรประกอบไปด้วยวัตถุประสงค์ (Objective) วิธีดำเนินการวิจัย (Methods) ผลการวิจัย (Results) โดยสรุปให้สั้นกะทัดรัด ระหว่าง 250-400 คำ คำสำคัญ (Keywords) ควรมีคำสำคัญ 3-5 คำ ที่ครอบคลุมชื่อเรื่องที่ศึกษา และจะปรากฏอยู่ในส่วนท้ายของบทคัดย่อทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษโดยต้องจัดเรียงคำสำคัญตามตัวอักษร และคั่นด้วยเครื่องหมาย (,)

1.10 การเรียงหัวข้อแต่ละหัวข้อให้เว้น 1 บรรทัด หัวข้อใหญ่สุดให้พิมพ์ชิดขอบด้านซ้าย หัวข้อย่อยเว้นห่างจากหัวข้อใหญ่โดยมีระยะย่อหน้า และหัวข้อย่อยถัดไปโดยมีระยะย่อหน้า

2. ส่วนประกอบของบทความ

2.1 บทความวิชาการ ให้เรียงลำดับหัวข้อ ดังนี้

2.1.1 บทนำ (Introduction) แสดงสาระสำคัญที่ต้องการนำเสนอในบทความตามลำดับ บทนำควรอธิบายว่าเรื่องที่ต้องการศึกษามีความสำคัญ วัตถุประสงค์ หรือเค้าโครงของบทความเป็นอย่างไร

2.1.2 เนื้อเรื่อง (Content) แสดงสาระสำคัญที่ต้องการนำเสนอตามลำดับ เนื้อเรื่องสามารถแบ่งเป็นส่วนย่อย 3 ส่วน ได้แก่

ส่วนย่อยที่ 1 ปูพื้นฐานความรู้แก่ผู้อ่านในเรื่องที่จะกล่าวถึง

ส่วนย่อยที่ 2 วิเคราะห์ข้อมูล โต้แย้งข้อเท็จจริง ใช้เหตุผล หลักฐานเพื่อให้ข้อมูลแก่ผู้อ่าน

ส่วนย่อยที่ 3 เสนอความคิดเห็น ข้อเสนอแนะของผู้เขียนต่อประเด็นที่นำเสนอ

2.1.3 สรุปผล (Conclusion) สรุปสาระสำคัญที่ต้องสรุปให้เห็นความสำคัญของบทความตามลำดับ โดยการเลือกเฉพาะประเด็นสำคัญ ๆ ของบทความมาเขียนรวมกันไว้อย่างสั้น ๆ ท้ายบท หรืออาจใช้วิธีการบอกผลลัพธ์ว่าสิ่งที่กล่าวมาสำคัญอย่างไรและสามารถนำไปใช้อะไรได้บ้าง หรือจะทำให้เกิดอะไรต่อไป หรืออาจใช้วิธีการตั้งคำถามหรือให้ประเด็นทิ้งท้ายกระตุ้นให้ผู้อ่านไปสืบเสาะแสวงหาความรู้ หรือคิดค้นพัฒนาเรื่องนั้นต่อไปเพื่อเป็นการสรุปจุดยืนของผู้เขียนที่มีต่อเรื่องที่เขียน

2.1.4 องค์ความรู้ใหม่ (ถ้ามี) เป็นการนำเสนอผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ผลการวิจัย สามารถนำเสนอรูปแบบของโมเดลพร้อมคำอธิบายที่กระชับ เข้าใจง่าย

2.1.5 เอกสารอ้างอิง (References) รูปแบบการเขียนอ้างอิงและบรรณานุกรมใช้แบบ APA (American Psychological Association) ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 7 และจะต้องตรงกันกับการอ้างอิงในเนื้อหา ซึ่งผู้นิพนธ์บทความต้องตรวจสอบและรับผิดชอบต่อความถูกต้องของเอกสารการอ้างอิงทั้งหมด

2.2 บทความวิจัย ให้เรียงลำดับหัวข้อ ดังนี้

2.1.1 บทนำ (Introduction) เขียนให้เห็นความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการวิจัย หรือโจทย์วิจัย

2.1.2 วัตถุประสงค์ (Objective) ควรกล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา

2.1.3 วิธีดำเนินการวิจัย (Research Methodology) ให้ระบุรูปแบบของการวิจัย การคำนวณหากลุ่มตัวอย่าง (ถ้ามี) และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล

2.1.4 สรุปผลการวิจัย/ผลการทดลอง (Research) ให้เสนอผลที่พบตามวัตถุประสงค์การวิจัยตามลำดับอย่างชัดเจน

2.1.5 อภิปรายผลการวิจัย/วิจารณ์ (Discussion) ให้เสนอเป็นความเรียงและให้เชื่อมโยงกับผลการวิจัยตามลำดับอย่างชัดเจนว่ามีความสอดคล้องและไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของผู้ใด ผลวิจัยเป็นไปตามแนวคิด ทฤษฎีของผู้ใด เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น

2.1.6 องค์ความรู้ใหม่ (ถ้ามี) เป็นการนำเสนอผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ผลการวิจัย โดยสามารถนำเสนอรูปแบบของโมเดลพร้อมคำอธิบายที่กระชับ เข้าใจง่าย

2.1.7 ข้อเสนอแนะ (Suggestion) ให้นำเสนอใน 2 ประเด็น คือ 1) ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย และ 2) ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ต่อหน่วยงานหรือสถาบัน

2.1.8 กิตติกรรมประกาศ (Acknowledgement) (ถ้ามี) เป็นส่วนที่กล่าวขอบคุณต่อองค์กรหน่วยงาน หรือบุคคลที่ให้ความช่วยเหลือร่วมมือในการวิจัย รวมทั้งแหล่งที่มาของเงินทุนวิจัยและหมายเลขของทุนวิจัย (ถ้ามี) (ให้ใส่เฉพาะกรณีที่ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัย หรือกรณีชื่อบทความมีชื่อเรื่องไม่ตรงกับงานวิจัย วิทยานิพนธ์หรือดุษฎีนิพนธ์)

2.1.9 เอกสารอ้างอิง (References) รูปแบบการเขียนอ้างอิงและบรรณานุกรมใช้แบบ APA (American Psychological Association) ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 7 และจะต้องตรงกันกับการอ้างอิงในเนื้อหา ซึ่งผู้นิพนธ์บทความต้องตรวจสอบและรับผิดชอบต่อความถูกต้องของเอกสารการอ้างอิงทั้งหมด

2.3 บทความปริทัศน์ (Review Articles) ให้เรียงลำดับหัวข้อ ดังนี้

2.3.1 บทนำ (Introduction) แสดงสาระสำคัญที่ต้องการนำเสนอในบทความตามลำดับ บทนำควรอธิบายให้ภาพรวมโดยย่อของบทความและหัวข้อหลักที่ครอบคลุมว่าเรื่องที่ต้องการศึกษามีความสำคัญ หรือเค้าโครงของบทความเป็นอย่างไร

2.3.2 เนื้อเรื่อง (Content) แสดงสาระสำคัญที่ต้องการนำเสนอตามลำดับ เนื้อเรื่องสามารถแบ่งเป็นส่วนย่อย 3 ส่วน ได้แก่

ส่วนย่อยที่ 1 ปูพื้นฐานความรู้แก่ผู้อ่านในเรื่องที่จะกล่าวถึง

ส่วนย่อยที่ 2 วิเคราะห์ ข้อมูล โต้แย้งข้อเท็จจริง ใช้เหตุผล ในการประเมินรายละเอียด ทบทวนบทความที่กล่าวถึงเพื่อให้ข้อมูลแก่ผู้อ่านโดยกล่าวถึงจุดอ่อนจุดแข็งของบทความที่ทบทวนโดยทบทวน

จัดลำดับจากเรื่องหนึ่งไปอีกเรื่องหนึ่ง หรือจากผู้วิจัยคนหนึ่งไปอีกคนหนึ่ง โดยนำข้อค้นพบของแต่ละเรื่องมา กล่าวโดยสังเขป

ส่วนย่อยที่ 3 สังเคราะห์ เปรียบเทียบ และ/หรือวิจารณ์ เพื่อให้เกิดเป็นองค์ความรู้ในมุมมอง ใหม่ เสนอความคิดเห็น ข้อเสนอแนะของผู้เขียนต่อประเด็นที่นำเสนอ โดยอภิปรายถึงความน่าเชื่อถือของผู้เขียน ความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่อ้างถึง ความถูกต้องของวิธีการที่ใช้โดยชี้ให้เห็นว่ามีความเป็นมาอย่างไรทั้ง ในอดีต ปัจจุบัน ความก้าวหน้าล่าสุด เป็นความรู้และข้อเท็จจริง และมีข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้เขียน

2.3.3 สรุปผล (Conclusion) สรุปสาระสำคัญที่ต้องสรุปให้เห็นความสำคัญของบทความตามลำดับ โดยการเลือกเก็บประเด็นสำคัญ ๆ ของบทความมาเขียนรวมกันไว้อย่างสั้น ๆ ท้ายบท หรืออาจใช้วิธีการบอก ผลลัพธ์ว่าสิ่งที่กล่าวมามีความสำคัญอย่างไร ผลลัพธ์สามารถนำไปใช้อะไรได้บ้าง หรือจะทำให้เกิดอะไรต่อไป หรืออาจใช้วิธีการตั้งคำถามหรือให้ประเด็นทิ้งท้ายกระตุ้นให้ผู้อ่านไปสืบเสาะแสวงหาความรู้ หรือคิดค้นพัฒนา เรื่องนั้นต่อไป เพื่อเป็นการสรุปจุดยืนของผู้เขียนที่มีต่อเรื่องที่เขียน

2.4 บทวิจารณ์หนังสือ ให้เรียงลำดับหัวข้อ ดังนี้

2.4.1 บทนำ (Introduction) แสดงสาระสำคัญที่ต้องการนำเสนอในบทความตามลำดับ บทนำควร อธิบายว่าเรื่องที่ต้องการศึกษามีความสำคัญ วัตถุประสงค์ หรือเค้าโครงของบทความเป็นอย่างไร

2.4.2 เนื้อเรื่อง (Content) แสดงสาระสำคัญที่ต้องการนำเสนอตามลำดับ

2.4.3 บทวิจารณ์ วิเคราะห์ข้อมูล โต้แย้งข้อเท็จจริง ใช้เหตุผล หลักฐานเพื่อให้ข้อมูลแก่ผู้อ่าน และ เสนอความคิดเห็น ข้อเสนอแนะของผู้เขียนต่อประเด็นที่นำเสนอ

2.4.4 สรุปผล (Conclusion) สรุปสาระสำคัญที่ต้องสรุปให้เห็นความสำคัญของบทความตามลำดับ โดยการเลือกเก็บประเด็นสำคัญ ๆ ของบทความมาเขียนรวมกันไว้อย่างสั้น ๆ ท้ายบท หรืออาจใช้วิธีการบอก ผลลัพธ์ว่าสิ่งที่กล่าวมามีความสำคัญอย่างไร สามารถนำไปใช้อะไรได้บ้าง หรือจะทำให้เกิดอะไรต่อไป หรืออาจ ใช้วิธีการตั้งคำถามหรือให้ประเด็นทิ้งท้ายกระตุ้นให้ผู้อ่านไปสืบเสาะแสวงหาความรู้ หรือคิดค้นพัฒนาเรื่องนั้น ต่อไป เพื่อเป็นการสรุปจุดยืนของผู้เขียนที่มีต่อเรื่องที่เขียน

2.4.5 เอกสารอ้างอิง (References) รูปแบบการเขียนอ้างอิงและบรรณานุกรมใช้แบบ APA (American Psychological Association) ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 7 และจะต้องตรงกันกับการอ้างอิงในเนื้อหา ซึ่งผู้ นิพนธ์บทความต้องตรวจสอบและรับผิดชอบต่อความถูกต้องของเอกสารการอ้างอิงทั้งหมด

3. การเขียนเอกสารอ้างอิง

การอ้างอิงในวารสารให้ใช้แบบแทรกในเนื้อหาตามหลักเกณฑ์ APA (American Psychological Association) 7th edition ที่มีการปรับปรุงเนื้อหาให้ทันสมัยเพื่อรองรับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การ เขียนบรรณานุกรม หรือเอกสารอ้างอิง ใช้มาตรฐานการเขียนแบบ APA ที่พัฒนามาจากนักสังคมศาสตร์และนัก พฤติกรรมศาสตร์มากกว่า 80 ปี เพื่อเป็นมาตรฐาน ในการเขียนอย่างเป็นระบบสำหรับการทำวิจัย รายงานการ วิจัย การทบทวนวรรณกรรม บทความและกรณีศึกษา ผู้แต่งสามารถดูการอ้างอิงได้จาก

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>

หรือบางส่วนจากตัวอย่างทั่วไปที่มีผู้เขียนแนะนำไว้มากมาย เช่น

-ฝ่ายบริการทรัพยากรสารสนเทศ สำนักหอสมุดกลาง มศว.ที่

<mailto:https://lib.swu.ac.th/images/Documents/Researchsupport/APA6th-Citation160820.pdf>

-มหาวิทยาลัยแม่โจ้ที่ [mailto:https://pulinet2022.pulinet.org/wp-](mailto:https://pulinet2022.pulinet.org/wp-content/uploads/2021/07/TEMPLATE_Reference_PULINET2022.pdf)

[content/uploads/2021/07/TEMPLATE_Reference_PULINET2022.pdf](https://pulinet2022.pulinet.org/wp-content/uploads/2021/07/TEMPLATE_Reference_PULINET2022.pdf)

การส่งต้นฉบับ

1. การตรวจสอบก่อนส่งบทความ

ในขั้นตอนการส่งบทความผู้แต่งต้องตรวจสอบและปฏิบัติตามข้อกำหนดรายการตรวจสอบการส่งทุกข้อดังต่อไปนี้ และบทความอาจถูกส่งคืนให้กับผู้แต่งกรณีที่ไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนดทั้งหมด

1. บทความที่ส่งมาตีพิมพ์ต้องไม่เคยตีพิมพ์ หรืออยู่ระหว่างการพิจารณาของวารสารใดๆ

2. การเขียนชื่อเจ้าของบทความหลัก, E-mail, เบอร์โทรศัพท์ และสถานที่ทำงาน ต้องเป็นไปตามรูปแบบที่วารสารกำหนด

3. การเตรียมต้นฉบับ ชื่อเรื่อง บทคัดย่อ คำสำคัญ ต้องมีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ และเป็นไปตามคำแนะนำในการเตรียมต้นฉบับที่วารสารกำหนด

4. การอ้างอิงในเนื้อหาและเอกสารอ้างอิงทำยบทความใช้ตามหลักเกณฑ์ APA (American Psychological Association) และต้องมีการอ้างอิงแหล่งที่มาอย่างถูกต้อง ไม่มีปัญหาการลอกเลียนงานวิชาการ (Plagiarism)

5. ต้นฉบับต้องพิมพ์ด้วยโปรแกรมไมโครซอฟท์เวิร์ด โดยใช้แบบตัวอักษร TH-Sarabun-PSK กรณีบทความภาษาไทย แบบตัวอักษร Arial กรณีบทความภาษาอังกฤษ การแสดงรูปภาพ แผนภูมิ และตารางขอให้อยู่ในเนื้อหาที่สอดคล้องกัน

2. วิธีและขั้นตอน การส่งบทความ

1. การส่งบทความ

จะต้องส่งบทความทางระบบ [Thai Journals Online \(ThaiJO\)](http://ThaiJournalsOnline.com) โดยไม่ต้องแนบ “แบบฟอร์มเสนอบทความเพื่อพิจารณาการตีพิมพ์”

หากส่งในช่องทางอื่นต้องส่งบทความพร้อมทั้งส่ง “แบบฟอร์มเสนอบทความเพื่อพิจารณาการตีพิมพ์” มาที่บรรณาธิการวารสาร

2. การตอบรับ

เมื่อส่งบทความแล้ว ทางกองบรรณาธิการจะพิจารณากลับกรองขอขยายของบทความดังกล่าวและตอบรับบทความ ภายใน 7 วันทำการ โดยทำการส่งทางอีเมล

3. ระยะเวลาการพิจารณา

3.1 กองบรรณาธิการส่งบทความให้ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณา รอผลการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิภายใน 14 วัน

3.2 เมื่อได้รับบทความคืนจากผู้ทรงคุณวุฒิเรียบร้อยแล้ว กองบรรณาธิการจะส่งบทความให้ผู้เขียนบทความแก้ไขตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ หรือปฏิเสธการลงตีพิมพ์ ภายใน 1 วัน

3.3 เมื่อผู้เขียนแก้ไขเรียบร้อยแล้ว ให้แนบไฟล์บทความฉบับสมบูรณ์ ส่งกลับส่งกลับในช่อง Revision ของระบบ Thai Journals Online (ThaiJO) ภายใน 7 วัน

3.4 บรรณาธิการออกหนังสือตอบรับการตีพิมพ์บทความลงวารสารทางอีเมล กรณีผู้เขียนแจ้งความต้องการในระบบ

4. การตีพิมพ์วารสาร

4.1 กองบรรณาธิการจะรวบรวมเอกสารบทความ ส่งตีพิมพ์เมื่อถึงกำหนดเวลาที่วารสารจะออกเผยแพร่ตามกำหนด

4.2 เมื่อได้เล่มวารสารที่สมบูรณ์แล้ว กองบรรณาธิการจะแจ้งให้ผู้เขียนทราบผ่านระบบ Thai Journals Online (ThaiJO)

จริยธรรม

จริยธรรมในการตีพิมพ์ผลงานวิชาการ/วิจัยในวารสารสังคมศาสตร์ไทย(TSSJ's Publication Ethics) วารสารสังคมศาสตร์ไทย ยึดมั่นในหลักจริยธรรมการพิมพ์ตามมาตรฐานระดับนานาชาติตามกรอบแนวทางจริยธรรมการตีพิมพ์ของ Committee on Publication Ethics (COPE) ดังต่อไปนี้

(ส่วนใหญ่ปรับปรุงต้นฉบับและแปลจาก <https://publicationethics.org/>)

1. จริยธรรมในการตีพิมพ์สำหรับผู้เขียนต้นฉบับ

1. ผู้เขียนบทความจะต้องมีความรับผิดชอบและรับรองว่า บทความที่ส่งมาขอรับการตีพิมพ์ใน วารสารสังคมศาสตร์ไทยจะต้องไม่เคยตีพิมพ์หรืออยู่ระหว่างการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตีพิมพ์ในวารสารอื่นๆ

2. ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์การเสนอบทความวิชาการหรือบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารสังคมศาสตร์ไทยอย่างเคร่งครัด รวมทั้งระบบการอ้างอิงต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ของวารสาร

3. ผู้เขียนจะต้องปรับแต่ง แก้ไขบทความให้ถูกต้องตามรูปแบบของวารสารในหัวข้อ “คำแนะนำสำหรับผู้แต่ง” โดยเฉพาะหัวข้อรูปแบบของการจัดเตรียมต้นฉบับอันจะนำไปสู่บทความที่มีรูปแบบการตีพิมพ์ที่ได้มาตรฐานเดียวกัน

4. ผู้เขียนจะต้องคำนึงถึงจริยธรรมการวิจัย คือต้องไม่ละเมิดหรือคัดลอกผลงานของผู้อื่นมาเป็นของตนเอง

5. ผู้เขียนซึ่งมีชื่อปรากฏอยู่ในบทความจะต้องเป็นผู้มีส่วนในการจัดทำบทความหรือมีส่วนในการดำเนินการวิจัย ซึ่งข้อนี้ขอสงวนสำหรับบุคคลที่ไม่ได้มีส่วนร่วมในการจัดทำบทความจะไม่อนุญาตให้ใส่ชื่อลงไป

เด็ดขาด หากมีการตรวจสอบพบว่า มีบุคคลที่ไม่มีส่วนร่วมในการจัดทำบทความปรากฏอยู่ ทางวารสารจะถอนบทความนั้นออกทันที

6. ผู้เขียนจะต้องมีความรับผิดชอบในการอ้างอิงเนื้อหาในผลงาน ภาพ หรือตาราง หากมีการนำมาใช้ในบทความของตนเอง โดยให้ระบุ “ที่มา” เพื่อป้องกันการละเมิดลิขสิทธิ์ (หากมีการฟ้องร้องจะเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว ทางวารสารจะไม่รับผิดชอบใดๆ ทั้งสิ้น) และจะดำเนินการถอนบทความออกจากการเผยแพร่ของวารสารทันที

7. ผู้เขียนจะต้องตรวจสอบความถูกต้องของรายการเอกสารอ้างอิงทั้งในแง่ของรูปแบบและเนื้อหา และไม่ควรนำเอกสารวิชาการที่ไม่ได้อ่านมาอ้างอิง หรือใส่ไว้ในเอกสารอ้างอิง และควรอ้างอิงเอกสารเท่าที่จำเป็นอย่างเหมาะสม ไม่ควรอ้างอิงเอกสารที่มากจนเกินไป รวมทั้งต้องอ้างอิงจากรูปแบบการอ้างอิงของบทความโดยจะต้องมีการอ้างอิงตรงตามรูปแบบที่วารสารกำหนดไว้

8. ผู้เขียนจะต้องปรับปรุงแก้ไขบทความตามผลประเมินจากผู้ประเมินบทความและกองบรรณาธิการ ให้แล้วเสร็จภายในเวลาที่กำหนด หากไม่ปรับปรุงตามที่กำหนดจะต้องเลื่อนการตีพิมพ์เผยแพร่ออกไป หรืออาจถูกปฏิเสธการเผยแพร่บทความ

9. ผู้เขียนควรระบุชื่อแหล่งทุนที่ให้การสนับสนุนในการทำวิจัย (ถ้ามี) และควรระบุผลประโยชน์ทับซ้อน (ถ้ามี)

10. ผู้เขียนจะต้องไม่รายงานข้อมูลที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ไม่ว่าจะเป็นการสร้างข้อมูลเท็จ หรือการปลอมแปลง บิดเบือน รวมไปถึงการตกแต่ง หรือ เลือกแสดงข้อมูลเฉพาะที่สอดคล้องกับข้อสรุป

11. ผู้เขียนไม่ควรอ้างอิงเอกสารที่ถูกถอดถอนออกไปแล้ว เว้นแต่ข้อความที่ต้องการสนับสนุนนั้นเป็นข้อความที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการถอดถอน และจะต้องระบุไว้ใน เอกสารอ้างอิงด้วยว่า เป็นเอกสารที่ได้ถูกถอดถอนออกไปแล้ว

12. ผู้เขียนต้องอ้างอิงผลงานของบุคคลอื่นให้ปรากฏการอ้างอิงในเนื้อหา (In-text citation) หากมีการนำผลงานเหล่านั้นมาใช้ในผลงานตัวเอง รวมทั้งจัดทำบรรณานุกรมท้ายบทความทุกรายการ

2. จริยธรรมในการตีพิมพ์สำหรับผู้ประเมินบทความ

1. ผู้ประเมินบทความควรมีจรรยาบรรณคือต้องรับประเมินบทความที่ตนเองนั้นมีความถนัด หรือมีคุณวุฒิหรือมีความเชี่ยวชาญกับเรื่องหรือบทความที่ได้รับการประเมินนั้นๆ ผู้ประเมินบทความควรประเมินบทความในสาขาวิชาที่ตนมีความเชี่ยวชาญ โดยพิจารณาความสำคัญของเนื้อหาในบทความที่มีต่อสาขาวิชานั้นๆ คุณภาพของการวิเคราะห์ และความเข้มข้นของผลงานหรือระบุผลงานวิจัยที่สำคัญๆ และสอดคล้องกับบทความที่กำลังประเมิน แต่ผู้เขียนบทความไม่ได้อ้างอิง เข้าไปในการประเมินบทความด้วย ผู้ประเมินไม่ควรใช้ความคิดเห็นส่วนตัวที่ไม่มีข้อมูลรองรับมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินบทความและควรปฏิเสธในบทความที่ตนเองนั้นไม่ถนัด

2. ผู้ประเมินบทความควรมีจรรยาบรรณคือแนะนำความคิดเห็นทางวิชาการของตนเอง ลงในแบบฟอร์มการประเมินหรือเนื้อหาในบทความด้วยความยุติธรรม ไม่อคติ ตรงไปตรงมา ไม่ลำเอียง รวมทั้งตรงต่อเวลาตามที่วารสารกำหนดในการประเมิน

3. ผู้ประเมินบทความควรมีจรรยาบรรณคือต้องรักษาความลับและไม่เปิดเผยข้อมูลของบทความที่ส่งมาเพื่อพิจารณาให้แก่บุคคลที่ไม่เกี่ยวข้องในช่วงระยะเวลาของการประเมินบทความ รวมถึงหลังจากที่พิจารณาประเมินบทความเสร็จแล้ว

4. หลังจากได้รับบทความจากบรรณาธิการวารสาร และผู้ประเมินบทความตระหนักว่า ตนเองอาจมีผลประโยชน์ทับซ้อนกับผู้พิมพ์ที่ทำให้ไม่สามารถให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะอย่างอิสระได้ ผู้ประเมินบทความควรแจ้งให้บรรณาธิการวารสารทราบและปฏิเสธการประเมินบทความนั้นๆ

5. ผู้ประเมินบทความควรคำนึงถึงการพิจารณาในหัวข้อ ชื่อเรื่อง หากเป็นบทความวิชาการสามารถพิจารณาให้แก้ไขชื่อเรื่องได้ แต่หากเป็นบทความวิจัย ควรพิจารณาเฉพาะความผิดพลาดด้านตัวสะกด และไม่ควรพิจารณาให้เปลี่ยนชื่อเรื่องบทความวิจัย

6. ผู้ประเมินบทความต้องไม่นำข้อมูลบางส่วนหรือทุกส่วนของบทความไปเป็นผลงานของตนเอง

7. เมื่อผู้ประเมินบทความพบว่า มีส่วนใดของบทความที่มีความเหมือนกัน หรือซ้ำซ้อนกับผลงานชิ้นอื่นๆ ผู้ประเมินบทความต้องแจ้งให้บรรณาธิการทราบพร้อมแสดงหลักฐานให้เห็นเป็นประจักษ์

3. จริยธรรมในการตีพิมพ์ของกองบรรณาธิการวารสาร

1. บรรณาธิการจะต้องกำกับติดตามดูแลให้การดำเนินงานของวารสาร เป็นไปตามนโยบายและวัตถุประสงค์ให้ถูกต้องตามจริยธรรม/จรรยาบรรณ

2. บรรณาธิการจะต้องกำกับติดตามดูแล และดำเนินการอย่างเหมาะสมกับผู้พิมพ์หรือบทความที่ตรวจพบว่ามีกรกระทำผิดด้านจริยธรรม/จรรยาบรรณ

3. บรรณาธิการต้องกำกับติดตามดูแลการตีพิมพ์เผยแพร่บทความที่มี conflict of interest เช่น การตีพิมพ์เผยแพร่บทความของตนเอง(บรรณาธิการหรือหัวหน้ากองบรรณาธิการ)อย่างมีนัยสำคัญ หรือ ไม่มีการตรวจสอบคุณภาพบทความก่อนการตีพิมพ์โดยผู้ทรงคุณวุฒิที่ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียกับบทความ เป็นต้น

4. บรรณาธิการมีหน้าที่ควบคุมดูแลและพิจารณาคุณภาพของบทความเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร และต้องคัดเลือกบทความมาตีพิมพ์หลังจากผ่านกระบวนการประเมินบทความแล้ว โดยพิจารณาจากความชัดเจน และความสอดคล้องของเนื้อหา กับนโยบายของวารสารเป็นสำคัญ และจะต้องมีข้อความรู้ที่สะท้อนมุมมอง แนวคิดเชิงทฤษฎีที่ได้จากประสบการณ์ การสังเคราะห์เอกสาร หรืองานวิจัย มุ่งเน้นการนำเสนอแนวคิดทฤษฎีใหม่รวมถึงแบบจำลองเชิงแนวคิด (Conceptual Model) ที่ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจอันจะนำไปสู่การวิจัยในหัวข้อวิชาการที่สำคัญ

5. บรรณาธิการต้องไม่เปิดเผยข้อมูลของผู้เขียนและผู้ประเมินบทความแก่บุคคลอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องในช่วงเวลาของการประเมินบทความ ซึ่งวารสารได้กำหนดในลักษณะปกปิดรายชื่อ (Double blind peer-reviewed)

6.บรรณาธิการต้องไม่ตีพิมพ์บทความที่เคยตีพิมพ์ที่อื่นมาแล้ว โดยต้องมีการตรวจสอบการคัดลอกผลงานผู้อื่น (Plagiarism) อย่างจริงจังเพื่อให้แน่ใจว่า บทความที่ตีพิมพ์ในวารสารไม่มีการคัดลอกผลงานของผู้อื่น และหากตรวจพบการคัดลอกผลงานของผู้อื่นเกินตามที่กำหนดไว้ จะต้องหยุดกระบวนการประเมิน และติดต่อผู้เขียนบทความหลักทันทีเพื่อขอคำชี้แจง เพื่อประกอบการ “ตอบรับ” หรือ “ปฏิเสธ” การตีพิมพ์บทความนั้นๆ

7.บรรณาธิการจะต้องไม่มีผลประโยชน์ทับซ้อนกับผู้เขียน และผู้ประเมิน โดยเด็ดขาด เพื่อรักษาไว้ซึ่งธรรมาภิบาลในการดำเนินงานอย่างเคร่งครัด

8.บรรณาธิการต้องไม่นำข้อมูลบางส่วนหรือทุกส่วนของบทความไปเป็นผลงานของตนเอง

9.บรรณาธิการมีหน้าที่พิจารณาตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานวิจัยที่มีระเบียบวิธีวิจัยที่ถูกต้อง และให้ผลที่น่าเชื่อถือ โดยนำผลของการวิจัยมาเป็นตัวชี้แนะว่าสมควรตีพิมพ์เผยแพร่หรือไม่

10.หากบรรณาธิการตรวจพบว่า บทความมีการลอกเลียนบทความอื่นโดยมิชอบ หรือมีการปลอมแปลงข้อมูลซึ่งสมควรถูกถอดถอน แต่ผู้เขียนปฏิเสธที่จะถอนบทความ บรรณาธิการสามารถดำเนินการถอนบทความได้โดยไม่ต้องได้รับความยินยอมจากผู้เขียนซึ่งถือเป็นสิทธิและความรับผิดชอบต่อบทความของบรรณาธิการ

11.บรรณาธิการมีหน้าที่พิจารณาความสามารถของกองบรรณาธิการ และควรมอบหมายงานให้ตรงกับความสามารถของแต่ละท่าน

12.บรรณาธิการต้องกำกับติดตามดูแลทั้งด้วยตนเองและคณะทำงานในเรื่องจำนวนและคุณภาพการอ้างอิงของวารสารที่ผิดไปจากสภาพความเป็นจริง เช่น มีการกำกับและร้องขอให้มีการอ้างอิงบทความในวารสารทั้งในลักษณะลับหรือเปิดเผย และมีการใช้อ้างอิงที่ไม่ถูกต้องและสอดคล้องกับเนื้อหา

13.บรรณาธิการต้องกำกับติดตามดูแล การเก็บค่า Page charge หรือ processing fee คือ ต้องมีการดำเนินการอย่างโปร่งใส เช่น กำหนดให้มีการประกาศกระบวนการเรียกเก็บอย่างชัดเจน หรือ ระบุราคาหรือเงื่อนไขของการเรียกเก็บค่า Page charge ตามที่ระบุได้ประกาศไว้อย่างเคร่งครัด